

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК (Київ)

**“ОПОРТУНІЗМ” ЧИ “СОЦІАЛІЗМ”: ДО ПРОБЛЕМИ
ПРО ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНУ ДИСКУСІЮ В УСДРП
1909–1912 РОКІВ. ЛИСТИ В. САДОВСЬКОГО ДО А. ЖУКА¹**

Листи В. Садовського зберігаються в Національному архіві Канади в Оттаві в архіві Андрія Жука (НАС. – Andrii Zhuk Collection (MG30 C167). – Vol. 4. – F. 8). Листів А. Жука до В. Садовського не виявлено. У цій публікації ми друкуємо повний корпус 57 листів В. Садовського до А. Жука, що зберігається в оттавському архіві.

Листування між В. Садовським та А. Жуком за збереженими листами тривало від 1908 до 1913 р. Проте переважна більшість листів була написана в 1909–1911 рр. і торкається справи внутрішньопартійної дискусії в УСДРП стосовно пріоритетів діяльності партії: ортодоксальної класовості, соціального аспекту діяльності або надкласовості і наголосу на національній проблемі – тобто державотворчих пріоритетів у партійній роботі. До цієї теми ми вже зверталися в 15-му випуску археографічного щорічника, де обговорювалися різні угруповання серед українських соціалістів, їхнє ставлення до проблеми “класового” і “національного”. Там же друкувалися листи з цього питання до А. Жука від В. Винниченка, М. Залізняка, В. Степанківського, Л. Юркевича, які також зберігаються в його канадському архіві². Щоправда ці документи стосувалися вже поконфліктної ситуації, коли А. Жук опинився поза ЦК партії, але не полишав надії переконати своїх опонентів у необхідності національного теоретичного перегрупування УСДРП. Про інших учасників полеміки ми також писали на сторінках альманаху “Молода нація”. Там друкувалися уривки з листів М. Порша і Д. Донцова, обговорювалася спроба А. Жука утворити надпартійну групу “Вільна Україна”, залучивши до неї В. Липинського³.

Ініціатором започаткування внутрішньопартійної дискусії на тему пріоритетів національного чи класового в 1909 р. був так само А. Жук. Він шукав

¹ І. Гиричеві належить передмова і підготовка текстів листів, В. Кавунникові – укладання коментарів.

² Гирич І. Українські есеї: між національним і класовим вибором (Листи В. Винниченка, М. Залізняка, В. Степанківського, Л. Юркевича до А. Жука (вересень – жовтень 1912 р.)) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 522.

³ Його ж. У тіні В. Липинського (А. Жук як політичний мислитель й дослідник історії визвольного руху) // Молода нація. – 2002. – № 3 (24). – С. 10; його ж. Андрій Жук: один із перших самостійників // Історія в школах України. – 2004. – № 3. – С. 51–53; його ж. Українська політична думка початку ХХ ст. і Андрій Жук – політик, мислитель, кооператор, науковець (До 130-річчя з дня народження) // Вісник НТШ. – 2010. – Ч. 44, осінь–зима. – С. 14–18.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

симпатиків своєї ідеї творення есдеками надпартійного утворення для вирішення одночасно національно-державних і соціальних завдань. Навколо “Праці” об’єналися передусім В. Дорошенко, Д. Донцов, В. Садовський, В. Степанківський. Саме вони з А. Жуком утворили головну публіцистичну силу органу. В. Дорошенко зазначив себе в “Праці” лише публікацією статті з Холмського питання⁴, яке не мало соціал-демократичної проблематики, і написана вона була в річницю відомих статей М. Грушевського про проблеми російщення і польщення цієї української території. Певну підтримку “Праці” на перших порах надавав В. Винниченко, надрукувавши листа про враження від “Робітника” та “Праці”. В ньому він хвалив “Працю” й критикував офіційний “Робітник”. У цей період у В. Винниченка загострилися стосунки з М. Поршем, і, не розбираючись в ідеологічних нюансах, він спочатку підтримував “Працю” за її активізм і прагнення поживавити соціал-демократичну роботу.

Проте всі ці співробітники, окрім В. Дорошенка, виявилися нетривалими союзниками А. Жука. Його ідеологічна обробка мізків усіх активних дописувачів “Праці” була незабаром нейтралізована активною й бурхливою реакцією та особистими контактами Левка Юркевича. Один за одним усі співробітники “Праці” визнали поволі правоту Левка Осиповича. Провину в загибелі “Праці” покладав на Левка Юркевича й сам В. Садовський (лист від 18 квітня 1911 р.) І вже на 2-му–3-му числі “Праця” припинила своє існування. Спробуємо по чергово розглянути і проаналізувати позиції кожного активного учасника внутрішньопартійної дискусії.

Позиція В. Садовського і А. Жука: український соціал-демократичний меншовизм супроти націонал-державного прагматизму

Листи Валентина Садовського стосуються початку внутрішньопартійної дискусії в УСДРП, яка розпочалася із заснуванням Закордонною групою УСДРП та В. Садовським друкованого органу “Праця”, два номери якого вийшло у 1909–1910 рр. (другий був спарений – № 2–3).

У поглядах на фундаментальні засади політики українських есдеків позиції А. Жука і В. Садовського були достатньо близькими. А. Жук: 1) однозначно відкидав ортодоксальну класовість і був за тісну співпрацю з українськими “буржуазними” партіями, за пріоритет національної інтелігенції над робітництвом у визвольному русі, протиставляючи себе імперськи налаштованим російським та польським соціалістам і їхній буржуазії, яка в національному питанні змикалася з соціалістами своєї національності; 2) виступав за об’єднання всіх соціалістичних партій в одну для збільшення політичного впливу соціалістичної ідеї; 3) виступав передусім за легальні – економічні методи боротьби за права робітників і в цьому питанні був за В. Леніним “ліквідатором”, бо вважав, що через економічну емансипацію селянства і робітництва від капіталу і землевласників можна передусім побороти відсталість і злидні; 4) вважав національну-державну проблематику для України важливішою, пріоритетнішою за соціальну. Натомість В. Садовський у цих питаннях виявився “м’якшим” ревізіоністом. Валентин Васильович, будучи

⁴ *Немирич В. [Дорошенко В.] Холмська справа на сторінках польської соціалістичної преси // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 20–23.*

меншовиком за поглядами і не терплячи ортодоксії більшовиків та керівництва УСДРП – Л. Юркевича й М. Порша, визнавав все ж: 1) пріоритет класового над національним та керівництво пролетаріату у визвольному соціальному й національному русі; 2) необхідність бути для УСДРП виразницею інтересів лише, або головним чином, пролетаріату; 3) будучи так само прихильником легалізму, він все ж віддавав пальму першості праці серед робітників; 4) соціальний аспект діяльності партії для нього був важливішим за національний.

Теоретичні проблеми партії В. Садовський почав обговорювати з А. Жуком у травні 1909 р. Він писав Андрієві Іллєвичу: “Між моїм і Вашим поглядом на цю справу (про єдину робітничу партію. – *І. Г.*) є... прінципіальна різниця. Ви... обстоюєте об’єднання усіх *соціалістичних* (конкретно с.-д і с.-р.) елементів зараз для утворення робітничої партії... Ми зрікаємось деяких найбільш гострих занадто ортодоксальних пунктів свого програму, с.-р. також відкидають дещо з свого багажу, і в результаті цієї штучної операції має повстати єдина робітнича партія... До всього цього я приєднатися не можу... Єдина партія може утворитись тільки в процесі *масового* робітничого руху... В даний момент це тільки гарна мрія. Ми переживаємо час пасивності мас... Наше завдання підготовлювати елементи для будучої робітничої партії... Ми повинні обмежувати від української буржуазної демократії ті елементи, які б могли піти за нами... Я згоден з Вами – що переоцінка всіх цінностей, форм роботи, її завдань нам дуже потрібна. Але... і в результаті цієї переоцінки ми все таки будемо робити во ім’я с.-д. партії”. (Лист від 9.V.1909 р.; № 9).

Орган Л. Юркевича і В. Левінського “Робітник”, що постав як альтернатива “Праці”, В. Садовському не сподобався своїм ортодоксальним духом і демагогічністю. “Трохи демагогії, – писав він А. Жукові, – трохи перекручування, багато повторення задів російських большевиків – ось весь його зміст. Не думаю, щоб з такою публікою могла бути спільна робота”. (Лист від 5.II.1910; № 32).

Але все ж принципових ідеологічних розбіжностей між В. Садовським і Л. Юркевичем не існувало. Так, Валентин Васильович терпиміше дивився на інтелігенцію і вище цінував її значення в робітничому русі, навіть до буржуазії його ставлення було більш толерантним. Та все ж соціал-демократи не повинні очолювати національний рух, вважав він, його мають і далі представляти передусім націонал-демократи і радикал-демократи, тобто “буржуазні” сили. Стан, коли інтереси есдеків і “буржуазних” елементів збігаються – це тимчасовий стан, викликаний занепадом революційного руху. Він писав А. Жукові: “Мусимо визнавати себе самими законними *спадкоємцями і РУП і УСД* першого періоду... Міні *мало переконуюче* те, що я мовляв укр[аїнський] с.-д., а ти укр[аїнський] буржуа; отже ми мусимо творити дві ор[ганіза]ції. Ті дві ор[ганіза]ції будуть існувати в дійсності, а не на папері – тільки тоді, коли ми будемо домагатись ріжного. (Після репресій і занепаду. – *І. Г.*) ми – ті окремі люди, які визнають марксистську ідеологію – опинились в *межах укр[аїнського] громадянства*... Поки що нам лишається підготовча робота, яку дає теперішнє українське життя культурно-просвітнє, економічне... Силою річей, спеціальних національних завдань у нас тепер *нема*. [Якщо] певні впливові групи укр[аїнського] громадянства зречуться *всієї*

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

повноти національних домаганнів... *тоді оборона повного національного завдання стане нашим спеціальним завданням*”. (Лист від 18.IV.1911; № 50).

Як бачимо, В. Садовський погоджувався з тезою А. Жука, що УСДРП має продовжувати надкласові традиції РУП і повернутися до практики РУП до 1905 р. – часу, коли переміг класовий підхід під впливом Л. Юркевича і М. Порша. Про це В. Садовський писав у статті програмного спрямування “Сучасне партійне становище і вихід з нього”: “Ми маємо право до висновку, що признання с.-д. програми РУП явилось не в результаті нормальної еволюції партії, а наслідком «захоплення влади» енергічнішою с.-д. групою в той час, коли в партії було багато не с.-д. елементів... Видання партії мали тільки абстрактний марксовський характер, не пристосовуючи марксовських тез до української дійсності”⁵. У цій цитаті відчувається незадоволення лідерами ЦК УСДРП Поршем і Юркевичем, а також невиправданим ортодоксальним соціал-демократичним курсом, який вони запропонували в УСДРП.

Зовсім інакше на ці проблеми дивився А. Жук. На його погляд, між еседеками і націонал-демократами немає принципових відмінностей у ставленні до соціальних завдань. І ті й інші зацікавлені в економічному зміцненні селянства й робітництва. Малочисельні соціал-демократи не могли опанувати ситуацію в Україні, коли робітництво було під впливом російських еседеків, а село – українських та російських есерів. Ситуацію могла змінити лише згуртована з усіх прихильників національно-державного здвигу велика соціалістична партія з різних ідейних напрямів⁶. Вона повинна діяти в напрямі мобілізації широкого загалу на ідею здобуття незалежності, яка має принести й економічне поліпшення життя. В українському протодержавному будівництві так само зацікавлені були обидві сили. Причому значення так званої “буржуазії” в цьому питанні було значнішим і в інтелектуальному, і в матеріальному сенсі за еседеків. Тому й виглядають слушними і логічними спроби

⁵ Козленко В. [Садовський В.] Сучасне партійне становище і вихід з нього (Реферат, читаний на нараді УСДРП) // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – С. 15.

⁶ Думки А. Жука на липневій нараді УСДРП 1909 р. таким чином були зреферовані в “Праці”: “Справу об’єднання з укр. Соціалістичними партіями на Україні реферував тов. Андрієнко. Зміст його реферата був більше-менше такий: Російська соц.-демократія, а за нею і українська розвивалися в недобрих умовах. Російська соц.-дем. інтелігенція сліпо брала все з Заходу, тимчасом коли умови російського життя не завше надавалися до приложення у себе дома... Звідси і та непристосованість, та ідейна та організаційна розтіч, яка існує серед соціалістів в Росії. Українці ж брали готові шаблони у росіян. Тимчасом розбиття соціалістичних сил ... дуже шкодить класовим інтересам робітничої маси. А раз так, то треба сьому запобігти, треба щоб у нас на Україні не було окремих політичних соціалістичних партій. Треба, щоб всі відтінки і напрямки соціалізму містилися в одній політичній організації працюючих, як класи. Так напр. у нас на Україні намічається течія соц.-революційна. Соц.-революціонери вважаються в Європі партією соціалістичною, допущені на міжнародні соціалістичні конгреси, в котрих бере участь міжнародня соц. демократія, отже нема рації і нам не визнавати їх соціалістами та обмежуватись від них муром. В Німеччині, Франції, Італії в соц. партіях існують різні течії. За сим прикладом слід би піти і нам. Для сього треба нам порушувати в своїй літературній діяльності питання про шкідливість розбиття соціалістичних сил на окремі партії. Треба голосити ідею одності робітничого руху. Треба, не залишаючи критики соціал-революційної ідеології, працювати в тім напрямку, щоб, коли на Україні наступлять часи широкого робітничого руху, повсталала у нас єдина робітничая партія, щоб увесь робітничий рух – в політичних і економічних організаціях – був однолітний”. (Б-ко. Народа членів УСДРП // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – С. 12–13). Цікаво, що і В. Садовський, і Д. Донцов опонували цій пропозиції, пропонували зняти її з порядку денного.

А. Жука вести широку залучальну роботу зі згуртування таких сил. Він веде перемовини з есерами М. Залізником, кооператором В. Доманицьким, одним з керівників УРДП С. Єфремовим, з галицькими соціалістами В. Темницьким, націонал-демократом В. Кушніром, консерваторами С. Томашівським, В. Липинським, лідерами українського руху М. Грушевським і митрополитом Андреем Шептицьким та ін. про можливість утворення такої надкласової сили. Але останні не мали активних і рухливих рядових членів, на які були багаті есдеки. А. Жук бачив у соціалістах локомотив у боротьбі за окремішність, ту силу, еквівалентом якої в польському соціальному і національно-державному русі була Польська соціалістична партія. Але В. Садовський не вбачав першочергової необхідності вирішення національних питань.

Початок молодукраїнської акції В. Степанківського, яка була ініційована його статтею в газеті “Вперед” влітку 1912 р., налякав В. Садовського. Хоч останнього В. Степанківський у листі до А. Жука передчасно кваліфікував як симпатика молодукраїнства. Валентин Васильович писав А. Жукові: “Володя, закликаючи зірвать з с[оціал]-д[емократією] і взагалі з робітничим рухом, не подає натомість докладнішої програми, замінюючи її фразами про те, що молодукраїнство мусить стояти в опозиції до старих. В усьому цьому не було тих конкретних цілів, на яких можна було б збудувати конкретну акцію. Що до мене, то я, ставлячись негативно до марксистської ортодоксії з її сектярством, не маючи нічого проти висунення на відповідне місце моменту національного, разом з тим не вважаю за можливе зірвать цілком з роллю, яку ми мали – роллю виразників робітничого соціалістичного руху”. (Лист від 23.VIII.1912; № 54). У наступному листі він остаточно відмовляється брати участь в молодукраїнському проекті: “Я думаю, що для мене в справі тих пропозицій, які Ви робите, найбільш буде відповідна позиція нейтральна. Та ідеологія, яка для мене є найближчою, є ... ідеологія робітничого соціалізму, хоч не в російсько-ортодоксальній формі. Ваша група має бути групою, що ставить своїм завданням об'єднати демократичні елементи укр[аїнського] громадянства, відмежувавши їх від ліберальних. Ця справа є корисна і потрібна, але вона не є моя”. (Лист від 24.X.1912; № 55).

В. Садовський був прихильником не жорсткої партійної субординації, а дискусійної фракційності. Його головним аргументом необхідності заснування “Праці” була потреба активізації партійних низів у роботі в партійних осередках. Ця активність сильно підупала, а керівники партії М. Порш і Л. Юркевич фактично зайняли сектантську позицію, всю працю перевівши на нелегальні рейки. В. Садовський як член ЦК перебував у м'якій опозиції як до М. Порша, так і до Л. Юркевича і, можливо, сподівався за рахунок співпраці у “Праці” зайняти більш авторитетне становище в партійній верхівці.

Основною темою у його публікаціях був організаційний аспект, демонстрація підтримки його дій в середовищі петербурзької та київської організацій УСДРП та Організаційного комітету УСДРП вищих шкіл Росії, де В. Садовський мав вплив. Статті у “Праці” носять сухий і формалістичний характер, не вирізняються публіцистичним блиском, характерним для писань Д. Донцова (Закопанця, Чорного) і Л. Юркевича (Рибалки). В. Садовський був практично співредактором А. Жука у “Праці”. Це співредакторство було оформлене спільною статтею “Соціалістичні організації на Україні”. В першому числі про УСДРП цікавий історично-теоретичний матеріал написав

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

А. Жук⁷, а в другому-третьому номері продовження про Українську “Спілку” РСДРП подав В. Садовський⁸. У першій частині спільної статті А. Жук підкреслив головну мету створення УСДРП – боротьбу за “національну окремішність українського народу і революційність методів боротьби за здобуття своєму народові умов самостійного існування”⁹. У другій В. Садовський критикував діяльність “Спілки”, підкреслював повне зникання в її діяльності на тодішньому етапі національного стрижня. Оцінював її як провідника російського соціалістичного впливу в середовищі українського робітництва. Вважав, що “Спілка” фактично продовжувала справу русифікації пролетаріату, та ще за допомогою нібито “української” поступової сили. Отже, виходило назовні, що в магістральних пунктах ставлення до політики тогочасної соціал-демократії переконання В. Садовського і А. Жука збігалися, що, як ми бачимо з листів, було не зовсім так.

Д. Донцов і А. Жук: національна класовість супроти національної надкласовості

В обох числах “Праці” функцію передових статей виконували публікації Дмитра Донцова. Цікаво, що й у “Праці”, і в “Нашому голосі” Л. Юркевича Д. Донцов виступав як класовий соціаліст. Пріоритетне значення в нього мала все ж національна, а не соціальна проблема, але вирішував її він через класові підходи, протиставляючи за рецептом Л. Юркевича – М. Порша українську буржуазію українському пролетаріатові.

А. Жук намагався переконати Д. Донцова в необхідності надкласового бачення національної проблеми, але в 1909–1910 рр. Дмитро Іванович був запеклим противником “вростання буржуазії” в соціалізм і рішуче критикував за це А. Жука. І самостійницькі гасла він тоді не висував, залишаючись класичним автономістом, навіть у 1912 р. Хоч радше цей автономізм був тактичним, а не стратегічним. Але серед молодокраїнців М. Залізняка і В. Степанківського він не рахувався. Д. Донцов зробив свій рішучий вибір на користь націоналізму (на протигагу соціал-демократизму, лише 1913 р., коли Дмитро Іванович виявився більшим націоналістом за А. Жука. Проте таким націоналістом він став значно пізніше за А. Жука і В. Липинського, які самостійниками стали: перший ще в часах навчання в гімназії, на початку 1900-х рр., а другий – після переїзду до Львова, у 1907–1908 рр.

З Донцовим А. Жуку було важко співпрацювати. Про його тертя з Дмитром Івановичем дізнаємося із листів В. Садовського. Останній пише, що А. Жук намагався обмежити його спілкування з Д. Донцовим, не передавав листів. Пізніше, у 1920-ті, у дуже неприхильному дусі до Д. Донцова А. Жук писав у листах до В. Липинського.

У статті “На черзі” у “Праці” Д. Донцов однією з ключових проблем моменту вважав спробу соціал-демократів перехопити ініціативу у вирішенні національного питання в українських “буржуазних партій”. “Розуміється, аби там, де є пара Грушевських, побачити «дужу українську буржуазію»,

⁷ А-ко А. Соціалістичні організації на Україні. 1) Українська соціал-демократична робітничая партія // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – С. 23–34.

⁸ Козленко В. [Садовський В.] Соціалістичні організації на Україні. 2) Українська Спілка Російської соціал-демократичної робітничої партії // Праця. – Львів, 1910. – Ч. 2–3. – С. 8–15.

⁹ А-ко А. Соціалістичні організації на Україні. – С. 24.

треба мати буйну політичну уяву, – писав Д. Донцов, – та проте ми не можемо легковажити того «ходження в народ», на яке пустився тепер всеукраїнський Мальбрук»¹⁰. На теоретичному фронті соціал-демократам, на думку Д. Донцова, треба було воювати із “всеукраїнством” “буржуазних” партій. (“Чи буде згуртоване наше робітництво в міжнаціональну класову партію Росії, чи в міжкласову національну?”)¹¹. Власне, цей пасаж свідчив, що Д. Донцов різко не сприймав надкласової позиції А. Жука.

Донцов закликає вести ідейну боротьбу із “всеукраїнством” української інтелігенції. І як зразок останнього наводить уривки зі статей з 7-го–8-го номера “Української хати” за 1909 р., де ця ідея була висловлена таким чином: “Національна ідея по своїй суті повинна стояти понад всякими класами, гуртами, товариствами тощо і єднати сі класи та верстви суспільства, до яких би економічних чи інших категорій вони не належали. ... Рахуючися з народженням буржуазії в недалекій будучині серед українського народу, ми повинні не загострювати класового антагонізму, а навпаки, усіма засобами сприяти тому, щоб сі протилежні економічно класи наближалися один до одного”¹². Напевно думок Д. Донцова А. Жук не поділяв або поділяв тоді лише частково. Але доводилося миритися в межах одного друкованого органу й шукати ідейних компромісів. Що й робив А. Жук.

Д. Донцов таврував “огидні” прикмети “всеукраїнства” – шовінізм, теорію “здорового національного егоїзму” і брак послідовного демократизму – якраз все те, що з часом здав в архів засновник інтегрального націоналізму. “Всеукраїнство” вже апіорі, на його думку, мусить бути ворожим соціал-демократії¹³.

Д. Донцов визначав такі відтінки “всеукраїнства”: 1) дрібнобуржуазне помірковане поступовство “Ради”, 2) революційно-демократичний есерів, 3) праві зі “Світової Зірниці”, 4) відверті шовіністи “Рідного краю”, 5) клерикали. Соціал-демократи, на його думку, мають звільнитися від впливу всеукраїнської ідеології з прихильним до есдеків селянством¹⁴.

Історичну місію соціал-демократів Д. Донцов змальовував в характерному для себе епатажному дусі – “«внести роздор в рідну хату», а ся ідейна диференціація викличе і прискорить той момент, коли зуміємо врізатися в «дружний всеукраїнський концерт» з своїм власним пролетарським барабаном”. Напевно і цей заклик до “роздування мирового пожару в крові” був не до душі А. Жукові.

Ближчою йому була інша теза Д. Донцова про необхідність йти у “Прогресу” і завойовувати в ній свій вплив¹⁵.

Позицію провідного публіциста Д. Донцов зберіг і в “Нашому голосі” Левка Юркевича. Напевно, останній оцінив по заслугах тодішній класовий імператив Дмитра Івановича. В цьому головному органі української соціал-демократії Д. Донцов спеціалізувався на боротьбі з російськими соціал-демо-

¹⁰ Чорний Д. [Донцов Д.] На черзі (До питання про нашу національну політику) // Праця. – Львів, 1910. – Ч. 2–3. – С. 2.

¹¹ Там само. – С. 3.

¹² Цитується за “Працею”. Там само. – С. 4.

¹³ Там само. – С. 5.

¹⁴ Там само. – С. 6.

¹⁵ Там само. – С. 7.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

кратами у справі визнання УСДРП виразницею класових інтересів українського робітництва і продовжував ідейну боротьбу з українськими правими партіями.

Д. Донцов апелював до політичних кроків в українській справі, які мають прийти на місце віджилому культурництву. Політичні постулати мають запанувати у “Просвітах”, школі, органах публічної влади. “Поки українство, – писав Д. Донцов, – не виходить поза межі думки і почуття – доти української нації не буде. Зробить її нацією модерною лише масовий чин, рух ширших верств за здійснення національних вимог, котрий несе з собою революція... Та ж сама революція... на Україні і перетворить «малоросів» в модерну націю, з її поділом на класи створить со ipso і умови для нормальної класової боротьби українського пролетаріату”¹⁶. Про необхідність заміни політичним українством українця культурницького складу писав Д. Донцов і в статті “Національні гермафродити”¹⁷.

Цікаво, що такий хід думок Д. Донцова дещо нагадує логіку розумувань А. Жука в часи керування СВУ в часи Першої світової, коли він писав у “Віснику СВУ”, що для того аби стати нацією, треба виголосити перед усім світовим співтовариством своє бажання бути присутнім в оркестрі світових народів. Лише той стане нацією і державою, хто про таке своє бажання сповістить світовій спільноті в часах війни і буде боротися за перемогу цієї ідеї.

У статті “Українське питання і російська соціал-демократія” Д. Донцов логічно проводив думку, що РСДРП тому не хоче визнавати прав УСДРП на класове представництво українського пролетаріату, бо не визнає самого існування української нації. Якщо добитися від росіян такого визнання, тоді відпадутъ й інші пов’язані із цим питанням проблеми¹⁸.

У 1911 р. Д. Донцов простежує спільні риси між правим російськомовним малоросійським “Киевом” та українським “Рідним краєм”. Етнографічний націоналізм “Киева”, який ставить своїм завданням об’єднати місцеве населення з росіянами і воює з політичним українством, на думку Дмитра Івановича, мало відрізняється від політичного правого українства “Рідного краю”, бо обидва воюють з “жидами”, але не сварять російський капітал¹⁹. Отже, і в цій статті простежується класова оцінка національної проблеми.

Л. Юркевич і А. Жук: ортодоксальний марксизм проти національно-соціального реформізму

Левко Юркевич був основним критиком ідейних “збочень” Андрія Жука. Він послідовно викривав його “опортунізм” і “ревізіонізм”, класову невитриманість і “буржуазне капітулянтство”. Цікаво, що в “Праці” до відвертого обміну думок з приводу теоретичних проблем національного соціал-демократичного руху так і не дійшло. Мова йшла лише про “Працю” як дискусійну трибуну, про обмін різними поглядами на робітничий рух, про дозволеність фракційного теоретизування. Відвертий обмін думками відбувався не на сторінках офіційної преси УСДРП, а головним чином при

¹⁶ *Закопанець Д. [Донцов Д.] Російська революція і український національний проблем // Наш голос. – Львів, 1910. – Ч. 2. – Грудень. – С. 83.*

¹⁷ *Д. Дм. [Донцов Д.] Національні гермафродити // Там само. – Львів, 1911. – Ч. 9–10. – Липень-серпень. – С. 417–426.*

¹⁸ *Закопанець Д. [Донцов Д.] Українське питання і російська соціал-демократія // Там само. – Львів, 1911. – Ч. 4. – Лютий. – С. 169.*

¹⁹ *Його ж. Праве українство // Там само. – Львів, 1911. – Ч. 3. – Січень. – С. 135.*

особистих зустрічах та у приватних листах. А. Жук не хотів “виносити сміття з хати” і розпочинати публічної дискусії на сторінках видань.

У полеміці переміг Л. Юркевич. Він був догматичний. Він керувався буквою партійних приписів, а не реаліями життя. В його руках перебувала партійна каса, від нього у фінансовій залежності перебувала низка членів ЦК УСДРП – зокрема В. Винниченко і В. Степанківський. Він мав харизму, був добрим полемістом і впертим бійцем за класову правоту своєї позиції. І хоч спочатку перевага ніби була на стороні Закордонної групи УСДРП та А. Жука, останній зрештою програв. Програла і справа можливого іншого розвитку подій у лівому партійному національному житті.

У своїх споминах “Останні роки” в “Нашому голосі” Л. Юркевич описав основні перипетії цієї ідейної боротьби з А. Жуком. Нараду УСДРП у Львові 1909 р. він сприйняв як “викінчений вислів опортуністичної течії в партії”. А до опортунізму він ставився вороже через його “соціалістичну гомеопатичність”. Він відразу ініціював зустріч шести членів ЦК, на якій були, крім нього, М. Порш (М. Чацький), Д. Піщанський (Ціхоцький), М. Троцький і Баландін (Бойко). Було проведено нараду членів ЦК з представниками редакції “Праці”. На Великдень 1910 р. було вирішено ліквідувати одночасно “Робітник” і “Працю”, створити новий орган “Наш голос”, що видавався на гроші Л. Юркевича. До редакції нового часопису було покликано двох членів редакції “Робітника” і “Праці”, додано одного нейтрального члена²⁰. Судячи з усього, з позицією Л. Юркевича згодилися В. Садовський і Д. Донцов. Перший писав у “Наш голос” не багато, другий був, як і в “Праці”, одним з найактивніших публіцистів.

Л. Юркевич обрав для себе роль українського Леніна, будучи до кінця відданим ідеї орієнтації на ціннісні орієнтири РСДРП(б) більш ніж на досвід соціалістичних партій Європи, якому чужий був дух сектантства, тоталітаризму і єдино правильної ідейної виключності. Національну проблему він віддав на відкуп примату класовості. А в умовах слабкості українського суспільства в економічній і політичній царині це був наперед закладений програш визвольних змагань у революції, що насувалася. “Соціал-демократія має дбати, аби ціль і тактика пролетарського національного руху диктувалися добре зрозумілими його класовими інтересами... В сучасних умовах – се значить визволяти маси українські від впливу національної ідеології буржуазних груп, з їх теорією «надкласовості» української «національної ідеї». Треба також... аби національний момент не абсорбував цілої революційної енергії пролетаріату, треба стеретися гіпертрофії національно-політичної активності”, – писав Юркевич, маючи на оці за найяскравіший приклад А. Жука²¹. Юркевич рішуче відкидав союзницькі стосунки з інтелігенцією як буржуазним елементом. Село теж для нього було переважно ворожим, бо, як і Ленін, Левко Осипович вважав своїм союзником лише збідніле селянство, хіба в трохи ширшому засязі, бо українці були переважно селянською

²⁰ Рибалка Л. [Юркевич Л.] Останні роки // Там само. – Львів, 1910. – Ч. 1. – Падолист. – С. 7–11. З невеликими змінами цей варіант статті був передрукований і в ювілейному числі журналу, присвяченому десятиріччю постанови української соціал-демократії, в зв’язку із застосуванням РУП (Там само. – 1911. – Ч. 6–8. – Цвітень–май–червень. – С. 391–394).

²¹ Його ж. Нарада Центрального Комітету УСДРП (Росії) з участю представників від організацій // Там само. – Львів, 1910/1911. – Річник 1. – Ч. 1. – С. 15.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

нацією. Він писав: “Соціал-демократія в своїй національній акції... числить лише на... демократичні елементи селянства, особливо на їх ліве крило; щодо нашої «поступово-демократичної» інтелігенції, то так само... лише широкий революційний рух мас того селянства... здолає пхнути її на революційний шлях. Сі широкі маси селянства і являються, передусім, нашим можливим союзником в національній революції”²².

Євросоціалізм був чужий для Л. Юркевича. Хоч він і шанував К. Каутського, О. Бауера та Г. Плеханова, проте ближчими були російські більшовицькі теоретики, і, схоже, передусім останніх Л. Юркевич вважав справжніми соціалістами. Адже німецька і чеська соціал-демократії не відкидали приватної власності, велику увагу приділяли культурно-національному розвитку, не відкидаючи національного питання, на відміну від російських ортодоксальних марксистів на цей період часу. Від того європейські соціалісти не стали меншими соціалістами, а можливо, навіть були й ближчими до істинного соціалізму “з людським обличчям”.

Проте національне питання все ж було небайдужим Юркевичу, хоч він і залишався заручником класових догм. Він висував цікаву теорію про негативний державний націоналізм імперських або “історичних” націй і позитивний національний патріотизм. Другий перебуває в антагонізмі з першим. Перший визискує малі націоналізми, діє асимілююче, другий, навпаки, поступовий – має головну мету у визволенні свого народу²³. Своім настроєм і спрямуванням ця стаття Л. Юркевича дуже нагадує відому публікацію В. Леніна “Про національну гордість великоросів”. Але, на відміну від “вождя світового пролетаріату”, Л. Юркевич був упевнений, що нації в майбутньому не відінуть, як держава. “Сучасні нації, – писав він, – будуть формою і соціалістичного громадянства, котре знищить теперішню національну ворожнечу”²⁴.

Якщо А. Жук спадщиною РУП вважав її надкласову позицію, то Л. Юркевич, навпаки, відтіняв в УСДРП те, що, на відміну від РУП, соціал-демократи, мовляв, не віддали на відкуп буржуазній інтелігенції справу національного визволення²⁵.

І все ж для Л. Юркевича національне і соціалістичне часто сприймалося взаємовиключно. Пріоритет національного над соціалістичним ним оцінювався як націоналізм. Від соціалізму можна перейти до національної проблеми і вирішувати її, навпаки – ніколи. Згадуючи сентенцію “обласника” Д. Антоновича про “неіснуюче” національне питання, вже тепер не називаючи його, завдяки А. Жукові, “неіснуючим”, Левко Осипович стверджував, що, на його гадку, основним стало питання соціалістичне²⁶. “Одним ходить про оборону соціалістичності нашого сучасного руху, а другим – про надання йому національного демократично-культурницького характеру... Колишня одверта соціалістичність боролась проти націоналізму, а теперішній

²² Там само. – С. 17.

²³ Рибалка Л. [Юркевич Л.] Про патріотизм // Наш голос. – Львів, 1910. – Ч. 2. – Грудень. – С. 110–119.

²⁴ Там само. – С. 117.

²⁵ Там само. – С. 111.

²⁶ Рибалка Л. [Юркевич Л.] Що робити? // Наш голос. – Львів, 1911. – Ч. 3. – Січень. – С. 129.

націоналізм затушовує нашу попередню соціалістичність. Соціалізм і націоналізм – то давні запеклі вороги, і, як би добре не погоджували ми їх в теорії, а на практиці виходить інше, і вони намагаються один одного зігнати зі світу”²⁷.

Л. Юркевич закидав А. Жукові непрощений гріх – співпрацю в буржуазних друкованих органах. Соціал-демократ не має права друкуватися під незваними псевдонімами в буржуазній пресі і виправдовуватися ширенням соціал-демократичного впливу на цю пресу. Соціал-демократи “по самісеньки вуха залазять в «непартійне болото» української преси. Треба не працювати в легальній сфері, а закликати до страйків”²⁸.

На перший погляд, згідно з більшовицькою догмою закид Л. Юркевича А. Жуку виглядає слушним. Але насправді – це радше зачіпка. Бо в буржуазній пресі друкувалися усі соціал-демократи. Але це не стало причиною їх виключення з керівництва або з партії. С. Петлюра практично стовідсотково, окрім “Слова”, друкувався в “буржуазній” пресі. Навіть був секретарем редакції “Ради”, а від 1910 р. ще й головним редактором більш ніж “буржуазної” і “болотно надкласової” “Української життя”. В останній друкувався і Д. Донцов. У ЛНВ М. Грушевського публікувалися М. Порш і В. Садовський. І це не стало спеціальною причиною партійних репресій супроти них. Натомість А. Жукові Л. Юркевич пригадав редагування “Економіста” і “Самопоміччя”, які можна цілком вважати і соціалістичними виданнями в європейському розумінні соціалізму, а також публікування в “Ділі” й “Раді”.

Просто А. Жук відкрито виступив проти Л. Юркевича як керівника партії, відкрито вступив у дискусію, теоретично хотів підважити авторитет Л. Рибалки. Схоже, саме цього не міг пробачити Л. Юркевич. Коли в липні 1910 р. вийшла друком брошура “Доклад УСДРП Росії Міжнародному конгресові в Копенгагені”, А. Жук пише до “Нашого голосу” відкритого листа з незгодою кваліфікування і паплюження ревізійністичної течії, яку він очолював. А. Жук писав, що не бачить нічого поганого у співробітництві в буржуазних органах. Навіть більше, сумував з приводу того, що таких співробітництв ще й замало. Не погоджувався з присудом Л. Юркевича, що нинішній момент характеризується націоналістичністю. Він стверджував, що за його погляди була більшість партії. Помилковим і небезпечним, на думку А. Жука, було вести боротьбу всередині партії з іншими українськими течіями в суспільній думці. У співпраці інтелігенції і пролетаріату він бачив лише позитивний момент. ЦК веде боротьбу з більшістю партії і членів ЦК. Причому ті люди ЦК, які виступають від його імені, фактично не були обрані на III з’їзді УСДРП. Тобто фактично ЦК не репрезентувало більшості партійної маси, а отже, не правомочне виносити такі рішення²⁹.

Відповідь Л. Юркевича від імені ЦК УСДРП була короткою, але рішучою і жорсткою. А. Жука не підтримує його Закордонна група УСДРП, не схвалює його співпраці з “Економістом”, “Самопоміччю” й “Ділом” як несоціалістичними органами. Київська організація партії не підтримала нараду у Львові,

²⁷ Там само. – С. 130.

²⁸ Там само. – С. 131.

²⁹ Андрієнко А. З приводу Доклада ЦК УСДРП Міжнародному соціалістичному конгресові (Письмо в редакцію “Нашого голосу”) // Наш голос. – Львів, 1910. – Ч. 1. – Падолист. – С. 48–51.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

петербурзька (В. Садовський) зайняла зрештою компромісну позицію. Чотири члени ЦК було обрано III-м з'їздом, лише один кооптований. А отже, інформація А. Жука завідомо неправильна. Позаяк А. Жук не визнає легітимності ЦК, той категорично відмовляє А. Жукові у праві виконувати функції члена ЦК, хоч він і був обраний на цю посаду останнім партійним з'їздом³⁰.

Молодоукраїнські думки продовжували висловлювати деякі представники течії, що уособлював А. Жук. Так, Володимир Степанківський надрукував у “Нашому голосі” статтю про робітничий рух в Англії. У ній стверджував, що цей рух зовсім не має класового характеру, але, попри це, робітництво англійське добилося куди більше прав і свобод у капіталістів порівняно з українським робітництвом³¹. Аналогічний матеріал В. Степанківський надрукував і в газеті “Рада”. І хоч редакція не солідаризувалася зі Степанківським, проте його думки були озвучені на сторінках партійної преси.

В середині 1911 р. в “Нашому голосі”, як відповідь на вищезгадану статтю А. Жука в “Праці”, було надруковано редакційну статтю “Короткий нарис партійної історії”³².

Шляхи Юркевича і Жука не розійшлися остаточно. А. Жук запросив Рибалку (Юркевича) до участі в нараді у справі заснування групи “Вільна Україна” на чолі з ідеологом В. Липинським. І Л. Юркевич прибув на березневе засідання у Львів. Навіть спочатку позитивно дивився на цей захід, але згодом все ж відійшов, як заручник класового принципу.

У часи Першої світової Л. Юркевич і А. Жук вели знову непримиренну полеміку з приводу шляхів досягнення української незалежності. Л. Юркевич орієнтувався на Росію і Антанту і критикував представників СВУ за їхню пронімецьку позицію.

Замість висновків. Внесок А. Жука в теоретичну національно-державну думку

Підсумовуючи всі ключові міркування А. Жука щодо українського партійного й національно-державного будівництва, виокремимо головніші моменти теоретичного внеску А. Жука в національну суспільно-політичну думку.

1. Одним з перших він висловив думку про всеохопне значення надкласової теорії – співпраці робітництва з інтелігенцією. Класовий мир він поставив вище класової руйни і розбрату, що несе ортодоксальна марксистська доктрина.

2. Економічний добробут досягається через конструктивну працю в кооперації, а не через нелегальні страйкові методи боротьби.

3. Еволюційний шлях розвитку він ставив вище за революційний.

4. Національний аспект розвитку для слабо розвинутих економічно й політично народів він вважав пріоритетнішим за соціальний.

5. А. Жук був фактично ідейним натхненником творення українського лейборизму на широкій соціальній основі.

³⁰ Центральний Комітет. Відповідаємо на головніше в сьому “письмі” // Там само. – Львів, 1910. – Ч. 1. – С. 51–53.

³¹ Коваль В. [Степанківський В.] Національні питання та робітництво в Англії // Там само. – Львів, 1911. – Ч. 4. – Лютий. – С. 198–207.

³² Б. а. Короткий нарис партійної історії // Там само. – Львів, 1911. – Ч. 6–8. – Цвітень–май–червень.

6. Він не протиставляв селянство пролетаріату, як це робила російська ортодоксальна соціалістична думка, а в українських умовах віддавав першість саме селянству, бачачи в ньому сільськогосподарського робітника.

7. На дрібнобуржуазній основі А. Жук намагався витворити середній клас як виразника національно-державних прагнень усього українського народу.

8. Фактично А. Жук був предтечею центристської Народної партії з її ставкою на середнього товаровиробника.

9. Ратував за соборницьку співдіяльність наддніпрянських і галицьких політиків – творення єдиного національного блоку партій.

* * *

Тексти листів подаються майже без змін, збережено у більшості всі лексичні форми мови поч. ХХ ст. Знак питання, якщо не зазначено, що він авторський, – упорядницький і він означає, що правильність прочитаного слова викликає сумнів. У квадратних дужках проставлено ймовірно прочитані імена, прізвища й псевдоніми. Збережено підкреслення автора у текстах листів. У заголовках текстів листів курсивом виділені дати і місця написання, які були встановлені публікатором. Дати листів подаються за старим стилем.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

15 березня 1908(09?)*. Київ – Львів

Зважаючи на те, що нас, мене і Берка виставлено з Громади, а також на те, що має бути війна з Сербією, ми рішили скликати партійне зібрання, яке і відбулось в Grand-Café дня 14 марта в 12 годині ночі. Між иньшими важними справами, які обмірковувались тут в присутности всіх товаришів, а також і пива рішено привітати Вас і кампанію і пропонувати Вам скликати в літі на зібрання

Валентин Миля

.....**

(Академ. дім, Супінського 9, для Андрюші Ільченко)

№ 2

12 грудня 1908 р.***. Київ – Львів
до редакції “Економіста” для Андрія Ільченко
(пл. Ринок 10, кв. 11)

Посилаю Вам, Андрію, те, що Ви прохали. Адреса Сімона [Петлюри]: Василевській остров, Малий проспект 93 кв. 8.

Про Вашу статтю ще з М. не балакав, його тепер дякуючи його іспитам приходить дуже рідко бачити, але можу Вам майже напевне сказати, що з висилкою можете почекати: грошей на друк цілком нема.

Чому не присилаєте статів?

Вітайте товаришів. Всього кращого

Ваш В[алентин] С[адовський]

* Датовано за штемпелем.

** Не прочитано кілька слів дописки в кінці листівки.

*** Датовано за штемпелем.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

№ 3

16 грудня 1908 р. Київ – Львів
на Супінського, 17. А. Ільченко

16.XII

Ваш лист, Андрію, одержаний. З приводу його завтра, післязавтра висилаємо і ширшого листа. Адресою надалі можете користуватись тею самою.

Стискаю Вашу руку.

Ваш В[алентин] С[адовський]

№ 4

24 січня 1909 р. Київ – Львів
на ул. Супінського, 17, Академічний дім.

24.I.1909

Андрію, будь ласка вишліть всі статті про економічно-просвітній з'їзд¹, які характеризують становище до нього с[оціал]-д[емократів]. Коли їх не було, поінформуйте нас про відношення їхне більш докладно. Ви згадували про бойкотіську позицію. Яка аргументація їхня? Вишліть скорійше.

Ваш В[алентин] С[адовський]

№ 5

2 лютого 1909 р. Київ – Львів
“Слово”. Б[ольшая] Владим[ирская], 76

Шановний товаришу!

В зв'язку з тим новим характером, який прийняло “Слово” цей рік, редакція вважає необхідним намітити ряд питань, обговорення яких бажано було б в газеті². В цій своїй постанові редакція виходила з наступних мотивів: обставини нашого національного життя, а разом й з тим й загально-російського за останній час значно змінилися і висунули цілий ряд нових справ, які зостаються для нашого напрямку нерозв'язаними; отже необхідно вяснити ці питання і розв'язати їх шляхом спільного обговорювання. Редакція вважає, що найкраще намітити цей план спільними силами, й звертається до Вас з проханням подати Ваші думки в сій справі.

Редакція.

2.II.1909

P. S. Те, що Ви прохаєте, Андрію, власне учебник бухгалтерії вишлю за кілька днів. Витаю.

В[алентин] С[адовський]

№ 6

Лютий – березень 1909 р. Київ – Львів
Шановний товаришу!

В зв'язку з львівським з'їздом академічної молоді³ у нас склався с[оціал]-д[емократичний] організаційний комітет вищих шкіл⁴. Завдання його – організувати участь с[оціал]-д[емократів] у цьому з'їзді і постаратись використувати її в інтересах партії. О[рганізаційний] К[омітет] гадає, що для цього було б дуже важно паралельно з з'їздом скликати особливу нараду с[оціал]-д[емократів], закликавши на неї як делегатів с[оціал]-д[емократів], так і окремих наших товаришів. Така нарада, не

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

маючи характеру якої небудь правомочної партійної конференції або з'їзду – скликання якої при наших теперішніх обставинах являється неможливим – все таки, на думку О[рганізаційного] К[омітету], мала дуже важне значіння. Вона б хоч почасти могла допомогти нам вийти з того стану ідейного і організаційного бездоріжжя, в якому ми перебуваємо зараз. Маючи це на увазі, О[рганізаційний] К[омітет] зноситься з усіма тими групами, з якими є зв'язки. До Вас ми звертаємось з проханням вияснити відношення до цієї справи закордонної публіки взагалі, а львівської зокрема. Це Вам легко зробити, дякуючи тому, що відомости про цю справу, які збирає Сергієнко, у Вас, мабуть, є. Прохаємо також зв'язати нас з ним.

Далі. О[рганізаційний] К[омітет] думає, що самим головним питанням, на якому прийдеться спинитись нашій нараді, буде питання про нелегальний орган⁵. О[рганізаційний] К[омітет] має на увазі представить по цій справі доклад, в якому б було, між иньшим розроблено це питання також і з боку його практичного здійснення. Збираючи відомости про те, чого можна сподіватись від публіки по окремих місцях, прохаємо Вас подати відомости про це од Вашої публіки. Як ставляться львівські товариші до цієї справи, чим би вони могли допомогти органу?

Адреса та, яка була дана в попередньому листові.

Витаємо усіх товаришів.

Про одержання листу сповістіть карткою.

№ 7

28 березня 1909 р. Київ – Львів

28.III.1909

Любий Андрію,

це вже кілька часу я збираюсь писати до Вас і побалакати з Вами про наші справи, та все якось не рішаюсь. Ми за останніх півтора, два роки одійшли далеко один од другого і кожен з нас для другого уявляє в ідейному змислі terra incognita. Отож не знаю, як Ви поставитесь до того, що пишу далі. Через те я досі і не зважувався писать. Річ он у чім.

Після різдва серед остатків нашої публіки почався рух. Постепенно почали приходити до того виводу, що нам вже слід починать щось робить – робить нелегально. Стали балакати за нелегальний орган. Публіка, що заворушилась, рішила в надійних цілях використати львівський студентський з'їзд і паралельно з ним скликати щось в роді конференції своєї публіки⁶. Реальні наслідки цього руху такі: В Києві згуртована стара публіка в університеті (8 осіб (?)) і на курсах (1 особа (?)); виділений Орг[анізаційний] Ком[ітет] вис[очих] шкіл для об'єднання і організації участі с[оціал]-д[емократів] в Львівському з'їзді. М[икола] був в сій справі в Петербурзі і Москві; в Петербурзі для організації д. виборів організувалось с[оціал]-д[емократичне] ц[ентральне] б[юро]; ожила трохи група; в Москві наслідки кращі; п. група існувала там і ранійш, після од'їзду М[иколи] робота йде там доволі жваво. Заїздив М[икола] і у Харків, але там зараз нема абсолютно нічого.

Рух цей, як бачите, охоплює одну інтелігенцію; роб[очих] орг[анізацій], якщо такі ще заховались, він не торкнувся. Треба сказати до речі, що про стан їх і про існування нічого не відомо. Чули ми тільки, що в Полтаві від у[країнських] с[оціал]-д[емократів] остались одні приємні згадки, про що р[осійські] с[оціал]-д[емократи] предупредітельно вже оповістили в “Гол[осі] Пр[олетаріату]” Кажуть є ор[ганізація] в Золотоноші. Звісток про її стан абсолютно ніяких. В Києві є група робітників

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

чоловік в 15. З ними про цю справу балакали, стріли вони заходи про початок нелег[альної] роботи прихильно, має бути зібрання. Передавши голі данні, спиняюся тепер трохи більш докладно; в Києві стара публіка дивиться на справу так: Прокіп [Понятенко] і Максим [Гехтер] од с[оціал]-д[емократів] поступово одходять все більш і більш; обидва пристроїлись у “Р[аду]”; в партійному змислі безнадьожні. Іван (з Поділля), коли до нього робітники звернулись з проектом скликать кон[ференцію], відповів, що ніякого Ц[ентрального] К[омітету] не існує (коли пригадуєте він був обраний у Ц[ентральний] К[омітет]) і коли хочуть, хай скликають самі, багато працює в “Просвіті”, що сказати про Миколу, не знаю; з початку поставився до цього всього дуже активно, як бачите, їздив, тепер балакає про легальний науковий збірник; розмовляючи з Хвед[ором] сказав, що більш нелегально робити не буде. Я думаю, що в усьому цьому грають роль не стільки принципіальні погляди, як чисто особисті моменти. Цілком поділяємо думки про необхідність відродити п[артію] ми троє – я, Берко, Хведір. Шлях до цього в даний момент – організація груп допомоги нелегальному органу і заснування такого органу; коли наладиться орган, розпочинать роботу. Щодо типу органу, то найбільш відповідним здається орган типу “Гол[осу] Прол[етаріату].” а не “Правда”, не агітаційний і популярний, а такий, який би виясняв насамперед нашій публіці наші позиції і завдання в теперішній час. Інша публіка, що входить в групи, партійна, але така, що практично раніш робила мало. Старої, робившої публіки тепер не знайдеш. Усе десь позникало, розвіялось.

От так стоять наші справи. Та може що вийти при тих данних, що є, скоро що небудь позитивне, я казати не беруся. Для мене ясно одно: коли ми не хочемо зникнути на довший час цілком і оддати наші маси р[осійським] с[оціал]-д[емократам], нам вже слід готуватись до роботи. Ясно також, що партію ми утворимо не науковими збірниками, а роботою. Коло збірника не з’єднаш усієї публіки, і ставить його, як основу діяльності, не можна. Звичайно, я не буду відкидати певної користи такого збірника, але насамперед чи не утопія все? Скільки ми років збирались його видавати і що з того виходило? А зробити це тепер при загальній роз’єднаності і ренегатстві ще важче. Для нас треба поставити орган, організувавши попереду його розповсюдження.

Для мене зостається неясним питання про те, як скласти ред[акцію] органу. Я не думаю, що її можна буде одібрати нормальним шляхом. Аджеж ясно, що правомочний з’їзд чи конференція тепер не можливі.

Напишіть, Андрію, що Ви думаете про всі справи. Напишіть також, як ставиться до такого рода проектів наша закордонна публіка. У Вас недавно був Сергій (?), з ним перебалакають нікому з нас не вдалось. Хоч він у купі з иньшим перед виїздом і улаштував велике піянство, але Микола, який був там, про ці справи не балакав цілком. Нас же там не було.

Далі, сповістіть, скільки б могло коштувати видання місячника і двотижневика розміру “Соціал-демократа” на такому ж папері; скільки також коштувала б доставка до кордону. Адресу, на яку міні маєте відповідати, надсилаю разом з цим.

Всього кращого Ваш В[алентин]

P. S. Лист цей я посилаю за згодою і відомом Хведора і Берка; але майте також на увазі, що читати його вони не читали, так що місцями він може носити трохи суб’єктивний характер.

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

№ 8

Початок травня 1909 р.* Київ – Львів

Шановний товаришу

Листа Вашого од 1/V одержали; зараз звертаємось до Вас з таким проханням. Будь ласка, перебалакайте з Олексою і попрохайте його ось про що:

1) хай він надсилає нам докладні інформації про з'їзд⁷, сповіщає, які реферати поступили з Р[осійської] України і од кого, які заходи робляться з приводу з'їзду радикал[ами] то що;

2) хай він подбає про те, щоб провести постанову про організацію конференції громад перед з'їздом. Звертаємось ми з цими проханнями до Олекси через те, що по нашим відомостям всі увиходять в Центральне Бюро по організації з'їзду. Коли наші відомости мильні, то прохаємо Вас зробити в сій справі все, що Ви зможете.

Щиро витаємо Вас. Адреса та сама.

P. S. Дуже хочеться мені написати Вам, Андрію, з приводу тих думок, що висловлюєте, але зараз не маю вільного часу. Мені дуже жаль, що ми розійдемося з Вами. В справі про єдину робітничу партію, я стою приблизно на точці погляду Дор[ошенка].

Витаю Вас. В[алентин]

№ 9

9 травня 1909 р. Київ – Львів

9.V.1909

Відповідаю, Андрію, на Вашого вчорашнього листа. З початку, звичайно, про єдину робітничу партію. Між моїм і Вашим поглядом на сю справу є, на мою думку, принципіальна різниця. Ви, оскільки я уявляю собі Ваші погляди, обстоюєте об'єднання усіх соціалістичних (конкретно с[оціал]-д[емократи] і с[оціал]-р[еволюціонери]) елементів зараз для утворення робітничої партії, для підготовки її складових елементів. Ми зрікаємось деяких найбільш гострих занадто ортодоксальних пунктів свого програму, с[оціал]-р[еволюціонери] також відкидають дещо з свого багажу, і в результаті цієї штучної операції має повстати єдина робітнича партія. Її підготовка в даний момент з спільним органом зводиться власне до затирання найбільш яскравих пунктів нашої програми.

Може, формулюючи справу так, я занадто вульгарізую Ваші думки, але по суті, я думаю, передаю їх вірно. До всього цього я приєднатися не можу. Мені також, як і Вам, дорога ідея єдиної робітничої партії, ідея об'єднання робітничого руху. Але я знаю, що єдина партія може утворитись тільки в процесі масового робітничого руху, підчас побільшеної активності пролетарських мас. Тому, наприклад, я уважаю, що плани Ларіна (?)**, коли б вони не були зняті під час упадку революційної хвилі, являлись би вірними. Виходячи з цього я не можу виставлять, як лозунг, зразу "єдину робітничу партію". В даний момент це тільки гарна мрія. Ми переживаємо час пасивності мас, занепаду їх руху, а вони – ці маси, і їх інтереси в утворенні єд[иної] партії. Ми знаємо, що під час руху, в часи інтензивної класової боротьби, маси і без паперових програм підуть за нашими гаслами. А де ті гарантії тепер, коли об'єднують Ви будете купки інтелігентів. Чи не зійде при затиранні програмних суперечок Ваша партія на пси (?).

* Датування І. Тимошенко (Садовської).

** Слово правлене.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

Беріть справу ширше. Чи взагалі у нас існував коли масовий рух українського пролетаріату, чи він виступав коли, як клас. Його рух, його свідомість тепер лише складається. А при таких обставинах говорить про єдину робітничу партію дуже рано.

Наше завдання підготовлюють елементи для майбутньої партії. Виступаючи скрізь, як окрема група, ми повинні одмежовувати від української буржуазної демократії ті елементи, які б могли піти за нами, повинні вести самостійну пропагандистську і агітаційну роботу, використовуючи як найширше легальні можливості. Роблячи все це, не треба забувати, що ми підготовляємо тільки те, що буде – підготовляємо партію, а не робимо в організованій партії. І для цієї всієї роботи величезне значення буде мати нелегальний орган, на підставі якого у нас буде змога відмежовуватись організаційно. (Групи допомоги органу на місцях – допомоги і ідейної і технічної – на мою думку, повинні стати тим, з чого колись виникнуть партійні організації).

Та я зачепив питання, яке розвинути і вивчити займе багато місця. Додам тільки. Я згоден з Вами – що переоцінка всіх цінностей, форм роботи, її завдань нам дуже потрібна. Але я думаю, що і в результаті цієї переоцінки ми все таки будемо робити во ім'я соціал-демократичної партії.

Питаєте, Андрію, як ставляться до Ваших проєктів. Прихильників Вашої ідеї мені стрічати не доводилось. Не думаю, що Ви їх могли багато стрінуть де-небудь серед публіки, що бачать во-всю (?) тих соціал-революціонерів, з якими Ви хочете об'єднувати; – а ці соціал-революціонери публіка дуже націоналістична, яка завжди виступає проти соціал-демократів спільно з усіма іншими.

Тепер про справи. Напишіть зараз же, чи обов'язково прислати зарані інших доклади. Про число наших людей маємо такі данні: з Києва їде 3 (2 од громади 1 од соціал-демократичної), з Москви – 1, з Ярославля – 1, буде представник од органу од Полтави, здається, з Пітера. Данні не нові, бо зараз нових відомостей ще не одержано.

Подяка од Організаційного Комітету беріть, але вишліть нам його тези.

Відповідь на статтю Миколи присилайте. Я балакав про це з Хведором; він, як і я, стоїть за уміщення; Микола про Вашу картку не зна – він на дачі і в городі буває рідко.

Про Сімона можу розказати власне мало. Його переписка з нами майже увірвалася після тих історій, що вийшли у нього в Пітері. Писати про них, як-що Ви про це нічого не знаєте, дуже довго – почуєте на з'їзді. Скажу тільки, що дієві особи в плутанині, яка там сталася, це – він, Сіромаха і К. Не – я. Сімон зразу має доволі гарну посаду бухгалтера⁸, чимало заробляє з літературної праці. Мені (?) казав, що почне писати історію української літератури в трьох томах. Пішли, як бачите, наші в гору.

Ну, лист й так затягнувся. Стискаю Вашу руку. Всього кращого.

Ваш Валентин Садовський

№ 10

2 червня 1909 р. Київ – Львів

2.VI.1909

Разом з цим посилаю заказа у бандероль з статтею. Передайте її, будь ласка, Алеші, щоб він її пристроїв. Про одержання повідоміть на адресу газети. На ту

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

адресу, яку я Вам дав раніш, не пишійть. Ваш лист одержаний. Сими днями приїхав був з Полтави Берко, але, приїхавши, зараз же заслаб; що і як, ще не определилось. Всього кращого, стискаю Вашу руку

В[алентин] Садовський]

№ 11

Не пізніше 22 серпня 1909 р.* Київ – Львів

Дорогий Андрію, можу Вас сповістити про приємну річ. Гроші, про які я казав, будуть у нас напевне і ми їх вишлемо в перших числах сент[ября]; окрім нашої сотні крб. я вишлю ще 25–30 крб. з Прилук. Отже видання можна буде розпочати; тепер необхідно підготувитись до нього. Не знаю, чи давно в Австрії тягнеться справа з дозволом; постарайтесь знайти редактора і здобути дозвіл⁹. Далі треба намітити зміст першого числа і підготувити статті. Виясніть погляди товаришів на все це, підготуйте статті і сповістити про все це нас до початку сентеб[р]я; тоді всі наші будуть у зборі і ми вишлемо також негайно наші проекти в сій справі. Зараз про всіх сказати нічого не можу; прохаємо тільки залишити за нами (?) проект статті од ред[акції]. З приводу завдань органу. Я, особисто, збираюся прислати дві статті: статтю про конференцію громад, і статтю про становище с[оціал]-д[емократів] в укр[аїнському] житті в даний момент¹⁰.

Далі, необхідно вияснити справу з транспортом. Чи Олекса [Назаріїв] справді щось має, чи то одна його фантазія. Виясніть, чи ви зможете здобути шлях, скільки він буде коштувати то що.

Як стоїть справа з протоколами? Гроші на них будуть вислані. Чи не краще, може, підождати з ними і замість їх умістити статтю про нараду і резолюції в першому числі?¹¹

Далі, знайдіть і подайте адресу для зносин з Вами ширшої публіки в справах органу.

Справу з архівом я постараюся улаштувати в сентябрі; тепер не міг – в Києві була повна пустота.

Як Ви відчуваєте себе особисто, що робите? Щиро вітаю Вас і всіх товаришів. Стискаю Вашу руку

Ваш В[алентин] С[адовський]
Відповідайте на мою адресу, яку маєте

№ 12

11 серпня 1909 р.** Київ – Львів

11.VIII.

Вчора, Андрію, одержав Вашого листа; думаю, що досі Ви одержали й могого і знаєте, як стоять справи. Зараз не повторюючи змісту минулого листу, скажу кілька слів з приводу тих постанов, які зроблені Вами. Зміст числа, який намітили Ви, на мою думку, неповний: необхідна стаття про сучасний момент в українському житті¹². Ця стаття далеко, аніж стаття про політичне становище в Росії¹³, де нам доведеться робити переказ того, що говориться в “Г[олосі] с[оціал]-д[емократа]” і “С[оціал]-д[емократі]”¹⁴. Далі також необхідна стаття [про] наше становище в укр[аїнському] житті, наше відношення до інших укр[аїнських] течій¹⁵. Статтю про завдання

* Датуються за датою відповіді А. Жука: “22.VIII”.

** Помітка А. Жука: “Відписано 6.IX.1909 р.”.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

роботи Ви хочете замінити, очевидно, моїм рефератом¹⁶. Не знаю, оскільки це зручно, оскільки мій реферат надається до друку. На мою думку він спорити не надається. У великім разі, вишліть мені його – я його перегляну і перероблю. З наміченими Вами статтями я годжуся – мої статті повинні бути, на мою думку, додатком до Ваших. Далі, огляд літератури я розумію як огляд літератури соціалістичної¹⁷ – виняток література українська, але й тут так само маємо торкатись лише видань політичного змісту¹⁸. Статтю про москвофілів¹⁹, по моєму, треба пускати в виді невеликої замітки – майте на увазі теж (?) і незацікавленість цією справою ширших кіл. Упущено, окрім того, у Вас одділ з життя партій²⁰. Його необхідно поставити гарно – він дасть нам чимало зайвих читачів, які, не маючи иньшої нелегальної літ[ератури], будуть читати наш орган з-за цього.

Далі, мушу торкнутись того, що Ви пишете про об’єм органу. Андрію, Ви пишете про 3–4 аркуши. Але ж це перечить всім нашим розмовам. Ми балакали про один, два аркуши²¹. Видаючи його в такому об’ємі, Ви наближаєте його до характеру збірників, а не до характеру журналу à la “Г[олос] С[оціал]-д[емократа]”, який мав на увазі я і взагалі вся наша публіка. Потім т[оварист]ву треба поглянути і з фінансового боку. Якими засобами розпоряджаємо, Ви знаєте. Одже, видавши в об’ємі 3–4 аркушів, Ви утрудните, а то й зробите неможливим видання другого числа. Великих внесків скоро поступить не може, а розповсюдження – і з ним оборот капіталу при великому об’ємі і звязаній з ним великій ціні будуть значно утруднені. Я думаю, що видавати треба в тому об’ємі, про який ми говорили – ні в якому разі не більшому. При дрібному шріфті ми зможемо вбгати в той об’єм всі статті, про які мова.

Що до Ваших звісток з Києва, вони міні видаються непевними. Публіка, про яку Ви пишете, не збиралась видавати журналу; коли у неї тепер і з’явився цей проект, то з нього, напевне, нічого не вийде – всі вони зайняті особистими справами. Знову Вам, Андрію, нагадую про кордон. Що я подам до числа, я писав. Тепер, як що Ви вважаєте придатним до друку реферат, надішліть його. Листа колективного від усієї публіки в справі органу Ви одержите в початку вересня. Реферат і взагалі листи з 20 по 1 вересня шліть на адресу ст[анція] Миколаєв Подольської губ[ернії] на ім’я батька без передачі. Витаю товаришів. Стискаю Вашу руку.

Р. С. У Києві кружляють чутки про те, що Левко і Ціхоня почнуть видання органу. Оскільки вони певні, сказати важко, бо і Левко і Ціхоня зараз у Кривому і заходів в справі органу не роблять.

Як подобається Вам початок “ходження в народ” радикалів – Село?!

В[алентин Садовський]

№ 13

20 серпня 1909 р. Київ – Львів

20.VIII.

Дорогий Андрію, лист Ваш страшенно спізнився, дякуючи тому, що пішов у Миколаїв Херсонський замість Подільського; до мене лист од Вас мусить йти тамтій (?) сутки; це дві станції од кордону. Дуже жаль, що Ви не надіслали реферата; я, не зважаючи на Ваші слова, все таки думаю, що все вимагає ґрунтовної перерібки. Надішліть його неодмінно зараз же по цій адресі. Подбайте одправити його так, щоб третього він був тут. Боятись, що він затратиться, цілком нічого – адреса цілком певна.

Ви бачите суперечності поміж моїми бажаннями бачити в газеті те і друге і бажаннями зменшити її розмір. На мою думку, такої суперечності тут нема. Я не

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

думаю, що у нас будуть статті дуже довгі, максимум для одної статті 4–5 сторінок. При такому розмірі статтів вбгати їх в вказаний мною розмір цілком можливо. Ви кажете, що Ваша стаття займе до 10 ст. Чи не буде це, Андрію, забагато?²² Що до одділу з парт[ійного] життя, то я думаю, що не зважаючи на всі труднощі, його треба уложити якомога повніше. Та й врешті я не думаю, щоб труднощі в сій справі були дуже великі²³. Певно (?), можливо зразу не буде улаштувати обмін з усіма закор[донними] виданнями.

Гарно було б, аби Ви умістили статтю про шведський з'їзд (?) на підставі даних німецької преси²⁴ (я думаю, що вони вже з'явилися). Напишіть про це Дмитрові.

З приводу радикалів й взагалі більш докладного листа напишу трохи пізніше; зараз я уже кваплюся аби не спізнитись на пошту. Будь ласка, вишліть реферат. У Києві, як що Ви мене не задержите, буду четвертого.

Щиро вітаю Вас.

Привіт Галі і всім товаришам

Ваш В[алентин Садовський]

На адресі додайте via Волочиск

№ 14

9 вересня 1909 р.* Київ – Львів

Дорогий Андрію, моя адреса—Петербург, Лѣсной, Политехнической институт; та київська адреса, якої Ви прохали: Тарасовская 23, кв. 19 Степану Михурі для Хв[едора].

Стискаю руку В[алентин] С[адовський]

№ 15

9 вересня 1909 р.** Київ – Львів

9.IX.1909

На протязі останніх п'яти днів у нас відбувся ряд збірок і велись переговори з товаришами з приводу органу. Балакали з Владеком, Мик[олою] Ш[рагом], Левком і Ціхонею. Результати розмов мало для нас сприяючі; ніхто з цих товаришів не згодився пристати до нас; у всіх їх, за винятком Левка, мотиви формального характеру: чого нарада обминула Ц[ентральний] К[омітет], чого редакція складається з двох груп, чи не є підприємство наше антипартійним, фракційним і т. д. З усієї цієї компанії найбільш симпатичне до нас становище М[иколи] Ш[рага]. Поруч з цим у цієї публіки відбулась збірка; може, й ряд збірок фракційного характеру – на них нас не пустили, хоч я з Хвед[ором] як раз були прийшли до Мик[оли] у той час, коли збірка відбувалась. Вони балакали про видання нелег[ального] і легального збірника, але до конкретних постанов в сій справі вони не прийшли; зразу всі вони пороз'їздилися, тут один Мик[ола]. Прихильно ставиться до нас Прокіп. Після цих всіх переговорів у нас (О[рганізаційний] К[омітет]) відбулись збірки. На них рішено: з огляду на становище, яке утворилось, О[рганізаційний] К[омітет] зараз місцевої ред[акційної] кол[егії] не складає, всі права редакційні передає закор[донній] ред[акції], зоставляючи за собою функції об'єднання груп допомоги і ширення

* Датується за штемпелем київської пошти.

** Помітка А. Жука: "Написано листа докладного 1.X.1909".

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

органу. О[рганізаційний] К[омітет] сподівається, що орган буде провадитись в тім напрямі, який встановлено на нараді, звертає увагу ред[акції] на необхідність з свого боку допомагати єднанню місцевих груп з органом і зоставляє за собою право при змінених обставинах організувати місцеву ред[акційну] групу. Коментірую цю резолюцію: О[рганізаційний] К[омітет] зрекається літературних прав, функції об'єднання груп він зоставляє за собою, одже зносини з органом ведуться через О[рганізаційний] К[омітет]; Ви пишете сюди, ми розсилаємо далі; О[рганізаційний] К[омітет] так само зоставляє місцевий одділ за собою; пункт про необхідність для Вас допомагати зв'язку тіснішому між закордоном і нами О[рганізаційний] К[омітет] розуміє в змислі частих і докладних інформацій про все, що твориться у Вас, про теми статтів, їх зміст тощо, в змислі навіть пересилки сюди деяких статтів, як-що це б було потрібно. Видання вважаємо потрібним розпочати зразу ж після того, як Ви виясните справу з кордоном; поки кордон не забезпечений, починать не можна; шлях, яким думали скористуватись ми, сів; одже виясніть те, що є у Вас; грошей вишлемо 50 крб.; зразу за тиждень – 10 днів іще 50; більш внесків з нашого боку до Різдва може бути крб. 20–30 – не більше; майте це на увазі. Видавать номер можна не більше, як в розмірі 24 стор[інки]²⁵. Щодо змісту ми б хотіли бачить в першому числі статтю про сучасний момент в ук[раїнському] жит[ті]²⁶. Я цю тему залишив, того, що хотів я, у мене не вийшло, про це я писав Дмитрові, який має на увазі розроблення цієї ж теми²⁷. Тепер в справі матеріалу; буде Вам вислана передова²⁸, стаття на студ[ентську] конф[еренцію]²⁹, кілька дописів; пришліть міні мій реферат³⁰; адресу подам; Хведір, можливо, пришле статтю на робітничу тему. Негайно вишліть реферат, аби не було задержки. Тепер на закінчення кілька уваг особистого характеру. Не зважаючи на результати розмов з публікою ми рішили розпочинать. Це – єдиний вихід; прихиліть до нас ми можемо ділом, а не розмовами; не починать це значить зруйнувать роботу, всю попередню і дальшу, бо вся вона концентрувалася коло органу. Але, визнаючи все це, не треба затулять очи на труднощі. Сил тут мало, власне од о[рганіза]ції місцевої ред[акції] відмовились по цим мотивах. Треба мать також на увазі можливість деструктивної роботи з боку Мик[оли Порша], хоч він обіцяв такої не провадити. Він, наприклад, викликав сюди москвича, із змісту розмов його з ним не знаю докладно; але ясно, що вони були не дуже то гарні для нас. Та розумієте, Андрію, коли не зважаючи на всі наші заходи справа наша все таки упаде – це для мене буде доказом неможливості для нас взагалі спільної акції, фактом, який буде свідчить, що про відродження нашого руху думать в близкому часі не приходиться. Аджеж не треба быть пророком, аби сказать, що з проєктів Мик[оли Порша] і комп[анії] про збірник – нічого не вийде³¹. Розмови про це ведуться вже не знати скільки років, ніщо не шкодить провадити їх іще один рік зайвий.

Тепер про Ваше співробітництво: я і товариші ставляться до сього не прихильно; я, особисто, при сучасних обставинах не думаю, аби можливо було цілком уникнуть чужої преси, але “Рада” це є орган, який не ми зможемо використувать в своїх інтересах, а який нас буде використувать.

Про архів я робив заходи, посилками одправити не можна; треба ждатель шляху. Щиро витаю Вас і Галю. Пишіть і сюди і міні. Стискаю руку.

P. S. Забув написати про число примірників; побільш 500 не беремо; отже 1000 друкувати не слід.

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

№ 16

19 вересня 1909 р.* СПб. – Львів

19.IX.1909

Мої справи улаштувались, застаюсь тут на довший час, надсилайте те, що я прохав Вас по поданій раніш адресі, вона дійсна.

Що твориться у Вас, жду від Вас листу.

Щиро витаю Вас і всіх товаришів.

№ 17

30 вересня 1909 р. СПб. – Львів

30.IX.1909

Дорогий Андрію! Усе одкладав Вам лист до сьогоднішнього дня, бо нині мали відбутись збори групи; отже знав що після них зможу подати більш точні інформації про тутешнє життя. Цих зборів не було – так мляво йде наше життя. Через те можу писати тільки про ті враження, які [виніс] од розмов з окремими людьми, а не про вражіння од групи, як цілої. Група існує тут, на мою думку, скоріш фіктивно. Зборів, як бачите, не відбулось. Загальна млявість і апатія. Нема навіть чисто товариських відносин між членами груп, панує майже повна роз'єднаність. Що до окремих людей, то Мик[ола] зайнятий весь родинними справами, Андрієвський готується до іспитів, Левко живе на дачі і бачить міні його досі не довелось. Що сказати про Сімона, не знаю. Він також робить неважне вражіння – одстав од українського життя, ние і нудиться. Правда, тепер ніби міні вдалось його трохи підбадьорить, але хто його зна.

Загальне моє вражіння, що свідомої принципіальної опозиції ми не стрінемо, але не стрінемо і значної піддержки. Свою байдужість і апатію публіка буде одягати в принципіальну одіж. Певна допомога, звичайно, буде, але, повторяю, не дуже значна. Маю на увазі і матеріальну допомогу, бо з тутешньої публіки літературно допомагати врят чи хто буде. Навіть при його теперішньому стані надіяться важко, а окрім його хто тут є?

Тепер про орган. Передову я послав у Київ – вони мають переслати її Вам; стаття та мене не задовольнила, занадто багато в ній загального, мало конкретного про принципи, на яких засновано видання органу. Це, я думаю, слід буде додати в статті про нараду³². Напирайте на киян, аби вони прислали більш місцевої хроніки – од них також маєте полувити Ви мою статтю про ст[удентську] кон[ференцію] і допис з Києва. Обов'язково подбайте гарно скласти одділ з життя партій³³. Тут, наприклад, літератури нема ніякої – з-за цього одділу деякі будуть купувати. Умістіть, наприклад, інформації докладніші про Спілку, її історію з конференцією і “Правдою”. Чи є стаття Д[митра]: про український сучасний момент?³⁴ Я писав йому з приводу неї. Матеріал маєте міні надіслати такий: реферат мій, далі статтю про нараду. Стаття про нараду повинна бути надіслана тому, що я, коли інформував Левка і К°, давав певні коментарії. Отже треба, щоб мої і Ваші коментарії були однакові. Коли стаття ще не готова, то зверніть увагу, що найдокладнішої мотівировки вимагають резол[юції] про орган і головне про уконститування наради. Коректи посилайте в закритих простих листах на таку адресу: Ивану Степановичу Ставченко, студ[енческий] экономич[еский] отд[ел]. Адреса ця фіктивна, отже посилайте по ній можна тільки прости листи.

* Помітка А. Жука: “5.X.1909 повідомлено, що доклад[ного] листа послано у Київ Федору М. з тим, що він має його переслати до Петерб[урга]. А. Жук”.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

Листа Вашого у Київ ще не одержав, писали тільки, що він там отриманий. Пишіть у Київ частійш, аби цим підбадьорувать публику.

Жду од Вас після цього свого листу ширшої відповіді. Пишіть докладно про все, що і як. Тільки, Бога ради, Андрію, поведіться Ви більш конспіративно і, коли пишете що на мою особисту адресу, то хоч пишіть це у закритих листах. Далі, дуже б гарно було, аби Ви подали міні для листування якусь иньшу адресу – ця вже надто популярна.

Як стоять Ваші особисті справи? Що поробляете? Пишіть. Стискаю Вашу руку. Щиро витаю Галю.

P. S. Вам мали надіслать гектографовані резолюції. Коли ні, попитайте про них. Керуйтеся їх текстом. Чи були інформації про нараду в “З[емлі] і В[олі]”? Чи не можна було б їх видать в “Pr[z]egl[ąd]’i Krajow’omu”(?) і рос[ійських] виданнях.

№ 18

1 жовтня 1909 р. СПб. – Львів

1.X.1909

Шан[овний] тов[аришу]! Щойно одержав Вашу картку і спішу відповісти, що коректа заяви послана Вам ще у неділю (на другий день по одержанні її тут). Не знаю, чи Ви, може, її ще не одержали, чи вона де затратилась. На всякий випадок повторюю в загальних рисах свої поправки. Я не погоджуюсь з середнім уступом, де викладаються причини упадку п[арт]ії, а також причини, що викликали нараду³⁵. Викладено все те занадто однобічно і через те невірно. Виложить докладно всі в короткій статті, що носить характер заяви, ледве чи являється можливим. Отже я пропонував редакцію нову, при якій весь зміст заяви зводився до підкреслення п[артій]ного ґрунту, на якому ми стоїмо. (Маю на увазі нову ред[акцію] середнього уступу). Коли не одержали коректи, зробіть поправки в такому дусі, не посилаючи її знову.

Реферати³⁶, Ви пишете, послали – пошліть його іще раз; поправки, які я хочу зробить, справи загаяти дуже не загаять. Тим паче, що судячи по всім даним ми ледве чи спроможемось скоро випустить друге число.

З приводу грошей нарікаєте на мене цілком дурно; висилка їх залежить не від мене. Покінчивши з сьогоднішньою карткою, перехожу до Вашого київського листа, який я одержав шостого. Всі уваги про друге число залишаю в стороні, про це балакать буде ще час. Змістом його я задоволений, уваги маю зробить тільки такі. Передова моя при істнуванні Вашої зайва: зміст їх майже однаковий³⁷. Статтів про нараду студентську і частину дописів уложених, я дивуюсь, як Ви не одержали³⁸. Я давним давно прохав киян вислати і напишу про це іще. Далі, іще раз підкреслюю необхідність гарного огляду рос[ійського] руху і преси³⁹. Потім, в наслідок тих даних, про які подаю відомости далі, думаю, що краще не згадувать про річну передплату, а зазначить, що маючи на увазі видавать орган щомісяця, цілком акуратного виходу обіцять не можемо – так, як це зробили “Отклики Бунда”. Я надішлю Вам за днів два допис із Пітера, Прилук⁴⁰ і, можливо, статтю про нашу тактику в партії при тому становищі, яке складається. Зразу я ту статю обдумую; коли вона у мене вийде, умістить її обов’язково. Нам, очевидно, прийдеться виступать як фракції, і якої тактики слід держатись – це справа незвичайно важна. Стаття ця піде за моім підписом, як дискусійна.

Мушу сказать далі, що, на мій погляд, Ви поступили необережно, не унормувавши цілком справи з шляхом, приступили до друку. Я сповіщав Вас іще з Києва, яку вагу цій справі надають кияне. Ви не мусіли рахуватись з ними. В тому коротенькому листі, з яким був міні присланий Ваш, у них видно певне незадоволення цим.

Про стан справ сповістить можу ось що. З Київа докладних офіційних звісток добитись ніяк не можу, хоч пишу їм багато. По тим звіткам, які є, можна судити, що робота серед молоді ведеться, серед робітників справи стоять слабо, так само стоять слабо справи з центральною роботою. В Петербурзі й досі справи на тому ж місці: бюро, не зважаючи на всі мої заходи, ніяк не збере групи; зробить за нього це я не можу, бо при моїй відсутності звязків квартири для збірки знайти не маю змоги, а бюро шукає її і досі. Серед верхів групи, які я знаю, розброд і апатія, як я вже писав. Кост[янтин] Ів[анович] од справ одійшов цілком. Левко М[ацієвич] живе в Шувалово і в П[етер]бург тільки наїздить; коли він буває тут – був принаймні (?) два рази – піймать його не вдається. Взагалі на П[етер]бург надії слабі. З Москвою вийшла історія. Мос[ковський] делегат в своєму докладі відмовився від тих резолюцій, які ж сам він прийняв; в результаті, не зважаючи на агітацію наших, ми zostались в меншості. Позіція групи видна з резолюції, яку надсилаю. Позіція ця, правда, не робить чести логіці групи, але все таки вона прийнята. Я писав в Москву і радив нашим з'організуватись в окрему фракцію і вести за свої погляди в групі.

Коли звести всі ці данні до купи, ясно, що перспективи для випуску другого числа в скорому часі у нас неблизкучі. Подбайте про те, щоб всі статті (Ваша) носили закінчений характер.

Відповідаю далі на ті запитання, які поставлені Вами і Пон[ятенком] (?). Резолюції наради можете достати од киян; у мене друкованого примірника нема. Листа надішлю Вам назад, коли мине потреба. Прохання В[олодимира] (?) виконано. Ну хай Вам добре буде, стискаю руку.

Рез[олюція] мос[ковської] групи.

Приймаючи на увагу, що вплив реакції на широкі верстви п[артій]них товаришів зменшується, що є потреба на місцях в п[артій]ному житті, мос[ковська] у[країнська] с[оціал]-д[емократична] група вважає необхідним звернутись до існуючої частини Ц[ентрального] К[омітету] (!)* з пропонуванням вжити всі заходи для відродження у[країнської] с[оціал]-д[емократії]. Пропонуємо: 1) об'єднати поодиноких п[артій]них членів (?) в відповідні о[рганіза]ції на місцях; 2) на підставі об'єднаних о[рганіза]цій скликати як мога швидче п[артій]ну к[онферен]цію, яка б обібрала центральні інституції і редакційний комітет для видання нелегального керуючого ц[ентрального] о[ргану], зрозумілого і для середніх робітничих верств (резолюція внесена після обговорення).

№ 19

Середина – кінець вересня 1909 р.** СПб. – Львів

...В третьому рядкові таку редакцію пропоную: що об'єднувала колись сих людей партії як політичної о[рганіза]ції нема. Виразу “особливо що до місцевої роботи” (не розв'язано бо було) не розумію, думаю, що він не у місця і що його слід викинути. Весь другий уступ, по-моєму, треба переробить. Причини упадку п[артії] намічені занадто однобічно. Не вірно також намальований процес, що привів до скликання наради (як процес зросту партійних сил). Пропоную приблизно таку редакцію.

“Все це страшенно ускладняє наші обставини, збільшує ті завдання, які стоять перед нами – тими у[країнськими] с[оціал]-д[емократами], що в даний момент і

* Так у авторському тексті.

** Без початку. Схоже, цей лист було долучено до вичитаної коректури. Отже, датувати його можна серединою – кінцем вересня 1909 р.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

державної і громадської реакції zostались вірні старій програмі, старим гаслам. Все це накладає на нас певні обов’язки перед партією, перед ук[раїнським] роб[ітничим] рухом, що його ідеологами ми змагаємось бути. Ясним і безсумнівним застається для нас те старе гасло, яке ми виставляли стільки часу, за яке стільки боролись: необхідною умовою розвитку ук[раїнського] роб[ітничого] руху являється існування ук[раїнської] с[оціал]-д[емократичної] ор[ганіза]ції. Отже зрозуміло і очевидно, що в даний момент майже повної руїни п[артій]ного життя всі наші змагання, вся наша робота мусить йти одним шляхом, мусить провадитись в одному напрямі. Партія вмерла. Хай живе партія! Робота над відродженням партії як політичної ор[ганіза]ції – ось той центр, біля якого повинні бути з’єднані всі змагання ук[раїнських] с[оціал]-д[емократів].

В свідомості цих завдань, які стоять перед ук[раїнськими] с[оціал]-д[емократами], в свідомості всієї серйозності ваги сучасного моменту для дальшого розвитку ук[раїнського] роб[ітничого] руху” – далі ваша редакція: Київська робітнича ор[ганіза]ція і О[рганізаційний] К[омітет], змініть тільки теперішній час доручають на минулий доручили.

В тому ж уступі нарада... * дала початок партійній роботі. Ця формуловка недатна, замініть її иньшою.

З кінцем згоден цілком і приєднуюсь до його⁴¹.

Кілька слів що до моєї поправки. Я не думаю, аби Ви самі дуже обстоювали свою редакцію. Ви, я думаю, визнаєте, що сформування тих процесів, яке хотіли Ви дати, вийшло однобічним. Я гадаю, що сталося це не з Вашої доброї волі, а через те, що взагалі в кількох фразах охарактеризувати все, що хотіли Ви, неможливо. Через те, думаю, краще обмежитись в ред[акційній] заяві підкресленням лише п[артій]ного ґрунту, на якому ми стоїмо. Вас може смутити фраза у мене про старі гасла – її, розуміється, не треба приймати буквально. Якщо це неясно по Вашому, дайте иньшу формуловку.

З Вашою заявою одпадає моя передова. Я цим задоволений, бо, як писав, вона мене не задовольнила. Гроші будуть вислані на протязі тижня, як що все буде благополучно. Річ у тім, що я одержав тривожного листа з Києва (були труси), подробиць не знаю. Прохали мене не користуватись адресою Тарасовська. Здається, вона дана Вам. Отже майте на увазі. Пишіть їм на адресу хоч би колишнього конторщика нашого органу. Він живе у Сьогобічного. Через цей лист я не посилаю їм статті, хоч певен, що це було б більше одною формальністю. Як справи з транспортом?

Витаю Вас і тов[аришів].

№ 20

Листопад – грудень 1909 р. ** СПб. – Львів

Посилаю те, що обіцяв.

Не знаю, чи писав я Вам про передову, яку маєте одержати з Києва. На мій погляд, її містить не треба, бо зміст її тотожний з Вашою⁴². Киян про це я сповіщаю. Киянам пишу, окрім того, аби вони надіслали Вам до друку справоздання О[рганізаційного] К[омітету].

* Три крапки автора.

** Б/д [лист-додаток до тексту статті у “Праці”. З тексту випливає, що це друга стаття для ч. 2–3 (бо першу статтю В. С. називає рефератом). Отже, датувати можна листопадом–груднем 1909 р., а можливо, і жовтнем (до 13.X).

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

Мою статтю умістите, розуміється, як дискусійну⁴³. Коли у Вас буде що до неї яке вагання, і взагалі, коли буде можливість, Ви надішліть її у Київ. Я сам хотів це зробити, але, зважаючи на те, що Ви так гоните, посилаю просто. Стаття уявляє тільки мій особистий погляд, побалакать про це з ким небудь не довелось по тій простій причині, що ні з ким.

Витаю

№ 21

13 жовтня 1909 р.* СПб. – Львів

Позавчора послав Вам допис і замітку з приводу тактики. Тепер прохаю внаслідок деяких нових фактів (вчора нарешті відбулось зібрання бюро) в дописові останній уступ про групу викинуть, а статтю покищо придержать і без мого повідомлення до друку не здавать. Можливо, що тут запанує приміренчеська течія, хоч наслідків від неї великих я не сподіваюсь, підождають, проте, треба.

Витаю В[алентин]

№ 22

16 жовтня 1909 р. СПб. – Львів

16.X.1909

Дор[огий] Тов[аришу], тільки що послав на Ваше імя гроші –100 кар[бованців]; до них маєте долучити ще 1 крб. 75 коп., які коштує передплата на журнал “Зап[иски] НТШ” (?), висилаю Вам менше, чим думав – тому, що за позичку прийшлося цілком несподівано платити процент. Вибачайте, що пізно виконую Ваше прохання що до передплати – весь цей час я був без грошей і виконати його фактично не міг. Що до Ковалевського, то я за ним був мінімум в 10 книгарнях – нігде такої книжки нема. Чи не переплутали Ви заголовку? Що робиться у Вас? Чи одержав А. мойого листа. Пишіть.

Щиро витаю Вас і всіх товаришів.

№ 23

18 жовтня 1909 р.

18.X.1909

Вашого останнього листа одержав і переслав його у Київ; зразу пересилаю Вам Вашого листа до киян.

Коректи реферату я не одержував – на яку адресу Ви його висилали?

Чи одержали Ви дописи і статтю з Київа?

Адреса Сімона: Новий переулк 4, “Восточное общество”*

Докладного листа не пишу, бо нового у мене нема нічого.

Витаю

Р. С. М. С., по проханню якого я написав Вам листа, прохає сповістити Вас, що він Вам на університет послав два листи.

* Датується за петербурзьким штемпелем відправлення.

** Двічі перекреслено автором.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

№ 24

20 жовтня 1909 р. СПб. – Львів

20.X.1909

Тільки що одержав перший аркуш і хочу зробити з приводу його де-які уваги. Жаль тільки, що уваги мої тепер все одно будуть безрезультатні. Мене задовольнила цілком стаття Д[митра] Д[онцова]⁴⁴. Що не торкається заяви ред[акційного] справоздання⁴⁵, з наради⁴⁶ і реферату⁴⁷, – в цих статтях є ряд помилок, lapsus'ів. Коли можна було що виправити, спростувати, неодмінно про це подбайте. В ред[акційній] заяві, як я вказував, змальовані не так, як слід, причини, що привели до упадку партії і до наради. Що до перших – тут, звичайно, можуть бути різні думки. Що ж до других – то тут прямо фактична невірність. Мальовати нараду як результат збільшення п[артій]-них сил, як результат роботи молоді, скупченої по громадах – ніяким чином не можна. Це одно. Друге. Додатку, що зроблений Вами про сектанство і про дисципліну, я прямо не розумію. В кінці говориться, що партію треба відроджувати, а перед тим весь уступ веде мову про те, що п[артія] існує (п[артій]на дисципліна) (уздорвлення п[артій]ного життя)⁴⁸. Тепер перехожу до справоздання з наради. Ви невірно передали зміст справоздань. З них теж ніяк [не] можна було зробити вивод про такий рішучий поворот в п[артій]ній діяльності, який робите Ви. Особливо даремно згадали Ви про київську роб[ітничу] о[рганіза]цію. Хиба не я говорив те, що написали Ви? Потім. Резолюція про уконститування наради передана також невірно. Чому Ви не умістили її тексту?⁴⁹ Чи все ж його не можна було добути з Києва?

З переказом реферату теж стались непорозуміння. Тимчасом (?) з тексту можна яким небудь чином зробити вивод про те, що серед російського пролетаріату є зараз масовий рух?

Далі. Вся передача справи про зносини з гал[ицькою] с[оціал]-д[емократією] цілком невірна. Ніяких резолюцій ми не виносили. Виробляли тільки певні постуляти на випадок, коли г[алицькі] с[оціал]-д[емократи] захотять завязати з нами зносини. Коли ж наша подорож до них кінчилась відомим способом, так все це одпало, і про його навіть й згадувати було не слід.

Нарешті, страшенно недбало редагована й справа об'єднання з соціалістичною парт[ією]. Вчитайтесь в формуловку тез А., яка з Вами зроблена: виходить, що А., вимагаючи єдності робітничого руху, разом з тим про цю порішену справу хоче провадить дискусію.

Взагалі справоздання з наради робить досадне вражіння. Тепер реферат. Тут можу висловити свій жаль, що не зважаючи на те, що я більш 2 місяців прохав Вас вислати реферат, Ви цього не зробили. З ним би теж не сталось би тоді непорозуміннь.

На стор. 16 викинули уступ, який характеризує ті докази, які були у нас для наших постулятів; разом з тим Ви не змінили у відповідний спосіб контексту. Дякуючи цьому зміст робиться незрозумілим. Прохаю вставити викинутий уступ в справозданні – коли залишите так, як тепер – перша половина 16 ст[орінки] є нісенітниця. Спростовання, певне, зробити можна, і дуже прохаю подбати про це.

Нарешті про мову; навіщо у Вас стільки галицізмів, навіщо Ви навіть мої де які виразі переробляєте на галицький кшталт?

Може, тон моїх уваг Вам видається різким – але думаю, що слід звертати увагу не на тон, а на суть, суть же, по моему, вірна. Коли буде готовий другий аркуш, прохаю так само надіслати. В якому стані стоїть справа з транспортом?

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

Я боюсь, щоб більшість накладу не зосталась за кордоном. Зверніть на сю річ саму серйозну увагу. Спосіб розсилки в кол. (?) не придатний цілком. Таким способом на Україну попаде якийсь десяток примірників.

Одержав вчора листа з Київа; знову були труси; я боюсь, що вони всі сядуть; при одному трусі взятий мій лист без підпису і доволі цензурного змісту.

Учора була тут збірка групи; було 15 чол[овік]; на порядку стояло моє справоздання, але до нього не добрались, весь час балакали про завдання роботи. Враження у мене од збірки не важне – мертвечина, брак життя і енергії.

Витаю.

№ 25

25 жовтня 1909 р. СПб.* – Львів

25.X.1909.

У мене є новини: вони такого сорта, що можна бути певними, що тут пройде примеренчеська позиція. Резолюція бюро в сій справі така: журнал визнається існуючим, з ним вважають необхідним лічитися і зробити його загальним органом; налагодження справи цієї передається “Слову” і Вам. Ви знаєте, з кого складалась ред[акція] “Слова”, і з цього ясно, які результати може мать налагодження: більшість там нема.

В цих всіх видах важно, щоб моя стаття про тактику не містилась зараз ні в якому разі⁵⁰. Орган з нею випустить не можна. Я Вам писав про це картку, Ви на неї не відповіли. Особисто я доволі скептично настроєний до фактичної можливости перевести згоди (з М[иколою], розуміється), думаю, що статю прийдеться все таки пізнійш містити.

№ 26

4 листопада 1909 р. СПб. – Львів

4.XI.1909

Стан наших справ такий. Найкраще власне становище зразу тут. Найкраще не в змислі якоїсь ширшої роботи, не в змислі можливости великої заповомоги – які перспективи тут що до сього, я писав. Гарно те, що зараз тут панує прихильне до нас відношення: вчора переведені вибори бюро, склад для нас цілком сприяючий (Серг[ій] М., Сімон, Мик[ола] Ш[раг] і я) життя по троху в групі починає налагоджуватись, заповома, яка можлива при даній інертности групи, на мій погляд, безумовно буде. Вчора було зібрання, на якому я робив доклад про нараду, дискусії з приводу нього будуть на слідующих зборах, через чотири дні. Орган зробив гарне вражіння. Справа по других місцях стоять гірше. В Мос[кві] після їхньої резолюції було ще кілька зборів, на яких балакали на ті ж теми. В результаті цих розмов відносини загострились, так що, коли група наших підняла питання про те, щоб частина грошей з вечірки, яку улаштує група, пішла на орган, то в цьому побачили зламання п[артій]ної дисципліни і призначили на[д] цією групою суд. Чим кінчилась справа, не знаю. Вона виникла на минулому тиждні.

В неважному стані справи і в Київі. Робота йде мляво, більшість О[рганізаційного] К[омітету] ставиться до справи інертно. Зразу Мик[ола] офіційально од імені ЦК заявив, що він з Л[евком] Ю[ркевичем] хоче бути на зборах групи, які улаштує О[рганізаційний] К[омітет], що він хоче приступити до роботи. Розмова велась в гострому тоні, з якого було видно, що він збирається розпочинать войну. Я, особисто, скептично настроєний що до переведення цих його замірів в життя (він про це

* Має штемпель петербурзької пошти 26.10.1909

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

говорив міні ще в сент[ябрі]). Тим не менше це вплинуло на київських товаришів і настроїв у них ще більше упав. Прохають мене зразу приїздити в Київ.

Розглядаючи всі ці факти, я прийшов до того висновку, що виходом для нас з того становища, яке складається, є о[рганіза]ція загально партійної к[онферен]ції⁵¹. Потрібна вона ось через що. Ясно, що наші елементи є скрізь, по всіх групах. Також ясно, на мій погляд, що наша агітація має успіх навіть серед ворожих нам товаришів. Коли б Ви порівняли, як ставились товариші до ідеї органу рік тому і як ставляться тепер, то Ви мусіли побачити значну зміну. Фактично ідея органу побідила по всій лінії, ідею збірників, які пропагувались торік (збірники без органу), тепер майже не висовують. Далі ясно, що ЦК весь час проти нас, власне кажучи, ніякої принципіальної опозиції не висовує, обмежуючись лише загальними фразами про опортунізм і фракційність. Теперішнє його з'явлення несподіване (в розмовах з більшість[ю] О[рганізаційного] К[омітету] Мик[ола] заявив, що осінні збірки, про які писав, були збірками ЦК; міні він того не казав, прямо, мовляв, були приватні збори тов[аришів]) і неясність для загалу нашої публіки, як поставиться до нього, брак на це спільної для нас відповіді дає мотив для Мик[оли] і К^о обвинувачувати нас в дезорганізації і т[ак] далі. Виходом з цього може для нас вивести їх на чисту воду. Треба зібрати к[онферен]цію і вияснити, чи хотять вони робити і чи будуть робити; знайти, коли можливо, певний *modus vivendi*, певний ґрунт для спільної роботи; коли ж ні, підлічити свої сили як фракції і вияснити, що нам робити. Окрім всього цього к[онферен]ція потрібна, щоб оживить роботу, підняти настроїв серед товаришів.

В такому дусі написав я листа до київських товаришів і запропонував такий план: всі п[артій]ні групи надсилають у ЦК резолюції про скликання к[онферен]ції; надсилає, між другими, резолюції також О[рганізаційного] К[омітету] Закордонна група і Ред[акція]. Наші групи, надсилаючи ці резолюції, не предришають разом з тим відношення до ЦК – признання чи не признання. Це ми определим там. Коли ЦК відмовляється од скликання к[онферен]ції, ор[ганіза]цію її бере одна з груп, хоч би Пет[ербурзька]. Конференцію можна було б скликати перед Різдом. Я, зробивши, що можливо в справі к[онферен]ції тут, поїду у Київ і постараюсь налагодити справи там.

Прохаю Вас в усіх порушених справах висловитись і відповідь направити і міні і в Київ. Прошу далі вияснити, чи не міг би хто з Вас (бажано було б, аби Ан.) приїхати, як що ця к[онферен]ція буде в Росії.

Перехожу тепер для органу. Чи видрукований вже другий аркуш? Прохаю вияснити самим докладним способом справу про транспорт. Майте на увазі, що для нас – рос[ійських] тов[аришів] – це питання є справою життя і смерті. Коли орган буде переправлений, число наших прихильників збільшиться і будуть гроші. Подбайте про це як найпильніше. Подаю Вам київську адресу: Выс[шие] Жен[ские] Курсы, курсисткѣ Аннѣ Зотовой-Яценко. Поки що вишліть кілька примірників органу сюди, попит на нього є. Можете висилати на Політехнікум на які угодні адреси. Фамілії, на які шлете, подайте міні на мою особисту адресу. Коли писатимете в Київ, з огляду на труси там, користуйтеся шифром.

Витаю щиро товар[ишів]

№ 27

Листопад – грудень 1909 р. СПб. – Львів

Дорогий Андрію! З листа, що надсилаю разом з цим, можете бачити, що справи стоять тут доволі пристойно. З останніх 10 днів, коли обрано нове бюро і ми позбулись

тієї тяганини в відшуканні квартири, яка була спеціальністю старою, відбулось троє зборів. Я зробив доклад про з'їзд і нараду; на останні збори дуже влучно для нас напіла бумажка од ЦК, які були чудовим агітаційним засобом на нашу користь. Проти нас виступали власне лише Гайда і Андрієвський, але той і другий, проте, повстали проти заснування другого, крім “Праці”, органу. Я вніс резолюцію, де говорилось про потребу органу чисто дискусійного; до неї внесено поправку про цент[ральний] орган, яка й пройшла більшістю одного голосу. Таким чином перша резолюція пройшла компромісною. У нас в групі в даний момент є значна більшість, і де-яка допомога з боку групи буде.

Власне я сумніваюсь, аби Тагон чи Сіромаха справді щось написали. Отже головне, що може бути, це грошева запомога. З місця в кар'єр на першому ж зібранні бюро здійснює мову про це було не зручно, але я постарався настроїть Тагона і Сержа в відповідний спосіб і вони здійнуть справу про це без мене. Проте я, особисто, не переоцінюю значення всіх цих фактів: і меншість наша і більшість доволі пасивні: розворушить їх і підготує навіть те, що зроблено, коштувало мені чимало часу і енергії. Де що буде безумовно, але не так вже багато. Велике значення має моральна вага пет[ербурзької] резолюції: пет[ербурзьку] групу поважають і з нею безумовно лічиться стануть.

Тепер про наш опереточний ЦК – інакше якось назвуть його після тих відозв, які він надіслав, важко. Я не сподівався такого ефекту, який вони зробили. При читанні публіка, не зважаючи на бажання заховати серйозність, раз у раз сміялась. Резолюцію в справі ЦК запропонував Гайда, і вона була принята одностайно. Новоявлений ЦК це є утвір Левка; у Києві зразу лише він і Владек; ось маєте собі і ЦК. Найбільш курьозно, що Левко як доказ опортунізму наводив цитати з моєї статті про культурну роботу⁵², і Владек, який в часи “Сл[ова]” разом з мною і Хв[едором] посилав Левкові відповідь на його громового листа з приводу цієї статті, доводив, що опортунізму в ній нема, тепер до цієї глупої бумажки руку приложив. Було б смішно, коли б все це не було так сумно!

Всі ці відомости, що я подаю Вам про це, являються відомостями приватного характеру. По приїзді в Київ зразу будете мати відомости офіційного характеру од О[рганізаційного] К[омітету]. Між иньшим таке доручення, яке даєте міні Ви, маю і од П. Г. Поки що офіційно можу сповістити Вас, що Тагон, як вибраний у члени Ц[ентрального] О[ргану] з'їздом і я, як вибраний в кандидати до Ц[ентрального] О[ргану] і бувший весь останній час в редакції, ніякого сповіщення про заміри видавати Ц[ентральний] О[рган] не мали, про це нічого не знаємо, наші думки в справі видання нового органу висловлює останній пункт першої резолюції.

Тепер в справі відповіді Бюро. Тут докладних відомостей про наш стан нема, я давав більш загальні звістки, не кажучи про те, що у нас, наприклад, нема грошей на видання другого числа. Отже тут почасти панує переоцінка наших сил. Думаю, що вона нам не шкодить і через те відомостів цілком докладних про грошевий наш стан, може б, не подавати. На мій погляд, наша більшість уявляє в значній степені ще не цілком определившись в нашому змислі. Для неї ще треба ще кілька лекцій “предметного обученія” à la бумажки ЦК. Далі, частина публіки уявляє, що дискусійний орган означає неможливість для редакції містити ред[акційні] статті і замикає дискусію. Звичайно, пишучи все висше наведене, я висловлюю лише свою думку – Ви рішайте, як знаєте.

З Києва Вам буде лист в справі ЦК і загального становища.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

Я Вам писав докладного листа про справи – відповіді од Вас не було ніякої. Чи одержали Ви його?

Згадував там і згадую іще раз про транспорт, напишіть про це в Київ, я поста-
раюсь там неодмінно все це улаштувати. Коли будете писати у Київ, користуйтеся
де треба шифром – там з поліцейського боку для нас обставини цілком неважні. Коли
адреси київської не маєте, писати можете на яку-небудь фіктивну адресу на жіночі
курси, сповістивши про неї мене або Хведора по якійсь легальній адресі – хоч би
через Стояна, або на нашу публіку з городської управи.

Витаю Вас і товаришів. Вітайте од мене Галю.

№ 28

Не пізніше 2 грудня 1909 р.*

Чого Ви мовчите, Андрію? Стільки часу од Вас не було нічого. Чи одержали Ви
мійого листа? Прошу міні на стару адресу не писати – виїзду. По приїзді надішлю
листа з гарними новинами. Окрім особистого листа доручено мені написати Вам
листа од всієї петербурської публіки. Щиро вітаю Вас і товаришів. Пишіть на ту
адресу, яка була дана для Хвед[ора].

№ 29

2–5 грудня 1909 р. Київ – Львів

Дорогий Андрію, зараз мій стан, коли я пишу цього листа відповідає цілком
Вашому – почуваю себе неважно, і тому, може, те, що далі буде, виглядатиме занад-
то песімістично. Але зразу мій лист иньшим бути не може – занадто вже на песіміс-
тичний настроює те, що бачиш тут. Майте це на увазі, майте далі на увазі, що лист
носить особистий характер і через те подавати усе публіці, що є у ньому, не варт, на
мою думку. Як далі побачите, буде в ньому чимало персонального елементу – уник-
нути його не можливо, але й поширювати занадто не варт.

Застав я тут страшенно загострені відносини. Боротьба майже не ставала на
принципальний ґрунт. Нападаючою стороною являвся Вл[адек], оборонялись наші,
але напади його далеко не носили принципального характеру – до збірок, які почались
в листопаді, це була боротьба персональна, дрібна і прямо таки нетовариська. Вл[адек]
принижувався прямо таки до неможливих випадів особистого характеру. В резуль-
таті він досяг протилежного: не приєднав до себе публіку з О[рганізаційного] К[омі-
тету], а навпаки: ті товариші з О[рганізаційного] К[омітету], які раніш ставились
до Вл[адека], знаючи його партійні заслуги, гарно – тепер буквально не можуть
рівнодушно балакати з ним – утворилась психологічна неможливість спільної робо-
ти з ним для О[рганізаційного] К[омітету]⁵³. Живучи в такій неможливій атмосфері,
О[рганізаційний] К[омітет] не розвинув роботи в наших інтелігентських колах. Ті
групи, та теоретична робота, яка була потім, розбита; в результаті між О[рганізацій-
ним] К[омітетом] і групами такого взаємного відношення немає і політика, яка була
зрозуміла їм торік, стала тепер для них чужою. В результаті всього цього, при таких
обставинах М[икола] домагається вступу в О[рганізаційний] К[омітет]; протестува-
ти проти цього ми по формальним мотивам не могли – наш протест по иньшим мо-
тивам, я бачив це, при одірваності О[рганізаційного] К[омітету] од зборів, не був би
зрозумілий. А між тим публіка з О[рганізаційного] К[омітету] буквально не уявляє

* На листівці помітка А. Жука: “Відписано 2.XII.1909”.

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

можливості спільної роботи з М[иколо]ю; бажання зайняти в сій справі примеренчеську позицію ні до чого не довело – я бачив, що для них це не можлива річ. Врешті майже напевне станеться так, що О[рганізаційний] К[омітет], склавши свої обов'язки, в новий склад його не вийде, а організує групу “Праці”, до якої ЦК, звичайно, не може бути ніякого діла. Разом з тим фактом є, що нового працездатного О[рганізаційного] К[омітету] організувати неможливо, що в теперішній О[рганізаційний] К[омітет] входять найбільш діяльні і освічені елементи груп (та питання, чи взагалі можна буде організувати його); в результаті в Києві станеться повна дезорганізація. Коли б можна було вірити, що м[ожна] буде робить справді, справді щось зробить – цьому я абсолютно вірити не можу. Я глибоко певен, що, як що зруйнують нас, справа кінчиться нічим. Перспектива нашого руху міні малюється дуже сумно. І стає шкода, що після скількох років зусиль, стількох років роботи наша справа гине. Хіба не вони (їх активних двоє, третій Ц.) зроблять щось? Та, коли й почнуть робить, то це скорійше піде на шкоду, а не на користь нашого руху – робота в дусі ЦК пустих бумажок лише пошкодить нам.

Що буде можна зробити, буде зроблено. Підготовка до к[онферен]ції буде переведена, я думаю, доволі пристойно. Коли в протязі сього тижня не складуть резолюцій, складаємо свої і розішлемо їх. Що до завданнів к[онферен]ції мої думки цілком однакові з Вашими; я також стою за діловий порядок дня і відсунення надалі всяких справ про сучасний момент то що. Гроші Вам 100 крб. шлемо – на їх уладняйте експедицію, понадкордонні адреси, коли добудемо, надішлемо. К., про якого питаєте, нема на місці. Адреси подаємо окремо.

Нарешті про новину особистого характеру. Викликали мене сими днями в поліцію і сповістили, що я є вже більш року під гласним дозором, взяли, звичайно, відповідну підписку. Що сей сон означає, не знаю.

Ви питаєте про ненормальний характер конверту попереднього листа; він такий і мусів бути.

Щиро витаю Вас і Галю. Пишіть.

Ваш В[алентин].

Р. С. Вл[адек] “усиленно” улічає Вас в опортунізмі; балакав зо мною про Вашу нову статтю в просвітянському календарі⁵⁴ і побачив там якісь нові злочини. Всі ці кивання що до одступлення од святих отців Маркса, Енгельса і Каутського міні прямо противні. Хіба це марксістська критика? Марксизм насамперед є метод, а не догма.

№ 30

15 грудня 1909 р. Київ – Львів

15.XII.1909

Листа Вашого одержали. Справу з експедицією прийдеться одложити до після Різдва, бо публіка зараз роз'їздить і улаштувати це все важко. Імовірно прийдеться спільно з р., хоч на Різдво будуть наведені справки відносно можливості другої комбінації. Те, що не мають р., у нас є, але тільки на 2 н[омера]; сподіваємось мати ще одну такуж. Отже їх вимоги можна буде задовольнити. Покищо вишліть на адреси, що подаються.

Листа, висланого на курси, не одержано. Балакав з Л.; вияснилось, що він цілком стоїть на ґрунті заяв ЦК, вияснилось також, що його, як і взагалі, відношення саме до нас не прихильне. Цікаво було б, аби Ви подали інформації про це з свого боку. Напишіть також про все те, що Л. доручив Л. і М. Пишіть про це на мою

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

адресу на село, на яку А. писав в кінці авгу́ста (П. п. ч. о В. С.); на цю адресу вишліть також і “П[рацю]”. Пишіть тільки, будь ласка, консперативно, користуючись по потребі ш[ифром].

Київська адреса зостається стара А. З. П. Адресою Павловській користуватися не можна. Зберіть і подайте тільки докладні відомости про р. Витаю.

№ 31

13 грудня 1909 р.* Миколаїв-Подільський – Львів

Дорогий Андрію, чи одержали Ви листа, що переданий Вам через Л.? Чому Ви нічого не пишете? Напишіть і вишліть все, що я прохав, до 7 січня; окрім усього иньшого, про що я писав раніш, міні будуть потрібні також всі Ваші статті і взагалі саме докладне справоздання про Вашу діяльність. Про Вас М[икола] збирає матеріали, думаю, що це з ціл[л]ю виступати проти Вас. В усякім разі треба бути готовим. Пишіть. Стискаю руку.

Ад[реса]: ст. Николаев Подоль[скої]
г[убернії] (via Волочиск).

№ 32

5 лютого 1910 р. СПб. – Львів

5.ІІ.1910

Тільки тепер пишу Вам, Андрію, через те, що не хотілось писати, не мавши звісток про те, що де діється, а звістки ці я одержав лише сими днями. Через Київ я проїздив 12 січня, але тоді там нікого не було і я мусів обмежитись тільки тим, щооставив їм листа, де переказав Ваші прохання. Життя там більш менш почалось в двадцятих числах, судячи по тому листу, якого я одержав. Відбувся ряд збірок; на них балакали про нашу тактику на к[онферен]ції; позиції, на яких стоять кияне, приближено однакові з Вашими – обстоювання ділового порядку дня, виключення всяких становищ; примеренчеського настрою не помітно. На збірках цих була також одна товаришка з моск[овської] групи. Що торкається М[иколи] і Л[евка], про них пишуть, що вони збираються засновувати рефератний гурток, пропонували увійти в нього нашим – ті рішучої відповіді не дали, про к[онферен]цію, коли вона буде, який її строк, Л[евко] і М[икола] нічого позитивного не кажуть. У мене зразу є підозріння відносно того, чи взагалі відбудеться та к[онферен]ція.

В свята був наш чоловік в Прилуках: так публіка, яка є там, наша і на к[онферен]цію звідти пройде наш чоловік; о[рганіза]ції якоїсь, роботи там, як і скрізь, нема, є публіка, яка не цілком одстала од п[артій]них справ; це і все. Що торкається П[етербур]гу, то я, приїхавши, застав тут повний розвал; те життя, яке трохи було почалось, перед Різдом зникло; громадські інтереси у публіки одійшли цілком на задній план. Погляди у публіки, звичайно, zostались ті самі, рез[олюція], винесена про Лев[ка], не означала переміни фронту; її між иньшим вніс Сім[он], який ніяк не може прихилитись рішучо ні на один бік і все змагається займать цент[ральну] позицію; всі розуміли ту резолюцію як таку, що має внести примеренчеську лінію, а ніяким чином не як таку, що свідчить про перехід до ЦК. Але позатим усім

* Датуюється за погано відбитим штемпелем поштового відділення у Миколаєві Подільської губернії.

зостається страшенна пасівність публіки, як їхньої, так і нашої. Гроші, які назначено в справозданні ЦК, ніким не асігновувались; дані вони в силу статуту, який накладає на закордонні групи податок в 40%. До речі, про гроші, коли я виїздив, я був цілком певен, що гроші будуть дані; була постанова групи, більшість в бюро наша; що ж сталося? Сім[он] і Сер[гій] не добились асігновки, через те що запро-тестував Ш[раг]; отже, маючи більшість, вони нічого не зробили.

Становище скрізь, як Ви бачите, не важне; М[икола] писав Вам, що в Києві міні не повелося; такий вивод, на мою думку, цілком не відповідає тому, що є. Як писав Вам, я там не застав о[рганіза]ції; є купка невелика наших людей, є значно менша купка їхніх людей; є далі доволі, порівнюючи, значні кола симпатиків, які майже не зачеплені ані іми, ані нами. Та о[рганіза]ція, яка як коли торік була зникла. Отже стояло завдання не мало не багато як утворить о[рганіза]цію. Звичайно, виконать це за такий строк при теперішньому відношенні публіки не так то просто. Зараз вони теж це почувають певно. К[онферен]ція переноситься у третє (перед Різ[двом], після Різдва, проблематичний строк мал[юється]?) “Робіт[ник]”, що мав з’явитись, як казали вони в ноябрі, вийшов лише тепер⁵⁵, має виходити неперіодично, знов таки навпаки їхнім сподіванкам.

Перехожу тепер до “Роб[ітника]”. Він днів кілька був присланий кільком товар[ишам] в “Галичані”. Дойшов благополучно. Яке враження справить він на публіку, сказати важко. Зразу знаю лише, що Сіромасі він страшенно не сподобався. На мене він справляє вражіння не важне; і з боку літературного і з боку ідейного – повне убожество. Трохи демагогії, трохи перекручувань, багато повторення задів рос[ійських] большевиків – ось весь його зміст. Не думаю, щоб з такою публікою могла бути спільна робота.

Перехожу до “Пр[аці]”. Ми попали у скандальне становище з транспортом. Ви знаєте, що тут й досі нема ані одного примірника “Пр[аці]”. Коли я виїздив, міні вдалось було роздобути квартиру, і тоді справа з рос[силкою]* могла б вигоріть. Не знаю, чи писали Вам щось з приводу сього. Поки що треба спробувати, може, вдасться переправить в Галич[ину]. Адреси подам окремо. Пишіть у Київ і домагайтесь, щоб вони Вам частійше писали. Я зразу користуюсь тією адресою, що і перед Різдом – другої вони міні не дали; адресуйте і Ви туди-ж (В[ищі] Ж[іночі] К[урси] – А.З.И.)

Думаю писати у Київ про видання другого числа “Пр[аці]”, вияснення тих справ, які зачіпає “Роб[ітник]”, з нашого погляду було б важко зразу, на мою думку. Не знаю, як погляне на це публіка. Певне, нам доведеться “Пр[ацю]” зробити неперіодичним органом; силою обставин рямці, в яких буде провадиться дискусія, у нас звужуються; вона поступенно мусить перетворюватись в орган певної ідейної течії. Отож у мене виникає питання, чи уявляємо ми з себе зараз таку ідейну течію. Що до нас приєднується публіка в ідейному розумінні однакова, закрашена в той колір меньшевизма, определяючи її російським терміном, це факт. Але різниці між публікою як не як є дуже значні. Ваші позиції, наприклад, по багатьом питанням цілком оригінальні. Між иньшим, була пущена чутка, що Ви, Залізник і С[ергій] Єф[ремов] з Гехт[ером] закладаєте соціалістичну п[ар]тію. Виясніть цю справу, бо про неї питають.

Ну далі писати нема де. Стискаю Вашу руку. Витайте од мене Галю і тов[ариство]. Подайте адресу у Дон[цова]. Що він.

* Можливо: “рос[іянами]”.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

№ 33

9 березня 1910 р. СПб. – Львів

9.ІІІ.1910

Листа Вашого, Андрію, одержав семи днями. Зараз докладно не відповідаю на всі зачеплені Вами питання, через те, що зараз маю дуже мало вільного часу. Повідомлю лише про стан справ. Починаю з П[етербурга]. Тут життя іде надзвичайно слабо. Після Різ[два] не було ані одної збірки групи. Була призначена одна, на якій має читатись реферат про культурну роботу ст[удентів] (на загал (?)) – публіка не зібралась. Зараз збірка ця одсунута на довший час, бо референт виїхав, там настануть іспити, і покладать надій на поновлення життя в групі тепер неможливо. Взагалі публіка є, на мій погляд, мертва, цілком не зв'язана з ЦК життям, і, не набравши нової публіки, роботи не одновити. Сім[он] Ваші картки одержав, з Л. М. не балакав – той зараз в Парижу, далі їде до Лібава – адресу його встановити важко. Ви пишете, що послані адреси використані. “Пр[аця]” дійшла не по всім, не зважаючи на те, що “Роб[ітник]” по деяким з тих адрес дійшов. “Пр[аця]” серед публіки робить гарне вражіння; про “Роб[ітника]” гарних одзивів не чув. Був тут тов[ариш] з Москви – розказував, що там робиться. Виявляється, що й там життя занепало. Публіка улаштувала ук[раїнський] вечір, з якого має дефіцит – це вся робота за це півріччя. Зразу там було розмови про становище відносно петіцій, які Ц[ентральне] Ун[іверситетське] Бюро громад пропонує посилать у Думську комісію по народній освіті з приводу ун[іверситетського] статуту. Москвичі рішили, що с[оціал]-д[емократи] можуть звертатись лише в с[оціал]-д[емократичну] фракцію, і відмовились підписувати петіцію і взагалі не брали участі в о[рганіза]ції кампанії. Дякуючи тому в Москві зібрано зовсім мало підписів. Між иньшим, справа з цією кампанією йде гарно. З Києва надіслано петіцію з 1360 підписами. Буде ряд петіцій од висчих шкіл Пет[ербурга]; надіємося усього на 5-6 тисяч підписів. Тов[ариш] з Москви, який був, представник ворожої нам течії, про нього я чув, що він один з діяльніших членів о[рганіза]ції. Проте з розмови з ним виніс надзвичайно сумне вражіння, врешті, може, й краще, що така публіка на боці ЦК. Він між иньшим розказував, що М[икола] передавав московському тов[аришеві], який був у нього, що виявилось, що к[онферен]ції зараз скликать неможливо, що треба ждати, поки почнеться робота, розказував також, що заходи ЦК поставить о[рганіза]цію в Полт[аві] кінчилися нічим.

Перехожу до Києва. Серед інтелігенції те саме безладдя, що й було. В значній мірі воно, на мій погляд, завдячує М[иколі], який, знаючи, що його публіки там майже немає, перешкоджає організовуватись публіці, що з ним не згоджується. Бо безперечно є факт, що те, про що говорив Л., правда – спочуття с[оціал]-д[емократичної] інтелігенції на нашому боці. Про о[рганіза]цію групи з допомоги “Пр[аці]” я знаю тільки те, що й Ви; вона о[рганізо]вується; останній лист про який я знаю, що він посланий, я не одержав; тому пізніших звісток не маю. “Пр[аця]” там одержана. Є новини серед роб[ітників]. За Різдва і в январі був там Іван Музика; йому вдалось зібрать стару публіку і почать де яку роботу. О скільки вона міцна, сказать важко, бо Іван взагалі людина, яка уміє прибільшить, тим паче, що він являється автором о[рганіза]ції. З'єднано там чол[овік] 15, знайдена квартира для друкарні, випущена 29 ян[варя] бумажка з закликом організовуватись. Публіка в групу увійшла вся стара, знайома. Роботу поставлено по кращим методам, ними ранійш знищено допотопну біржу, поставлено працювать в лег[ально] недавно заснованому

роб[ітничому] клубі і в обществѣ распротр[аненія] образования. Українські інституції (Просвіту) бойкотують (?!)*. Погано одне, увійшла ця група в зносини з М[иколою], який настроює її в відповідний спосіб що до нас. Іван приїхав сюди нагрітий до відповідної температури, тепер міні вдалось його трохи охолодити. Повідомляв про новину про Вас, яку, звичайно, почув од М[иколи]. Ця про Ваше приятельське листування з М. Гехт[ером], в якому Ви засвідчуєте йому спочуття до його поглядів і т.д. Мик[ола] знав, що робив, коли говорив це. Річ у тім, що Гех[тер] користується серед самих широких кол цілком певною репутацією людини не ідейної, кар'єриста, який за гроші буде писати про що угодно. Виникла також там справа про те, що я виступив на нараді, не маючи мандата од робітників. Я їм написав, прохав пояснень, покищо жадної відповіді. Коли б серед наших були люди, які б увійшли в роботу, звичайно, все можна було б переіначити. Дехто (?), наприк[лад] Хведір, який міг би це зробити, бо він серед робітників користується авторитетом, прислав листа, в якому каже, що виходить з роботи цілком.

Тепер про “Пр[ацю]”. У мене готова для Вас стаття про момент⁵⁶, сими днями надішлю. Подбаю про дописи звідкіль лише можливо, буде надіслано справ[оздання] О[рганізаційного] К[омітету]. Слід умістити, на мою думку, заяву од ред[акції], яка б зазначувала наше становище⁵⁷, я писав про це публіці, коли дійдемо до порозуміння, надішлемо свій проект. Пускайте статтю про культурну роб[оту] неодмінно. Слід би написати статтю, яка б торкалась питань, зачеплених в другій статті “Роб[ітника]”⁵⁸. Далі, попрохаю не пускати цілком моєї статті про конф[еренцію] громад⁵⁹. Я не піддержую зразу тих висновків про конф[еренцію], які є там. Я вказую в ній, що вона виявляє діфер[енціацію] яка почалась серед студентства; цей висновок я зробив на підставі петерб[урзьких] делегатів; тепер, ознайомившись з пет[ербурзькими] о[рганізаціями], бачу, що всі вони були випадкові люди, що од п[артійних] о[рганізацій] з спокійною совістю могли пройти с[оціал]-д[емократи], коли б вони цього хотіли. У Вас, здається, занадто багато є закордонного по змісту матеріялу; глядіть, аби не вийшло його перевищення. Більш докладно про все це напишу, коли висилатиму статтю. Там же висловлю те, що хотілось би, з приводу Ваших думок. Покищо всього кращого. Подаю для адрес:

Петербург: 1) Пет[ербургская] ст[орона], Гатчинская 9, кв. 3, Исааку Прохоровичу Мазепѣ, 2) Лопухинская наб. 4 (Аптекарскаї остров, Марії Б. Близ[нюк], 3) В[асильевский] О[стров], 11 линия 54⁶ 2, Александру Яковлевичу Шульгину.

Кієв. Софійська 12. Крач[ковскому] “Сен Жермен” Марії Летушової.

Москва. 1) коммерческой институт, Лаврентию Михайловичу Бухановскому, 2) Коммерческой институт, Григорию Буцкому, 3) там же Власу Яковлевичу Богучарскому, 4) Малый Козихинский переулок 10, кв. 5, пом[ощнику] прис[яжного] пов[еренного] Моргулису.

Катеринодар. Кирпичная 21, Василию Семеновичу Слипченко, 2) Красная ул. Типог[рафія] бывшая Осташевского, Ивану Феодоровичу Кошовому.

Катеринослав. Конечная ул., д[ом] Зайцева, Михаилу Дмитриевичу Лисиченко.

Всього кращого.

* Знаки питання і оклику автора.

** Перекреслено навхрест, помітка А. Жука: “Полагоджено”.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

№ 34

25 березня 1910 р. СПб. – Львів

25.ІІІ.1910

Дор[огий] Товаришу!

Учора послав Вам гроші, асигновані групою на “П[рацю]” (7 крб.). Рівночасно стільки ж було асигновано на “Р[обітника]”; збірка, на якій була переведена та асигновка, не зважаючи на те, що на ній було [...], пройшла дуже живо; стали на принципільний ґрунт; я і Ст. піддержували асигновку на обидва органи з тим, аби “П[раці]” дано було більше. М[икол]а і Ш-п висловлювались проти всякої асигновки “П[раці]”, зважаючи на її опортунізм і ліквідаторство; врешті їх пропозиція не давати запомоги цілком перепала і зосталась в силі стара, передріздвяна постанова про допомогу. Були окрім того іще розмови про бюро; Тагон зробив заяву про свій виход з бюро дякуючи вчинкам Ш., якого він обвинувачував в нетовариському поведженні і умисному одтяганні справи про допомогу “Пр[аці]”, про яку постанова була давним давно. Врешті справа закінчилась на тім, що мають відбутись нові вибори до бюро. Загальне враження од збірки було неважно; вона ясно констатувала те, про що писав Вам – повний розвал в групі; повне її одірвання од життя. Сперечаються кому допомагати, а самі робить нічого не роблять.

У групу надійшов лист М[осковської] Гр[омади]; переказую його дословно найбільш видатні місця – він по своїм позиціям надзвичайно характерний; мова йде про акцію з приводу українських кафедр, яку пропонувало Ц[ентральне] Ун[іверситетське] Бюро громад. В сій справі М[осковська] Ст[удентська] Громада ухвалила звернутись у Думу з петицією, якій надавало значення демонстрації; Унів[ерситетська] Громада утрималася від винесення резолюцій в справі кафедр; винесла лише резолюцію з приводу закон. 37, в якій вона протестує проти поведження комісії по народній освіті. Окрім того Ун[іверситетська] Гр[омада] постановила звернутись з листом до с[оціал]-д[емократів] з проханням піддержати законопроект. Наші хрун’яне удержались від голосовання всіх цих резолюцій. На своїх зборах група, обговоривши цю справу, постановила. “З огляду на те, 1) що ми не можемо поділяти позицій, яку зайняла Гр[омада] в сій справі, 2) що ми не сподіваємось від Думи 3 іюня якогось позитивного вирішення цієї справи, 3) що на Думу ми дивимось як на агітаційну трибуну – ми виступаємо самостійно в сій справі, повідомляючи і закликаючи аналогічні нашій групі. Ми не вживаємо ніяких заходів до скорішої постановки цього питання в Думі і тім самим в цій точці знов розходимося з Громадою. Мент же для сього виступу лічимо зручним, бо маємо масовий рух ук[раїнського] студентства, частина якого є і на який не можна не реагувати, коли б він навіть був штучний. А позаяк група не зацікавлена в “ускоренні” постановки цього питання, лічимо необхідним скоригувати в агітаційних цілях, то ми звертаємось до с[оціал]-д[емократичної] фракції з проханням вяснити з думської трибуни класовий характер питання про ук[раїнську] школу; класову підставу домагань в цій справі різних груп, як ук[раїнської] інтелігенції, земств, заяви селян і ин[ших], для чого й засилаємо потрібні матеріали” (в кавичках дословно з листа). Як Вам подобається “ортодоксальності” такої тактики? До речі, справа з петиціями йде гарно, досі до Ун[іверситетського] Б[юро] надіслано їх з різних місць з загальним числом підписів коло 2500; найменше підписів з Москви.

* Слово не прочитане.

З Києва сімими днями одержав листа. Нового там німа нічого; пишуть, що мають Вам надіслать дописи К. і Крол.⁶⁰, і просять Вас дати для них нову адресу. В справі листа “робітників” мають надіслати Вам відповідь од О[рганізаційного] К[омітету]. “Пр[аці]” не одержано; я, не розібравши Вашого листа про те, до кого вони мусять звернутись, переслав його ім.

З поданих мною адрес не користуйтеся Гатчинською. “Пр[аці]” доходила дуже неакуратно – “Р[обітників]” краще. Як посилаєте Ви і як посилають вони?

Подайте міні, будь ласка, адресу Дм[итра]; напишіть, що знаєте про нього – я од нього дуже давно нічого не одержував.

Хотілось би написати ще з приводу Ваших уваг, але приходиться це одкласти надалі – зараз брак часу. Всього кращого. Щиро витаю Вас і товаришів.

№ 35

25 березня – 8 квітня 1910 р. СПб. – Львів

Дорогий Андрію!

Ми розглядали тези Вашого докладу і рішили пропонувати їх де-чим доповнити. На нашу думку, у Вас не зазначається класовий момент в кооперації, який поминуть не можливо. Через це уважаємо, що першу тезу слід було б розвинути, зазначивши класовий момент в кооперації, приблизно так: суть кооперації, її класовий характер; значення демократичної кооперації взагалі і робітничої зокрема для боротьби пригноблених класів, необхідність координувати кооперацію з іншими формами боротьби працюючих мас. Далі, тезу про можливість для всього студентства без ріжниць партій працювати в коопераціях об’єднано приймаємо з оговоркою; спільна робота представників ріжних партій можлива, але при тій умові, коли усіма визнається класовий момент.

Думаємо, що з цими нашими додатками Ви погодитесь. Разом з цим я пишу листа у львівський комітет і сповіщаю про те, що взятий Вами реферат.

Далі, дознайтесь, будь ласка, у чому суть такої справи. Тут наводились справки у одного товариша про можливість поставити через нього кордон – товариш той живе у Кременецькому повіті. Виявилось, що до нього в цій же справі звертався д. Білінський з Збаража. Для кого він це лаштує? Чи можна буде використувати шлях, який він наладжує?

Зараз приїхали сюди Левко і Ціхоня. З Ціхонею міні побачитись не вдалось. Як розказували про його проекти – ті, що його бачили, він має на увазі цілком неможливі річі. Хочє ставить роботу по зразку дореволюційному, говорить, що слід зараз скликати офіційну конференцію, думає ставить нелегальний агітаційний орган. Ми з нашими проектами для нього ліквідаторська течія. Словом, большевизм самого найгіршого видання. З Левком я бачився і докладно балакав. Певне з ним вдасться зговоритись. Між іншим така річ. Він був в ред[акції] “Пролетарія” і пропонував їм умістити статтю про нас. Вони згодилися. Він особисто писав цієї статі не хоче і пропонував зробити це міні. Я одмовився; може, це зайва фракційність, але має щось спільне з “Прол[етарієм]” абсолютно нема охоти. Разом з цим у мене майнула думка звернутись з таким проханням в “Г[олос] с[оціал]-д[емократа]” від імені групи меньшевиків, сказавши, що “Пролет[арій]” згодився умістити таку статтю, і чи не взяли б вони попередити його. Група меньшевиків не буде фікцією – зараз серед нашої публіки “Г[олос] с[оціал]-д[емократа]” користується далеко більшим

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

поводженням, ніж “Пр[олетарій]”. Проте рішення цю справу, як знаєте. Я її дуже не обстоюю. На разі згоди напишіть про це в “Г[олос] с[оціал]-д[емократа]”.

Ваш лист до Галі спізнився, він попав до мене тоді, коли вона виїхала. Вона обіцяла, як що буде брать паспорт через Київ, написати в цій справі, але досі нема листу і її адреси не знаю. Що робити з листом?

Всього кращого

Ваш В[алентин] С[адовський]
Адреса надалі: [Київ], Фундуклеевская 50, кв. 6
Ольгъ Лосиной.

№ 36

8 квітня 1910 р. СПб. – Львів

8.IV.1910

Чого Ви мовчите, Андрію?

Як справи, що у Вас твориться? Чув, що друге число вийшло, але тут воно ніким не одержано. Пишіть. Стискаю Вашу руку.

В[алентин] С[адовський].

№ 37

Не пізніше квітня 1910 р. СПб. – Львів

Дор[огий] Андрію, Ваші обидва листи одержав, певне Ви теж одержали мій. Перечитав листа киян і хоч уже знав про цю історію, все таки справив він на мене негарне вражіння. Не треба Вам і казати, що передані у ньому факти всі невірні; збірка обговорювала справу виборів і доручила мандат представнику О[рганізаційного] К[омітету]; що робітники забули все це, не дивно – минуло з того часу 7 місяців, на протязі яких у них не було майже цілком ніякого життя. Не здивувала мене й переміна їхнього фронту – аджеж факт, хоч і сумний, але правдивий, що робітники й досі йдуть за тим інтелігентом, з яким мають діло, виявляючи своєї ініціативи дуже мало. Не те було неприємно. Аджеж ясно, що справа з цією історією не є діло самих робітників. Не обійшлося тут без інтелігента – і такий засіб боротьби зветься принципіальною боротьбою! Відповідати на листа особисто я не думаю – міні хочеться усунути з цієї справи особистий елемент. Я подам відповідні факти членам О[рганізаційного] К[омітету] і попрохаю відповісти їх. Характерно, між иньшим, що на мій лист, написаний в сій справі до робітників, і на лист Івана, написаний в дуже примеренчеському тоні – відповіді нема.

Одержав листа з Києва. Відбудеться там збірка серед інтел[ігенції] без участі керівних центрів (без М[иколи] і Л[евка]); обговорюють на них сучасне п[олітич]не становище, вясняють позиції до ЦК, “Пр[аці]” й “Роб[ітника]”; прихильність більшости на нашому боці; в результаті цих збірок має сформуватись група допомоги “Праці”. Між иньшим до М[иколи] в цій справі вже звертались; він відмовив в легалізації, однаково прохав подати докладний статут, обіцяючи тоді остаточну відповідь.

Перехожу до “Пр[аці]”. Подаю статтю про момент⁶¹. Коли хочете, можете вивести про тактику викинути⁶²; я цю частину переробляв кілька разів, але все таки нею незадоволений. Подаю біжучий матеріал, можливо, коли вийде, статтю про циркуляр про тов[аришів]. Пускайте обов’язково статтю про культурну роботу⁶³. Коли б була стаття про “Роб[ітника]” – про статтю Л. було б гарно⁶⁴. Число, на мій погляд, повинно вийти на 1 квітня, так щоб до Великодня було тут.

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

Надсилаю Вам проект заяви про наше становище; я його рівно ж шлю в Київ; майже певен, що там позиції, зазначені в заяві, будуть прийняті. Пишу в Київ, аби писали Вам безпосередно, бо поясняється воно головню тим, що справа з зносинами була доручена Хв[едору], який тепер з-за своїх державних іспитів (?) ухилиється од справ. Ви можете писать туди по тій адресі, по якій писали до Різдва (Вис[шие] Ж[енские] К[урсы] А. З. И.) всі мої листи по цій адресі доходять – вона певна. Коли Ви ще не улаштували справи з трансп[ортом], вишліть “Пр[ацю]” на ті київські адреси, які маєте. “Роб[ітник]” шлють без перестанку, а “Праці” брак. Сповідчайте лише одночасно карткою, куди і скільки послано. Інший матеріал надішлю незабаром. Пишіть, як і що. Напишіть про Дмитра, що він і як він. Яка його адреса. Стискаю Вашу руку.

Витаю товаришів.

Перекажіть Олексію, що студенти прохають його за протокол кон[ференції], хай вишле.

№ 38

2 травня 1910 р. СПб. – Львів

2.V.1910

Цей мій лист, Андрію, буде на довший час останнім. Я виїзду із Пітера на статистичні роботи в Пріамурську область до осені⁶⁵. Там прийдеться роз’їздити з місця на місце і певної адреси у мене не буде. Коли повернусь сюди, надішлю свою адресу; покищо наше листування [має] урватися.

Погано, що Ви застаєтесь дякуючи мійму виїзду зовсім без усяких звязків. Писав я був не раз, аби Вам подано було адреси з М[оскви] і Київа, але результати з того вийшли ніякі. Попробуйте Ви ще самі добитись звязків. Я пишу у Київ на висчі жіночі курси по тій самій адресі, що писав до Різдва (А. З. И.) і маю особисту адресу Міхури: Золоторотська 8, кв. 5; останньою можна користуватися тільки для особистого листування. Попробуйте написати, може, Ви доб’єтесь встановлення звязків. Майте тільки на увазі, що кияне довго прохають подати їм нову адресу не на Економіста.

Виїздючи на Амур, я певний час вагався, думав, як це відіб’ється на справах. Потім рішив, що при данному становищі ледве чи це може якось на нас вплинути. На літо революція по своєму звичаю виїде на дачу, і коли і досі у нас діла стояли слабо, то на літо буде ще гірше, робить буде нічого. Що не торкається великих заходів М[иколи] і Л[евка] і їх впливу на справи, то на це все дивлюсь я дуже скептично. З чорної ради, про яку Ви чули, я не думаю, щоб могло щось вийти – з неї вийде толку стільки, скільки і з інших їх заходів. На неї запрохувано мене особисто, мав я їхати опріч того і на групи. Останнє, положим, є вираз занадто голосний; фактично мандат я одержав од бюро – Сімона і М[иколи] Ш[рага], а “збірка” бюро відбулась на улиці, причому я і Сімон одірвали М[иколу] од його [...] і в недовгій перерві, яку він мав, перебули (?) на швидку про цю справу. З початку я збірився їхати. Далі, дякуючи збігу особистих обставин, а головне скептичному відношенню до результатів наради, цю думку залишив. Що з неї сталось, чи була вона чи ні, вісток не маємо.

Мушу закінчувати листа, бо часу у мене за зборами дуже мало. Бажаю Вам всього кращого. Кріпко стискаю Вашу руку. Привітання Галі і товаришам.

Коли буде потрібна Вам моя адреса, пишіть в Благовіщенск на моє ім’я post restante. Попереджаю тільки, що надіятись на певність одержання листів там важко.

* Слово не прочитане.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

№ 39

6 травня 1910 р. Біля Сизрані – Львів

6.V.1910

Проїзжаючи через Москву, я одержав деякі звістки про к[онферен]цію, що мала відбутись у Києві, і хочу оце поділитись з Вами. Як виявляється, у М[иколи] і Л[евка] був проект з наради цієї зробити з'їзд, поставити на обговорення його ряд принципіальних питань, вибрати на ньому новий центр то що. З другого боку, вони мали на увазі провадити на з'їзді примеренчеську політику з ціл[л]ю провести об'єднання з нами. На жаль, про свої примеренчеські проекти вони нікого не сповіщали, не сповіщали також і про свої плани відносно нарад. При таких обставинах не дивно, що їхня історія не вдалась. З представників був, здається, тільки один делегат з Москви, була окрім цього, звичайно, цекіська публіка – М[икола], Л[евко] і У. Не було здається, навіть представника від київської о[рганіза]ції. При такому числі людей М[икола] і Л[евко] не зважились об'явити себе з'їздом. Збірка їх прийняла назву поширеного зібрання ЦК. Обговорювали вони головно відносини до нас, рішили слідує. “Робіт[ник]” перетворюється в популярний орган, а “Праця” в керуючий; ред[акція] “Пр[аці]” складається з Дороша, Чорного, Володі, Ціхоні і Левка.

Це все, що я знаю. Цю свою постанову вони думають передати на обговорення окремих груп.

Можливо, що їхня постанова передана не докладно і не повно. Але самі головні їхні тенденції в ній ясні. Вони переминують свою політику. Я думаю, що при теперішніх обставинах у нас нема ніяких підстав не йти на зустріч їхнім примеренчеським тенденціям. Не торкаючись принципіального боку справи, треба признати, що практично це і для них і для нас єдино можливий вихід. Ті подробиці, які, на мій погляд, треба буде додати до їх умов, думаю, при теперішньому їхньому настрої будуть прийнятні. Треба, по моєму, забезпечити в “Пр[аці]” можливість дискусії, зоставити в ній широкий дискусійний одділ, далі здобуть гарантії, аби гроші між “Пр[ацею]” і “Роб[ітником]” ділились однаково.

Кажуть, що на к[онферен]ції вони були неприємно вражені нашою відсутністю, побачили у цьому свідому демонстрацію. Як знаєте, наша неприсутність була з'явищем випадковим. Але треба додати, що врешті вони самі винні, що, не повідомивши, як слід, про свої примиренчеські проекти, давали підстави вбачати одну комедію в їхній всій компанії. Здається, скоро Микола (?) буде у Вас.

Щиро витаю Вас. Пишіть у Благовещенск до востр[ебования].

[Додаток до листа датований 8.V.1910* з К.]** (?)

“Праця получено” 15. Одіслано Прилуки Зіньків Острог Золотоношу. К вам можуть обратитись з Острога від Хведора за літературою. Листа одержали в справі дальшої долі “Праці” і пропозицій ЦК як наслідок великої розмови в імені товаришів. Ответ осенью, когда придется обсудить все в цѣлом.

Попрохайте Володимира, хай він переговорить з Вірою Яковлевною про “Працю”, вона обіцяє зробити все, що може. Напишіть, де шукати Ваш гостинець. Листи шліть на курси. На адресу брата нічого не шліть, а користуйте тільки з розумом: Фундукл[еевская] 64, [квартира] три О. П. Шустовой; та Гоголівська шість, [квартира] чотири, Л. А. Левашовой. Приїздить Кость, все вишле.

[Далі іде сторінка цифр – схоже, адреси по відправці нелегальної преси]

* Сумнівний почерк Валентина Садовського, не рука, що звикла часто писати.

** “8.V.1910 – з К.” – подібне на руку А. Жука.

№ 40

29 жовтня 1910 р. СПб. – Львів

29.X.1910

Приїхав позавчора в СПб і знайомлюсь з тим, що сталося без мене. На Амурі можливість бути в курсі справ, звичайно, була дуже мала, і я порядком одстав: приходилось російських газет не бачить по півтора місяця, не кажучи вже про українські. Отже тепер, так мовить, вхожу в життя. І до Вас ще звертаюсь з проханням поінформувати мене про теперішнє становище. Я виїхав з Пет[ербурга] після наради; в Москві я дознався про її результати – вони були для мене цілком несподівані. Ніяких звісток про примеренчеські заміри Л[евка] тут не було, і я гадав, що справа з нарадою являється продовженням попереднього, що це буде лише одним з засобів предати проклятію критиків: звідси моє скептичне відношення до її результатів. На своє здивування, в Москві дознався, що М[икола] і Л[евко] цілком змінили свою тактику. Тепер по приїзді дознався про “Н[аш] Г[олос]”⁶⁶, про те, що М[икола] одійшов од справ і утворює особливу течію, що Ціхоцький теж зразу є окрема течія. З “Н[ашого] Г[олосу]” дознався про непорозуміння у Групі з Ан[дрієм]. З’орієнтуватись у всьому цьому зразу важко, тим паче, що у кожного звістки неповні і інші. Отже напишіть, будь ласка, що і як. Подайте, звичайно, не офіційне справоздання і розкажіть також про Ваше відношення до теперішньої ситуації.

Бачив “Н[аш] Г[олос]”, переглядав його, уважно перечитав ще не встиг. Гарне враження зробила на мене Ваша стаття⁶⁷. Заява ред[акції]⁶⁸ подобається міні в своїй першій частині: друга частина (думки про укр[аїнську] буржуазію) однобічна і через те невірно освітлено становище. Що до листів Л[евка], то їх тон якось не в’яжеться з примеренчеством, яке він проводив на нараді; що до змісту то, не знаю, може, я виявлю ту спеціальну здичавілість – про яку він пише – видався він міні убогим, багато загальних місць, сила наївностей, дозволених в році 1905, але не в десятому. До речі, чого він рішив, що його завдання нищить не тільки укр[аїнських] опортуністів, а й російських. Огляди рос[ійської] преси з більшою фактичною стороною і меншим числом полемічних вибриків далеко більше вдалі⁶⁹.

Що торкається становища тут – то новин, здається, мало. Життя ще не починалось. Нігде не було ні одної збірки (в М[оскві], Пет[ербурзі] і Києві). “Наш[ого] Гол[осу]” тут є один примірник, в М[оскві] один чи два. В Києві, здається, зразу процвітає тільки підготовка до державних іспитів. Словом, майже все старе і знайоме. І коли знову знайомишся з цим, стає приємно, що стільки часу мав можливість не жити в цій атмосфері, бути в інших умовах. Я дуже задоволений з своєї поїздки – цікава була вона з усіх боків – гарна природа, цікаві самі відносини⁷⁰.

Ну, всього кращого. Стискаю Вашу руку. Жду од Вас інформацій.

P. S. Забув попрохати розказати про історію з справозданням в Копенгаген; кому це прийшла щаслива думка виносити нашу полеміку на інтернаціонал?⁷¹ Виясніть також, будь ласка, справу з моїм співробітництвом з “Н[ашим] Г[олосом]”.

№ 41

29 жовтня 1910 р. СПб. – Львів

29.10.1910

Разом з цим посилаю лист Дмитрові, прохаю його інформацій про “Н[аш] Г[олос]” і інше. Будь ласка, передайте його. Приїхав сюди позавчора. Нічого нового не застав. Пишіть, що робиться у Вас? Які Ваші відносини з Л[евком]? Що за

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

конфлікт, про який згадується в відповіді Вам? Жду Вашого листу. Моя адреса: Боль[шая] Дворянская 23, кв. 28. Дайте її і Дмитрові.

Щиро вітаю Вас

В[алентин] С[адовський]

№ 42

2 листопада 1910 р. СПб. – Львів

2.XI.1910

Коло тижня я вже в Петербурзі; і потроху вхожу в життя. Змін, власне, за мою відсутність не так багато, а в Петербурзі так і зовсім нема. Руїна, яку в інтересах ортодоксії утворили торік, зостається руїною. В Києві нема ні чорта; М[икола] збирається складати державні іспити і стоїть в опозиції до пануючого ладу, од співробітництва в “Н[ашому] Г[олосі]” удержується, протестує проти недопущення Вашого в ЦК – словом, повна зміна позицій. Суть тільки, що з зміни цієї нікому ніякої користи, бо робить він, по всім даним, не збирається. Є ще в К[иїві] Ціхоцький, який “організує транспорт” і робить стільки, як М[икола]. Про Хв[едора] докладних звісток не маю, листа од його не одержав, знаю, що активності у нього було мало зразу після приїзду. Товаришка, яка найбільш робила торік, зразу перебралась сюда. Отже людей в Києві зовсім обмаль. Її враження, що публіка в К[иїві] є, але нікому її з’єднати. Проїздом був в М[оскві], бачив, що твориться там. Діла обстоять також слабо. Збірок не було, але все таки враження краще, ніж у нас. Менше роз’єднаності, більш зацікавлення справами. Беруть участь всі в громадах, збирають передплату на “Раду” (після її заклик) – поведження, яке ніби трохи не відповідає “ортодоксальним” їх позиціям. Нарешті у нас справа стоїть, здається, найгірше. Останній місяць пройшов під знаком смерті Л[евка Мацієвича]⁷² і уряджували його похорон. Доклади у клубі, присвячені його пам’яті, видають його біографію (російською мовою, здається, у Суворіна)⁷³; при всіх цих заходах мали ушанувати пам’ять Л[евка Мацієвича] як людини, тільки не підкреслюючи громадської с[оціал]-д[емократичної] сторони його діяльності, так що вся ця справа не спричинилась до побільшення заінтересованості нашими справами. Мій торішний висновок зостається в повній силі; більшість публіки для нас мертва. В ук[раїнському] житті тут зразу помічається де яке оживлення. У мене є де-яка можливість провадити серед групи молодшої публіки нашу роботу, але про результати цього балакати ще дуже рано. Така загальна картина наших справ, о скільки я про них знаю. Втішного, як бачите, не дуже багато. “Н[аш] Г[олос]”, о скільки я уявляю, – мало його власне читало і бачило – зацікавлення не збудив – далеко більш цікавились “Р[обітником]” і “Пр[ацею]”.

В чому я орієнтуюсь дуже мало, це в закордонній ситуації. Я прохав Д[митра] Д[онцова] ознайомити мене з відносинами в “Н[ашому] Г[олосі]”, думаю, що він це зробить. Ви ж, будь ласка, сповістіть про справу з Вашим конфліктом – взагалі поінформуйте про те, про що не згадає він. Адже ж писатимете, певне, порозумівшись попередю. З листа до Сімона я вивів, що у Вас є певні проекти? Що вони за одні? О скільки я орієнтуюсь в ситуації, найбільш правильна позиція для нас, міні здається, така. Продовжується далі робота над формуванням тієї течії, якої зародком була “Пр[аця]”. Використовується в цих цілях “Н[аш] Г[олос]”, о скільки це буде можливо, організується, на разі потреби, видавництво брошюр для доповнення і підкреслення того, що не можна буде висловити там; до “Н[ашого] Г[олосу]” ставитись як до п[артій]ної групи і піддержувати, о скільки він буде органом обох течій; для того, щоб визнавати його центральною інституцією, нема підстав ні формальних ні

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

матеріальних. Скрізь, де можливо, провадиться робота в ук[раїнських] інституціях, і постепенно виділяється групи, нам рідні.

Разом з тим не відкидається певного значіння й чисто демократичної роботи і рекомендується брать в ній участь.

Робота ця для мене, а значить і формування нашої течії, ростягається на довший час, і “Пр[аця]” була одним з перших етапів цієї роботи.

Хотів би, аби Ви написали Ваші думки про те, як ліквідувать справу з листами робітників. На мій погляд, zostавить її незакінченою не можна. А між тим Хв[едір], якого я прохав закінчить цю справу, на весні її не ліквідував. Необхідним є, на мій погляд, третейський суд чи що небудь в роді нього людей і не чужих нам і не заінтересованих в справі так чи инакше.

Пишіть. Адресуйте чи на мою адресу, чи на торішню [...] * адресу. В усякім разі про вислання листу повідомляйте карткою на мою адресу. Не завадило б, коли вислали 1-2 примірника “Пр[аці]” – особливо 2-[ге] число.

Стискаю Вашу руку. Витаю Галю. В[алентин].

№ 43

6 листопада 1910 р. СПб. – Львів

6.XI.1910

Щойно одержав Вашу картку; завтра побачусь де з ким з публіки і напишу докладного листа.

Щиро витаю Вас.

В[алентин] С[адовський]

P. S. Після картки послав листа. Чи одержали?

№ 44

9 листопада 1910 р. СПб. – Львів

9.XI.

Получив Вашого листа і після розмов з де-ким з товаришів відповідаю оце. Власне, міні особисто Ваш лист (окрім звісток про Д. Д[онц]ова) дав мало нового. По тим уривочним звіткам, які були тут, я уявляв, що за кордоном мусить бути атмосфера дуже напружена, дуже далека від згоди і спокою. Думав також я про відновлення “Праці”⁷⁴. Сими днями балакав про те, що Ви писали, з трьома товаришами – більш активної більш-менш публіки нема. Висновки наші такі. Загальна думка така, що “Працю” нарешті поновить прийдеться (в такому тоні висловлювався навіть М[икола] в К[ієві]). Але треба для цього вибрати відповідний момент і ніяким чином не форсіровать подій. А становище між тим зараз таке. Інтерес, який був почався у ширшої п[артій]ної публіки (о скільки про таку, звичайно, при наших обставинах можна балакати), тепер під впливом всіх тих персональних елементів, які увели в полеміку М[икола] і Л[евко], під вражінням тієї всієї грязі, яку вони сюди внесли, впав. “Працею” і “Роб[ітником]” цікавились, ознак інтересу до “Наш[ого] Г[олосу]” нема, так само нема заінтересовання анкетою. Про нараду і її результати знають дуже мало. Отже що до ширшої публіки, то сей рік обставини гірші. Правда, утворюється тут молода публіка, намічається почасти, здається, цей процес у Києві – але цей процес тільки що починається і зараз на неї рахувать не можна. З центром, з колишнім О[рганізаційним] К[омітетом] стоїть справа так. Перш за все –

* Слово не прочитане.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

грошей нема абсолютно; маємо 100 кр[б]. довгу, які повернуть треба, а готівки лише 40–45 крб. Хведір зостався в Києві один, мусить складати державні іспити; отже рахувати на нього можна мало; до того його, як знаєте, забрали і хоч думаю, що довго не будуть держати, все таки в ближчий час людей в К[иїві] нема. Як стоять справи тут, Ви знаєте; з старої публіки користи ніякої; треба утворювати нову, а з нею доводиться починати з азів. Опріч сього майте на увазі, що у мене для справ час обмежений; багато часу одіймають загальні українські організації, які кидать я вважаю шкідливим.

Зберіть все це до купи і зміркуйте, що станеться, коли поновимо “Пр[ацю]” зараз⁷⁵. Я згоден, що за кордоном обставини вже назріли, але не можна не брати до уваги і нашої ситуації. Поки що треба брати од “Н[ашого] Г[олосу]” що можливо, треба устроїти вихід, коли це буде вигодно, для нас, коли спочуття публіки (звичайно, певної частини) буде за нами. Пригадайте, що торік (друге півріччя) нам не вдавалось весь час оформитись у фракцію. Була картина така: верхи дискусували, а низи (інтелігентські навіть, не кажучи про робітників) кидались з боку на бік, не знаючи куди пристати. Все це каже, що треба покищо ждати. Така була одноголосна думка всіх нас.

Наприкінці з приводу Вашої уваги що до прихильників і ворогів Ваших поглядів. Ми не думаємо, аби ми погодились з Вами у всьому; вважаємо проте, що ріжниця, які можуть знайтись між нами, не пошкодять працювати спільно. Нарешті, сектантські принципи боротьби проводить в політичне життя по меншій мірі нераціонально.

Стискаю Вашу руку. Витання Галі. Статтю шліть на мою адресу.

В[алентин] С[адовський].

№ 45

12 грудня 1910 р.* СПб. – Львів

12.XII.1910

Дивуюся, що од Вас так довго нема відповіді, Андрію. Я думаю, що листування між нами зривається не мусить в залежності від того, існує чи ні в даний момент якась конкретна справа, яка б нас об’єднувала. Хоч скажеш тепер спільна справа зникла, листування – інформація про події, про погляди – мають свій повний сенс. Бо, коли тепер нема нічого, то це не значить, що й не буде, а зірвавши відносини, розпочинати справу, вияснити погляди один одного – річ не така легка. Я надаю нашому листуванню певне, коли хочете, громадське значення і не хотів би, аби воно зривалось.

Стан справ зараз такий. Відбулись збори групи, вибрано бюро виключно з наших. Окрім виборів, на зборах були зроблені інформації про сучасне становище. Дебатів не було, одложено на другий раз. Збори пройшли мляво, цікаво було з боку простежити, як нам, тим, що читають українську пресу, прийшлося інформувати публіку з тим, що твориться тепер на Україні. Вражіння від зборів, що стара група що далі, то більше одходить од українства взагалі, од нас зокрема. Паралельно з цим утворюється посте[пе]нно серед молоді нова наша публіка, функціонує гурток, про який я писав. В кінці року, певне, можливо буде всіх цих приєднати офіційно до групи і реформувати її. В Москві повний занепад, стара публіка інертна, а припливу нових нема. Особливо характерний цей підсумок, коли порівнять його з енергійним життям минулого року. В Києві також становище саме сумне. Певне,

* Помітка А. Жука: “29.XII.1910 написано картку”.

знаєте про збори з Лев[ком] і Ціх[онею], які відбулись там. Був там один з петербуржців М. С. Знаєте про напружені відносини М[иколи] П[орша] з Лев[ком]; його заяву про те, що я не відповів Анд[рію], але коли справи будуть йти далі так, то, певне, я пристану “до його плану”. З усього, що було там, міні найбільш подобається заява Л[евка] про те, що у ред[акції] “Н[ашого] Г[олосу]” “нема” жадної ідейної єдності”.

Одержано тут один примірник другого числа “Н[ашого] Г[олосу]”. Стаття Деде по своїй безконешній наївності – прямо таки “прелесть”. Коли більш буде таких статтів, успіх “Н[ашого] Г[олосу]” безумовно забезпечений⁷⁶. Як стоїть справа з Вашою статтею?⁷⁷ Мене вона дуже цікавить. Міні здається, коли ми будемо поновлять видання, слід, аби у ред[акції] утворилась певна ідейна єдність, аби ми стали на певній ідейній платформі. Я думаю, що в результаті наради “Праці” і “Робітника” у нас сформувались дві течії, сформувались грубо, невиразно, але все таки думаю, що при всій своїй грубості і неоформленості вони життєві. Наші завдання – оформити працянську течію, і для мене початок видання “Пр[аці]” в значній мірі звязаний з степен’ю оформленості ідейних поглядів тієї невеликої купки, що гуртується біля нас. Хотілось, аби Ваша стаття спричинилась цьому, аби в ній більш підкреслювалось, більш вияснялось іменно те, відносно чого Ви гадаєте, що воно прийнято усіма нами. Більш важно намітити пункти, спільні всім, ніж розроблювати в деталях індивідуальні відмини світогляду. На свята я виїду. Пишіть туди, адресу Ви знаєте.

№ 46

Не пізніше 16 лютого 1911 р.* СПб. – Львів

Будь ласка, Андрію, не пишіть на мою особисту адресу. Користуйтесь тією інститутською адресою, яку подав торік. Не користуйтеся також в ближчому часі московськими адресами. Зараз там були труси і один арешт: через що це сталось, невідомо. Безпечнійше покищо туди не писати. Чого Ви мовчите?

Щиро витаю Вас.

№ 47

16 лютого – 18 квітня 1911 р. СПб. – Львів

Шановні товариші!

Через тов[ариша] Андрія я прохав Вас умістити в “Н[ашому] Г[олосі]” мою відповідь на листа київських робітників⁷⁸. Од нього ж я дознався, що Ви відмовили цьому моему проханням.

Дозволю собі іще раз звернутись з тим самим проханням. На разі відмови і другий раз, буду прохати шан[овних] тов[аришів] дати міні писану і мотивовану відповідь.

З товариським витанням В. Козленко.

P. S. Як мою відповідь одержите, так і свою відповідь на разі відмови передайте через т. Андрія.

---

* Датуються за поміткою А. Жука: “Відповідь 16.ІІ.1911”.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

№ 48

Не пізніше 18 квітня 1911 р.* СПб. – Львів

Дорогий Андрію, що Ви не озиваєтесь? Як живете, що робите, що є нового на Ваших горизонтках?

У нас, слава Богові, все благополучно, молодь встряла в студентський рух і, користуючись цим, нічого не робить, про старших й казати нічого, так само краще мовчати й про нашу публіку. Маю на увазі Петербург, бо з іншими містами, дякуючи моск[овській] історії, у мене звязки слабкі – мусів був обмежитись, а то й спинить листування.

Святкуємо зараз Шевченківські роковини, як саме знаєте з газет.

Що до мене, то я працюю по шости годин щодня в статистичному бюро, і тому, звичайно, на інше зостається часу обмаль.

Зараз хочу запропонувати Вам одну річ – властиво навіть не стільки запропонувати, скільки бути передаточним пунктом. До мене звернувся колишній співчанин, теперішній у[країнський] с[оціал]-д[емократ] (між іншим характерний факт; в колишніх селянських о[рганіза]ціях спілки зразу інтензивно зростає національний рух) з такого роду справою. Має він, як каже, широкі зв’язки на Поділлі, може поставити кордон, є на місцях потреба в популярній агітаційній літературі; отже чи не можна для них було видати кілька брошюр чи чогось подібного з тим, аби вони розповсюдження і кордон взяли на себе. Таке він міні запропонував. Це я переказую Вам, аби Ви перебалакали в сій справі з Рибалкою, коли у нього видавничий запал ще не минув.

Тепер уваги од себе. Хлопець, що розказував міні про це, людина енергійна, на нього покласти можна; що ж до його зв’язків, то, на мій погляд, вони в своїй більшості у нього були в той час, коли він працював в Спільці; він й покладається на них, задержав же він й досі зносини лише з частиною своїх. Не думаю, що він зробить все з того, на що надається, але частину зробить безумовно.

Далі що до змісту літератури. Слід настояти, аби література не носила бойового характеру. На той випадок, коли у них будуть дуже бойові настрої, їх неодмінно слід охолодити. Напишіть міні про цю справу в скоршому часі. Та й пишіть взагалі.

Кріпко стискаю Вашу руку. Витання Галі. Адресу подам окремо.

№ 49

17 квітня 1911 р.**. СПб. – Львів

Зайшли, Андрію, ми – і Сімон – до реставрації, аби випити якусь гальбу пива, згадали при сій нагоді старі часи. Щиро витаємо Вас. Коли це нам доведеться зустрінутись? Гора з горою не сходяться – а ми таки колись будемо ще разом щось спільного робити***.

* Датовано за поміткою А. Жука: “Написано 18.IV.1911”.

** Датується за с.-петербурзьким штемпелем.

*** На звороті листівки репродукція Маріїнського палацу в Петербурзі, де засідала Державна Рада. Поруч, через вулицю будинок, де працював В. Садовський. Стрілками відзначено обидва будинки й написано: “Оце будинок, де я маю посаду, а оце будинок Державної Ради”.

№ 50

18 квітня 1911 р. СПб. – Львів

18.IV.1911

Вашого листа одержав тільки сьогодні – міні дали не вірну адресу, потім Ви й ту адресу, яку подав я написали не вірно; отже лист до сьогоднішнього дня блукав по городу, zanim дійшов.

Не давав я Вам своєї адреси по дуже простій причині: весь час не певен був я в своєму існуванні, та й тепер такої певности у мене нема. З початку труси в М[оскві], де арештованим казано про мене і, як факт компромітуючий їх вказувано на знайомство зо мною. Тепер історії в К[иїві], де, певне, щось про мене також знайдено. Отже арешту (?) жду мало не три місяці. При таких обставинах ви зрозумієте, чому я не подавав адреси. В даний момент у мене проте більше певности, що все це кінчиться для мене благополучно; певне, коли досі не зачепили, не зачеплять й далі.

З охотою постараюсь виконати Ваше прохання про довгого листа; Ви зачіпаете питання, які являються болючими також і для мене – це з одного боку; з другого боку – рідко так маєш тут можливість балакати про все це, що радієш кожному випадкові, коли є можливість висловитись. Відповідаю Вам по черзі.

1. Питаєте, чого прогавили справу з “роз’ясненням”, чому не здобулись на протест. Можу відповідати тільки за Петербург. Після Різдва дякуючи дуже не гостродумному, на мій погляд, студентському страйкові українське життя (студентське, звичайно, але окрім його другого українського життя тут нема) у нас замерло майже цілком. Що було сил, було витрачено на підготовку Шевченківського свята, більшість о[рганіза]цій наших не функціонувало цілком – публіка роз’їхалась. Отже, природно, що при таких обставинах ні про яку акцію не було можливості й думати.

2. Ви кажете, що про брошури міні писав Л[евко], я листу од нього ніякого не одержував окрім київського, в якому питано про адресу. Хай напише ще раз не плутаючи, звичайно, адресу.

3. Ситуацію на місцях уявляю я більше теоретично, ніж безпосередньо. Знаю, що робиться на Україні з преси, з розмов. Сам був там лише в Різдвяні свята, та й то лише в себе дома, заїхати у Київ можливості не мав. Те, що розказують, одноголосно свідчить про одно: невпинний зріст і поширення укр[аїнського] життя, зростає попит на укр[аїнську] книжку, зростає національна свідомість. Є тут, між иньшим, гурток з росповсюдження укр[аїнських] книжок, що закладає на місцях бібліотеки. Заснувався він щось в октябрі чи ноябрі і проте, не зважаючи на роз’їзд публіки, мав оборот до півтора сотні крб. Має він доволі широкі зв’язки, особливо з учителями, – є почасти зв’язки і з невеличкими селянськими громадами. І от діяльність цього гуртка особливо ясно свідчить, що попит на укр[аїнську] культуру зростає. Провадились, між иньшим, і провадяться розмови про заснування укр[аїнської] учительської спілки. В двох місцях – один з повітів Полтавщини і Поділля – є навіть групи, які б могли бути для неї основою. З Поділля мені передавали факти про те, що селянські спілковські о[рганіза]ції самим енергійним темпом українізуються, що в де-яких місцях стали центрами українства. Паралельно з цим стіхійним зростом попиту на укр[аїнську] роботу з розмов я виносив вражіння, що не зростає число людей, які б могли справді провадити таку роботу. Раз-у-раз чуєш оповідання про те; що там вимагають укр[аїнської] роботи і дуже рідко чуєш про те, що є люди, які вміють в цьому собі поради. З такого браку інтелігентних сил випливає те, що рівночасно з зростом українства воно якось тратить певні різкозначені форми,

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

робиться чимсь занадто широким, не окресленим, безформенним. Здобули на розмахові і широті і разом з тим втратили на якості і виразності домаганнів – такий мій висновок що до становища на місцях. Мої особисті спостереження під час перебування також підтверджують цей вивод. Зокрема що до нашого становища, то про нього у мене є відомости більш невтішного характеру. Стара публіка, яку ми хотіли оживити і з’єднати “Працю”, одходить од життя, за винятком одиниць, одходить, на жаль, в певній частині і од українства. Друга частина, мушу зазначити, та, яка приймає в своїй більшості активну участь в українському гром[адському] житті – еволюціонує по прийнятій термінології у право – робиться більш національною, не лякається, коли її обвинувачують в ересі проти ортодоксії. Разом з тим, принаймні у Пет[ербурзі], утворюється серед молоді група прихильників с[оціал]-д[емократії], яка звязана з нашими о[рганіза]ціями не була, і яка уявляє і по своєму складові і по своїй психології нову формацію. Треба пам’ятати, що загальний фон при всіх цих процесах сірий, значно сірійший, ніж фон загально українського життя. Порівнюючи з минулим роком більша млявість і занепад. Що до окремих місць і особ становище у нас, в ноябрі були збори групи; обрано бюро, виключно, з працяк, ухвалено скликати збори на январ, аби “обміркувати відношення до ЦК”, але по тому як мертво пройшли перші збори, ми других рішили не скликати; на тому й обмежилась “діяльність” старої групи; з членів її участь [в] укр[аїнському] житті брало троє: я, Тагон і С.; функціонував доволі мляво гурток марксистський, який офіційно з групою звязаний не був; значний був вплив настроєної с[оціал]-д[емократі]вської публіки на хід життя укр[аїнських] о[рганіза]цій. В М[оскві] в групі повний занепад; оприче внутрішніх причин, спричинились цьому ще і поліцейські; зразу двоє сидять, одного висилають; про Київ знаю мало, о скільки знаю, нічого там не робиться. Хведора вислано, як певно знаєте; організувався, власне почав був організовуватись там гурток напівробітничий, напівінтелігентський. Про долю його не знаю. В Полтаві, як свідчив Калоша, нема нічого. Між иньшим загальне з’явище, і про “Н[аш] Г[олос]” ніхто майже не знає; хто знає, їм рішучо не задовольняється.

4. Перехожу до самого кардинального з Ваших питаннів – до свого погляду на сучасне становище.

Як би не посилались у нас на ріжні постанови з’їздів, на ріжні ЦК і так д[алі], міні здається ясно для всіх, що роботу ми будемо починати наново, користуючись новими методами, ставлячи иньші завдання, беручи старе лише як матеріал; розпочинаючи роботу, не будемо зрікатись спадщини, навпаки, думаю, що мусимо визнавати себе самими законними спадкоємцями і РУП і УСД першого періоду. Але надалі, розпочавши роботу мусимо волею неволею пристосовуватись до нових обставин. А кардинальна ріжниця між старими і новими обставинами полягає ось у чім. Ми з’явилися і почали роботу, коли власне українського життя громадянського не було; воно з’явилося і розвинулося в час нашого занепаду і неіснування; отже тепер, коли ми хочемо знову розпочати роботу, ми мусимо виділитись з нього. Відмежування це може бути переведено тоді, коли виясниться, що в національних справах ми займаємо свою окрему позицію, виставляємо свої спеціальні домагання. Для політика міні здається мало переконуюче те, що я, мовляв, укр[аїнський] с[оціал]-д[емократ], а ти укр[аїнський] буржуа; отже ми мусимо творити дві о[рганіза]ції. Ті дві о[рганіза]ції будуть існувати в дійсности, а не на папері – тільки тоді, коли ми будемо домагатись ріжного. А до того часу всякі міркування про протилежність інтересів бур[жуазії] і пролетаріату лишаться міркуваннями і справи

уперед не посунуть. Певна диференціація, вірніше початок її, як наслідок революційних часів, помічався перші роки після 1905 р.; далі ці прояви зникли, репресії повели за собою більше з'єднання, і тепер ми – ті окремі люди, які визнають марксистську ідеологію – опинились в межах укр[аїнського] громадянства. Я вказав умови, при яких може відбутись це відмежування. Умов цих тепер нема; а до того часу нам лишається доля бути літературним напрямком.

Я вказав на відмежування по національній лінії; зрозуміло, що вона пройде не тільки по національній лінії; я взяв цей момент, як характеризуючий теперішній зміст українства; відповідно до зросту нашої сили і значіння (українства) намітається лінії розділу по питанням соціальним, економічним. Лінії розділу, знов підкреслюю, реальні, життєві, а не тільки теоретичні. При існуванні їх ми зможемо відмежуватись, стати партією. Поки що нам лишається підготовча робота, яку дає теперішнє українське життя культурно-просвітнє, економічне. Зрозуміло, що в цій роботі ми насамперед будемо звертати увагу на робітників. З попереднього ясна, думаю, моя відповідь на питання про загально-національні задачі. Силою річей, спеціальних національних завдань у нас тепер нема. Допускаю, що вони у нас скоро являться дякуючи тому, що певні впливові групи укр[аїнського] громадянства зречуться всієї повноти національних домаганнів. Тоді оборона повного національного визволення стане нашим спеціальним завданням. І ми за це возьмемось. Не підемо як на зменшення наших нац[іональних] домаганнів, так і на знищення їх послідовного демократизму. Наприк[лад], я голосував би проти, коли б давано нам українську церковну школу*.

Вказавши схематично на наші перспективи, перейду до наших близьких завданнів. Кінець нашого підприємства з “Працею” вказує, на мій погляд, на те, які надії можна покладати на стару публіку, як робітничу, так і інтелегентську.

Закрили ми лавочку не через те врешті, що М[икола] і Л[евко] учинили шум з приводу зламання такого а такого параграфу партійного статуту, хоч, звичайно, їхня корисна робота спричинилась цьому почасти. Серед тих товаришів, яких ми мали об'єднувати, не було відповідного числа людей з енергією, активністю. Утворить нелегальний орган, що спирався б на організовані групи, нема зараз можливостей. Доля нелегального органу – це вість в повітрі, що і виконує з успіхом “Н[аш] Г[олос]”. Отже центр ваги на закордонне видавництво переносить нема фактичної можливості. Треба заснувати орган тут. Треба ставити собі завданням не стільки будити стару публіку, скільки оформлювати с[оціал]-д[емократичні] симпатії нової публіки, виробляти нову тактику і т. д.

Міні здається, що попит на такий орган, о скільки судить я можу по петербурзькій публіці, буде; незадоволення “Радою” є доволі виразне, є бажання чогось більш змістовного і послідовно демократичного. Оскільки певен я, що є потреба в тому органі, остільки не певен я що до людей, які б могли закласти і провадити цей орган.

Перш за все потрібна редакція – гурток людей, що б думав однаково про національні питання, що вияснив би лінію, яку провадив би. Потрібне відповідне число співробітників, аби орган був змістовний. Знайти і перше і друге при наших обставинах – річ нелегка; особливо друге, коли згадати існування Вл[адека] і його спеціальну тактику до всякого підприємства, де він не є на чолі.

* Помітка Андрія Жука: “А я – ні”.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

Листувався я в сій справі з Хв[едором]; балакав з Тагоном; ставляться вони до неї цілком прихильно. Тагон навіть тепер з більшою певністю в її здійснення, ніж я, її ініціатор. Хто його зна, може, воно, справді, діло зможе здійснитись.

Коли ця справа здійсниться – аджеж утопії инколи правдою стають – хотілось би міні аби журнал був далекий від сектантської узости, аби допускались туди усякі думки, хоч і еритичні і не ортодоксальні. Тоді він тільки зможе щось зробити.

Але мій лист немилосердно затягнувся. сподіваюсь скорої відповіді од Вас. Що за укр[аїнська] газета має виходити? Що поробляєте? Де Дмитро Чорний? Що він і як він. Витайте його од мене. Пишіть на ту саму адресу: тільки в назві ulиці другий склад має бути не ма, а ля, число будинку не 16, а 17. І москвичі і петербуржці дуже прохають усю публику не користуватись адресами без попереднього запитання і згоди. Я весь час майже зайнятий статистикою – маю посаду в статистичному [бюро]: на літо, може, поїду на обслідування чорноморських портів. Стискаю руку.

Дуже прохаю, дайте для листування якусь другу менш популярну адресу.

№ 51

Після 18 квітня – середина травня 1911 р. СПб. – Львів

Получив Вашого листа, дорогий Андрію, і разом з тим листа од Д[митра] Д[онцова]. З нього видно, що у Вас якесь незвичайне загострення відносин, каже він, що Ви відмовляли йому весь час в моїй адресі. Я ж тільки що писав йому і повторюю те саме Вам – абсолютно не можу зрозуміть, як можна доводити діло до такого стану. Навіщо це?

Я ждав од Вас докладнішого листа, бо з того, який прислали Ви, я не уявляю, в чім Ви покладаєте різниці між моїми а Вашими поглядами. Далі, про які свої наміри Ви згадуєте в кінці листу.

Ви не цілком зрозуміли, здається, те, що писав я про журнал⁷⁹. Це є тепер тільки розмови, а [не] конкретний проект. Літом я буду на Україні і там, може, вдасться вяснити, чи має цей проект під собою реальний ґрунт.

Покищо є факти з категорії не за, а проти. Саме Симона тепер переведено в Москву, де роботи у нього ще більше ніж в П[етербурзі].

Я виїзду звідси в останніх числах мая. Якийсь час буду у батьків. Адресу мою там Ви повинні знати.

Стискаю Вашу руку.

№ 52

18 червня 1911 р. Миколаїв, Подільської губ. – Львів

18.VI.1911

Мушу прохати вибачення у Вас, Андрію. Листа Вашого я одержав давно, але відповіді маю можливість лише тепер. Весь час був я зайнятий неможливо багато і лише тепер, приїхавши на село, можу взятись за свої справи.

Перш за все, мушу повідомити, що я од Вас одержав листа лише одного; добродій, на імя якого писався лист, казав, що була ще картка од Вас, але він її десь загубив і міні не передав.

Що до мого листування з Дмитром, то не знаю, але міні здається, що Ви у ньому бачите не те, що слід. Се є листування і більш нічого, не ставлю я собі при сьому цілей ані ліквідувати з великими уступками з мого боку інцидент з

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

роб[ітниками], ані взагалі ціною яких будь компромісів наблизитись до їхнього табору. Взагалі бажання йти на якісь компроміси у мене зараз нема, не думаю, аби подібне бажання могло мати тепер якісь принципіальні підстави. Маю певні погляди і поступатись ними не почуваю ніякої охоти. Такий мій настрій в даний момент.

Але разом з тим не думаю, аби все це виключало можливість листування і навіть, коли хочете, певного порозуміння з людьми інших поглядів. Звичайно, як що вони не є закохані над усе у буковку, як що вони не є фанатики. Але Дмитра я не залічую до таких.

Отже загальний настрій Вашого листу, як що його пам'ятаю вірно, бо зараз його у мене нема, міні здається безпідставний.

Я приїхав на село три дні тому назад. Зараз покищо одпочиваю *віщеєй ніс**. У Пет[рограді] весь останній місяць був по горло зайнятий статистикою і, як що є які новини на наших горизонтах, нічого про те не знаю. Пишіть. Будь ласка, зараз же, подайте міні адресу Дмитра – я йому маю відповісти, а адресу його десь загубив. Стискаю Вашу руку.

Адреса: Ст. Николаєвъ Подольской губ.

№ 53

23 червня 1912 р. ** Миколаїв, Подільської губ. – Львів

Їду до Києва. Напишу Вам, що там є цікавого. Поки що своєї адреси не подаю. Передайте Донцову, аби старою адресою не користувався.

Витаю В[алентин] С[адовський]

№ 54

21 серпня 1911 р. СПб. – Львів

21.VIII.1911

Учора приїхав в Петербург; був перед сим, як знаєте, на Україні, жив зо два тиждні у Києві. Отже де-якими з вражіннь перебування на місцях, зокрема у Києві, міні хотілось би з Вами поділитись.

Передовсім мушу констатувати той факт, що перебування на протязі більш як півтора року по за межами України дало себе знати. Побувши на місцях, я побачив, що знайомство з життям газетне, з розмов дало міні матеріал для будовань не цілком вірних. Власне і знаєш, що наш єдиний щоденний орган всі прояви національного життя нотує по методі “гром победи роздавайся”, але все таки, слідкуючи за життям головним чином на підставі його інформацій, якимось не маєш можливості уникнути прибільшень, зачинаєш вірити, що і ми починаємо виходити в люди. З сього боку перебування на Україні дало багато, бачиш, що мізерія залишилась мізерією; що до людей нам ще далеко. Ще на провінції так справи не зовсім погано стоять, поступ помітний, невеликий правда, але ж Київ – суцзя мізерію уявляє з себе. З українських інституцій є власне один клуб⁸⁰, якому, на думку більшості, не так далеко до зачинення. Ті самі органи, ті самі особи в них, ті самі дефіцити, ті самі пльотки. Встигнув я якимось одвикнути від українського болота – тим прикрійше вражіння справило воно на мене.

З новин, які чув я, цікава одна; перетрактації з кадетами українців з приводу виборів; є підстави сподіватись, що кадети на цілому полудні будуть виступати з українською платформою (школа і суд на рідній мові). Справа ця в стадії переговорів і держиться в великому секреті. Майте це на увазі і не кажіть про неї.

* І більше нічого (пол.).

** Датується за козятинським штемпелем.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

Висновки мої на підставі вражіння на місцях відносно громадських проєктів всякого роду такі як і раніш. Теоретично, я не од проєктів ширшого характеру, але бачу, що практично всі такі проєкти засуджені на смерть – не вхопить для них ані людей, ані засобів. Отже “наше время не время широких задач”. Можна розпочинати тільки такі підприємства, які зможуть винести на своїх плечах ті люди, які взяли за них, самі, не рахуючи на сторонню піддержку.

Далі маю до Вас справу такого роду. Міні передавали (джерела так ніби доволі певні), що на весні сей рік відповідні інституції послали зомисна до Львова чоловіка, який вдавав з себе емігранта. Виясніть, чи було це і чи не пробрехався йому хто небудь, як що справді такий добродій існував в дійсності.

Пишіть, як і що у Вас. Пишіть будь ласка цензурно. Адресу подаю Вам в формі ребуса: Вас[илівський] Ост[рів] 11 ліні[я] номер будинку на 12 більше того номеру, де вся наша компанія в 1906–7 році обідала, кв. 10.

Щиро вітаю Вас.

P. S. Писав міні прожектерського характеру листа Володька; покажіть йому цей лист. Вітайте його.

№ 54

23 серпня 1912 р. СПб. – Львів

23.VIII.1912

Міні доволі важко відповідати на Ваш лист. Ви запропонуєте міні спільну акцію і разом з тим не повідомляєте про її основи принципіальні. Я знаю з попереднього, що наші погляди були близькі, думаю на цій підставі, що спільна акція є можлива, але разом з тим боюсь дати якусь рішучу і певну відповідь до більш детального в'яснення справи.

Від Володі [Степанківського] я одержав лише його листа, видрукованого в “Впереді”⁸¹. Вражіння від нього було таке, що Володя, закликаючи зірвати з с[оціал]-д[емократією] і взагалі з робітничим рухом, не подає натомість докладнішої програми, замінюючи її фразами про те, що молоді-українство мусить стояти в опозиції до старих. В усьому цьому не було тих конкретних цілів, на яких можна було б збудувати конкретну акцію. Що до мене, то я, ставлячись негативно до марксистської ортодоксії з її сектярством, не маючи нічого проти висунення на відповідне місце моменту національного, разом з тим не вважаю за можливе зірвати цілком з рол[л]ю, яку ми мали – рол[л]ю виразників робітничого соціалістичного руху. Коли Ви при таких обставинах вважаєте можливою спільну акцію, я щось почать разом буду радий. В усякім разі просив би прислати Вашу річ, про яку мов[ите] в листі.

Що до кроків, які маєте на увазі, міні не подобаються Ваші наміри звязатись з 7 і 9 роком⁸²; коли можна говорити про зв'язок, то виключно ідейний, не збираюся на підставі його виводити для себе певні ор[ганіза]ційні права. На що розворушувать те, про що забули, і дати привід до переходу суперечок на невідповідний, непринципальний ґрунт. А про Ваше бажання висунуть наперед ці ор[ганіза]ційні права я роблю висновок на підставі згадки про добір людей, управнених в 7-му році.

Цікаво було б знати, хто поділяє, крім Вас і Володі, ці думки і проєкти (Немировський – це В[олодимир] Д[орошенко]?). Знання, хто стоїть за рухом, помогло б уяснити, що він є.

Що до звязків в Києві, як на людину в громадському змислі живу могу вказати на П. Пожарського⁸³ (Кудрявський пер. 4, кв. 3) – ближче його теперішніх поглядів

Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

не знаю, але гадаю, що вони більш менш не далекі від Вас. Можете також написати у Полтаву В. І. Лещенкові (Пушкінська 67).

Як би там не було, бажаю поспіху Вам у Ваших замірах. Коли б навіть ми не зійшлись би з Вами, все таки користь в Вашій роботі не визнавать я не можу. Чекаю ширших інформацій. Стискаю Вашу руку. Пишіть на ту ж адресу.

В[алентин] С[адовський]*

№ 56

24 жовтня 1912 р. СПб. – Львів

24.X.1912

Одержав сьогодні Вашого листа з свіжими слідами чужої цікавості. Од душі пошкодував, що їхня цікавість цей раз була зовсім безрезультатна.

Не відповідав я Вам досі, Андрію, не з неакуратности і не од того, що не мав вільного часу – не відповідав, так мовити, свідомо. Я думаю, що для мене в справі тих пропозицій, які Ви робите, найбільш буде відповідна позиція нейтральна. Та ідеологія, яка для мене є найближчою, є як не як ідеологія робітничого соціалізму, хоч не в російсько-ортодоксальній формі. Ваша група має бути групою, що ставить своїм завданням об'єднати демократичні елементи укр[аїнського] громадянства, відмежувавши їх від ліберальних. Ця справа є корисна і потрібна, але вона не є моя. Що рішучо вияснило для мене неможливість приєднатись до Вас, це, з одного боку, стаття Володі про англійський соціалізм в “Раді”, з другого боку, Ваша звістка про приєднання до Вас народницької публіки. В сій справі балакав я з петер[бурзьким] посл[анцем], і він також приєднується до моїх думок.

Разом з цим думаю, що все це не може виключати певних спільних виступів. Що до мене, то, коли факт приєднання до єдиної неподільної є вірний, прохав би од Вас як найдокладніших інформацій – то я думаю, що скажу вірно, що серед рос[ійсь]кої публіки він не стріне ні одного прихильника. Думаю, що відповідний виступ в сій справі з'організувати було би можливо. Звичайно, кажу це не напевне, бо заходів ширших в напрямі вашої (?) справи не робив. Отже думаю, що такий виступ, коли б він пройшов, міг бути би переведений спільно. Чекаю від Вас листа з інформацією.

Щиро витаючи Вас, стискаю Вашу руку.

На яку адресу міні відповідати, знатимете, коли розгадаєте ребус: Ви писали про низового чоловіка. Отже в тому районі, де він живе, є улица на одиницю № його квартирі, наш будинок на чотири менший першого з чисел № його будинку і в будинкові квартирі рівно другій цифрі № його квартирі; в цій квартирі живе панна – дочка того, хто стоїть на чолі того українського підприємства, де Ви, як писали низовому чоловікові, хотіли здійснити свій проект відносно виборчої кампанії – того, з якого сиплються за рос[ійських] обставин всі скорпіони адміністративні, що бувають наслідком ведення підприємства.

Цей ребус розгадайте і на його напишіть міні відповідь. Коли не розгадаєте про це свого улюбленого автора – при чужій цікавості інших нема засобів.

Витання**.

* Помітка А. Жука: “Відповідь 22.X.1912”.

** Помітка А. Жука: “С. Петербург В[асильєвський] О[стрів,] 15 лінія, д. 48 (40) кв. 17 (18) Екат. К. Котовой. 26.I.1913 написано Котовій, щоб В. подав свою адресу”.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

№ 57

3 лютого 1913 р. СПб. – Львів

3.II.1913

Шан[овний] тов[аришу]!

Листа Вашого одержав. Чому не написали докладніше. Дуже шкодую, що у Вас нічого не вийшло.

Моя адреса та сама. Пишіть. Сими днями надішлю Вам докладнішого листа. Здається, буде де що написати. Щире вітання.

В[алентин] С[адовський]*

№ 58

17 листопада 1913 р. СПб. – Львів

17.XI.1913

Дорогий товаришу!

Переглянув цими днями Вашу книжку про кооперацію в Галичині⁸⁴ і захотілось написати до Вас і дознатись, що Ви і як Ви. Листування наше увірвалось щось уже біля року, і за цей час чимало води утекло. Останній рік приніс певне оживлення в наше життя, і, здається міні, стала за цей час дуже нагальною і пильною справа ор[ганіза]ції наново тієї течії, яка колись єднала нас. Робота, яку веде “Дзвін”, мене задовольняє слабо, хоч я, звичайно, не відкидаю її користи. З другого боку, боюсь тих “ортодоксальних” тенденцій, яких тепер має додержуватись “Дзвін”. На часі міні здається заснування популярної робітничої газети, який головню подаю значінне з огляду на ті організаційні завдання, які вона виконає. Яких думок держитесь Ви що до нашого становища і бажаних і можливих перспектив.

Що поробляєте і як живете особисто? Що до мене, то продовжую свою адвокатську плутанину, яка дякуючи тим спеціальним обставинам, серед яких йде адвокатська робота в П[етербур]зі, задовольняє мене слабо. Маю охоту перебратись до Києва, але чи реалізується ця моя охота, не знаю. Надій, думаю, не так багато.

Чекаю Вашого листу. Щире вітання. Адреса моя подана в горі.

В[алентин] С[адовський]**

КОМЕНТАРІ

1. Перший всеукраїнський просвітній економічний з’їзд відбувся у Львові 19–20 січня 1909 р. Цей захід завершував святкування 40-річного ювілею Галицької “Просвіти”: *Б а.* Після з’їзду // Слово. – 1909. – № 5. – 1 лютого. – С. 1–2; *Б а.* Просвітньо-економічний конгрес у Львові // Там само. – С. 7–8.

2. У передовій статті за 1909 р. представлені завдання та наміри видання: Наша газета в 1909 році // Слово. – 1909. – № 1. – 6 січня. – С. 1–2.

3. З’їзд відбувся 16–18 липня 1909 р. у Львові. На ньому було проведено п’ять засідань: *Б а.* Після з’їзду // Слово. – 1909. – № 5. – 1 лютого. – С. 1–2.

4. Організаційний комітет вищих шкіл – орган, створений для об’єднання і організації участі соціал-демократів у львівському з’їзді і захисту інтересів соціал-демократичної партії.

* Помітка А. Жука: “Написано листа 5.III.1913 р.”

** Помітка А. Жука: “Відповідь 3.XII.1913”.

5. Планувалося видання нелегального журналу, відомого пізніше під назвою “Праця”.

6. Фактично з’їзд Закордонної групи УСДРП відбувся в липні 1909 р.

7. 1–2 березня 1909 р. у Львові відбувся третій з’їзд Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини. На з’їзді партія вирішила боротися за виборче право до австрійського парламенту і сейму. Основним суперником партії була польська соціал-демократія. Також було вирішено не брати участі в безпартійних культурних та економічних організаціях, зокрема “Просвіті”. Див.: З’їзд української соціал-демократії // Слово. – 1909. – № 11. – 17 березня. – С. 4–5.

8. Симон Петлюра займав посаду бухгалтера транспортного товариства в 1908–1911 рр. у Петербурзі.

9. Перше число журналу “Праця” було видано 10 листопада 1909 р. у друкарні І. Айхельберга у Львові, відповідальний редактор В. Малинка.

10. У першому числі журналу “Праця” за листопад–грудень 1909 р. було опубліковано лише реферат Валентина Садовського під псевдонімом В. Козленко, прочитаний на нараді членів УСДРП в липні 1909 р.: Сучасне партійне становище і вихід з нього // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 14–20.

11. Відомості про нараду влітку 1909 р. у Львові були опубліковані в першому числі журналу “Праця”: *Б-ко*. Народа членів УСДРП // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 8–14; а резолюції у другому числі: Резолюції наради // Там само. – 1910. – Ч. 2–3. – Січень–цвітень. – 1 марта. – С. 32.

12. Стаття “Про сучасний момент в українському житті” не була надрукована в першому числі журналу, проте Валентин Садовський під псевдонімом В. Козленко подав її до наступного числа: *Козленко В.* До характеристики сучасного моменту в українському житті // Праця. – Львів. – 1910. – Ч. 2–3. – Січень–цвітень. – 1 марта. – С. 13–15.

13. *Чорний Д. [Донцов Д.]* Політичний момент в Росії і завдання соціал-демократії // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 2–8.

14. Журнал “Голос социал-демократа” – орган Закордонної групи Російської соціал-демократичної робітничої партії; газета “Социал-демократ” – центральний орган РСДРП.

15. *Б. а.* Від редакції // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 1–2.

16. *Козленко В. [Садовський В.]* Сучасне партійне становище і вихід з нього: Реферат, читаний на нараді членів УСДРП // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 14–20.

17. У журналі представлено рубрику “Огляд соціалістичної преси”: *Б а.* Огляд соціалістичної преси // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 36–42.

18. Огляд української і російської преси за 1909 рік редакція планувала надрукувати в наступному випуску журналу.

19. Замітки в журналі немає.

20. У журналі опубліковано статтю, в якій розглядається історія партії від 1909 р. У статті політичне життя партії умовно поділяється на перше та друге півріччя.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

Якщо в першому півріччі відзначається пасивність партійного життя, то в другому розпочався організаційний рух. З метою об'єднання соціал-демократів в університеті, політехніці та на вищих жіночих курсах було створено “Організаційний комітет вищих шкіл”. За результатами роботи “Організаційного комітету” на академічному з'їзді з'ясовано питання, які повинна була б розв'язати партійна конференція. Окремо було звернуто увагу на роботу поліції, яка заарештовувала та відкривала кримінальні та адміністративні справи проти членів партії: *В. З життя нашої партії // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 46–48.*

21. Журнал видавався у форматі $\frac{1}{8}$ 2–3 аркуші.

22. Спільна стаття А. Жука і В. Садовського “Соціалістичні організації на Україні” була опублікована у двох частинах журналу: *А-ко А. Соціалістичні організації на Україні: 1. Українська соціально-демократична робітничка партія, її видання // Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 23–34; Козленко В. Соціалістичні організації на Україні: 2. Українська Спілка Російської с[оціал]-д[емократичної] р[обітничої] Партії // Там само. – 1910. – Ч. 2–3. – Січень–цвітень. – 1 марта. – С. 8–15.*

23. Див. коментар 20.

24. Статті Дмитра Донцова про шведський з'їзд в журналі не було, але зазначено, що інформація про шведський страйк, а також інші відомості, які не увійшли до першого числа, будуть опубліковані у другому.

25. Перший номер журналу “Праця” складався з 48-ми сторінок, а другий – з 34-х сторінок.

26. Див. коментар 12.

27. У другому номері надруковано статтю Дмитра Донцова під псевдонімом: *Чорний Д. На черзі (До питання про нашу національну політику) // Праця. – Львів. – 1910. – Ч. 2–3. – Січень–цвітень. – 1 марта. – С. 2–8.*

28. Див. коментар 15.

29. Стаття опублікована не була.

30. Див. коментар 16.

31. Після виходу журналу Закордонної групи УСДРП у Львові “Праця” 10 листопада 1909 р. ЦК УСДРП у Києві 25 січня 1910 р. розпочав видання журналу “Робітник” у Києві.

32. *Б-ко.* Нарада членів УСДРП // *Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 8–14.*

33. Див. коментар 20.

34. Див. коментар 12.

35. Див. коментар 15.

36. Див. коментар 16.

37. У першому номері надрукована тільки одна вступна стаття від Андрія Жука.

38. Зазначені дописи Валентина Садовського не були опубліковані в журналі “Праця”.

39. Огляд соціалістичного руху в Австрії, Німеччині, Фінляндії, Галичині і Буковині, Росії. Причому Росії приділено особливу увагу: *Б а.* Огляд соціалістичного руху // *Праця. – Львів, 1909. – Ч. 1. – Падолист–грудень. – 10 падолиста нового стилю. – С. 42–46.*

40. Дописи із Петербурга, Прилук і навіть Москви вміщені на останній сторінці журналу.
41. Правки Валентина Садовського були враховані. Див. коментар 15 і 32.
42. Вступна стаття Валентина Садовського опублікована не була.
43. Див. коментар 12.
44. Див. коментар 13.
45. Див. коментар 15.
46. Див. коментар 32.
47. Див. коментар 16.
48. Рекомендації Валентина Садовського були враховані в остаточній редакції вступної статті журналу “Праця”.
49. Тексти двох резолюцій наради були опубліковані у другому номері журналу “Праця”: Резолюції наради // Праця. – Львів, 1910. – Ч. 2–3. – Січень–цвітень. – 1 марта. – С. 32.
50. Стаття Валентина Садовського так і не була опублікована.
51. Конференції так і не було скликано, на нараді ЦК УСДРП було вирішено тільки агітувати за такий з’їзд партії. *Рибалка Л.* Народа ЦК УСДРП // Наш голос. – 1910. – Ч. 1. – Падолист. – С. 7–11.
52. У київській газеті “Слово” стаття Валентина Садовського була опублікована в трьох номерах: *Садовський В.* Культурна робота // Слово. – 1909. – № 3. – 18 січня. – С. 4–5; № 4. – 25 січня. – С. 4–5; № 6. – 8 лютого. – С. 3–4. Пізніше у цьому ж журналі він надрукував ще одну статтю: *його ж.* Ще раз про культурну роботу // Там само. – 1909. – № 19. – 9 травня. – С. 2–3; № 20. – 17 травня. – С. 4–5. У ній автор відстоював тезу, що тільки українські класи в міських школах можуть забезпечити “широкий і багатий” розвиток української культури.
53. Микола Порш (псевдонім Владек) виступав проти діяльності Закордонної групи УСДРП у Львові і видання “Праці”.
54. *Жук А.* Про заснування спілок; сучасне становище спілкового молочарства в чужих краях і у нас; українські спілки під Краєвим Союзом ревізійним у Львові в 1908 році // Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1910. – Львів. – 1910. – Річник 33. – С. 13–18.
55. Перший номер журналу “Робітник” був виданий у Києві 25 січня 1910 р.
56. Див. коментар 12.
57. У кінці журналу було опубліковано заяву від редакції “Праці”, в якій зазначалося, що нарада членів партії в липні 1909 р. у Львові була партійною, а орган “Праця” є партійним. Товариші з ЦК УСДРП у Києві поширювали відомості, що нарада була явищем “антипартійним”, “ліквідаторським”, а орган “Праця” – приватним підприємством і також антипартійним. *Б а.* Заява до всіх партійних організацій і членів Української СДРП від редакції “Праці” // Праця. – Львів. – 1910. – Ч. 2–3. – Січень–цвітень. – 1 марта. – С. 33.
58. Відомості про нараду УСДРП, проведену в липні 1909 р. у Львові, та її результати подані у статті: *Б а.* До характеру сучасної партійно-організаційної роботи // Робітник. – Львів. – 1910. – № 1. – 25 января. – С. 6–8.
59. Стаття Валентина Садовського так і не була опублікована в журналі “Праця”.
60. Дописів К. і Крол. в журналі “Праця” немає або вони не підписані.
61. Див. коментар 12.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

62. Андрій Жук залишив текст про “тактику”. Валентин Садовський писав, що для підготовчої роботи українських соціал-демократів потрібно більше простору та ініціативи окремих груп, менше шаблонів, менше сектантської вузькості і буквоїдства. Будь-який бойкот є шкідливим для українства. Див. коментар 12.

63. Статті про культурну роботу в журналі “Праця” немає.

64. Подібної статті не опубліковано.

65. Своє враження від подорожі Валентин Садовський подав у статті: *Садовський В.* На Амурі (Дорожні враження) // Літературно-науковий вісник. – 1911. – № 7–9. – С. 162–174; № 10–12. – С. 138–151.

66. Журнал “Наш голос” почав виходити у Львові з листопада 1910 р.

67. *Андрієнко А.* З поводу “Докладу” ЦК міжнародному соціалістичному Конгресови (Письмо в редакцію “Нашого Голосу”) // Наш голос. – 1910. – Ч. 1. – Падолист. – С. 48–51.

68. Від редакції // Наш голос. – 1910. – Ч. 1. – Падолист. – С. 1–7.

69. Огляд соціалістичної преси: російська преса // Наш голос. – 1910. – Ч. 1. – Падолист. – С. 53.

70. Див. коментар 64.

71. На відкритий лист Андрія Жука “З поводу «Докладу» ЦК міжнародному соціалістичному Конгресови” Л. Юркевич відповів відразу: Центральний Комітет. Відповідаємо на головніше в сьому письмі [Відповідь на лист Андрієнка] // Наш голос. – 1910. – Ч. 1. – Падолист. – С. 51–53. Міжнародному соціалістичному конгресу у Копенгагені було присвячено № 17 газети “Соціалдемократ: Центральний орган РСДРП” за 1910 р., але у випуску жодним словом не згадано про “Доклад” ЦК УСДРП.

72. Левко Мацієвич розбився у літаку 24 вересня (7 жовтня) 1910 р. в Петербурзі: *Б а.* Левко Мацієвич (1877–1910) // Наш голос. – 1911. – Ч. 6–8. – Цвітень–май–червень. – С. 328–331.

73. Сборник памяти Л. М. Мацеевича (1 янв. 1877 г. – 24 сент. 1910 г.): Биографический очерк, воспоминания, газетные статьи, телеграммы и т. д. – СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1912. – 172 с.; *Петраков В.* Лев Мацеевич: памятная книжка: (биография, документы, публикации). – М., 2010. – 189 с.

74. Видання журналу “Праця” не відновлювалося. За листопад 1909 – липень 1910 рр. було видано три номери, другий і третій з яких були спарені.

75. Див. коментар 73.

76. У статті Володимира Винниченка “Наші організаційні завдання” Валентина Садовського найбільше могли потішити алегорії автора. Володимир Винниченко писав, що перше завдання “краще їсти”, друге – “чисте повітря”. Під виразом “краще їсти” розумілося “не годувати ся тільки буржуазно-демократичним кулішиком”, а під виразом “прочистити повітря” додатково нічого не пояснювалося. Автор ставить питання, “що стоїть на перешкоді добрій їжі й чистому повітрі? Чому товариші не друкують своїх часописів, журналів, чому не збираються, не розвивають кількості й якості партійних клітин”, і відповідає – “самодержавіє”. Він закликає не мирно, а революційно виступити, причому для виступу потрібний не “м’який” інтелігент, а робітник. Володимир Винниченко чекає, коли “білярдний філософ покине кий і візьме револьвер у руки”, “філософи і канцеляристи покидають кий чи каламарі”. *Деде В.* Наші організаційні завдання // Наш голос. – 1910. – Ч. 2. – Грудень. – С. 68–75.

77. Статті Андрія Жука більше не друкувалися в журналі “Наш голос”.

78. Відповіді Валентина Садовського на листа київських робітників у “Нашому голосі” не було надруковано і не було дано мотивованої відповіді.

79. Імовірно, мова йде про можливість продовження видання журналу “Праця”.

80. Клуб “Родина” (“Український клуб”) – створений як літературно-мистецька спілка у 1908 р. з ініціативи Миколи Лисенка. Клуб розташовувався в напівпідвальному поверсі будинку на Володимирській, 42. Тут відбувалися громадські зібрання, концерти, лекції, виступи співаків тощо. Під час Першої світової війни члени клубу влаштували у клубі шпиталь, у якому лікували поранених вояків та розповсюджували серед них українську пропаганду. У клубі 20 (7) березня 1917 р. утворили Українську Центральну Раду: *Кучерук О.* Київ 1917–1919: Адреси. Події. Люди: [Путівник]. – К., 2008. – С. 12.

81. Лист написаний у квітні 1912 р. в Лондоні; в ньому порушується питання: “Чим є так званий соціал-демократичний рух на російській частині України”. З літа 1911 р. Лев Юркевич вважає цей рух справжнім соціал-демократичним, а Володимир Степанківський переконаний, що нічого спільного український рух з соціал-демократією не має. Російська соціал-демократична робітничка партія кидається на всі “немосковські партії” і називає їх “буржуазними”. У висновку Володимир Степанківський стверджує, що організованого масового українського робітничого руху немає і УСДРП, яка складається з неробітничих елементів, не має безпосереднього стосунку до майбутнього розвитку цього руху як руху самостійного (*Степанківський В.* Соціалдемократія чи Молодо-Українство? Лист до редактора “Вперед” // Вперед. – Львів. – 1912. – № 23. – 22 червня. – С. 3–4).

82. У березні 1907 р. було проведено III з’їзд УСДРП, а в липні 1909 р. – нараду членів УСДРП у Львові.

83. Пожарський Петро Ничипорович (1878–1933) – кооператор, автор книжок: *Пожарський П.* Нариси з історії Української кооперації. – К., 1919. – 19 с.; *його ж.* Кооперативна освіта на Україні: Огляд. – К., 1919. – 16 с.; *його ж.* Соціальний склад української кооперації: Історико-статистичний нарис. – К., 1928. – 68 с.; *його ж.* Українська кооперація й царська охранка. – К., 1930. – 24 с.

84. *Жук А.* Українська кооперація в Галичині. – К., 1913. – 60 с.

ПОЯСНЕННЯ ДО ПРИЗВИЩ І ВИДАНЬ, ЗГАДАНИХ У ЛИСТАХ

1. Винниченко Володимир (1880–1951) (псевдонім: Деде) на сторінках журналів “Праця” та “Наш голос” не відзначився конструктивними чи прагматичними пропозиціями щодо організації партійного життя. Натомість у своїх статтях за допомогою літературних засобів розглядав проблеми “моралі класів” та причин пасивності української партійної роботи. У протистоянні Центрального Комітету і Закордонної групи не займав позиції жодної зі сторін, але схилився до позиції Л. Юркевича.

2. Донцов Дмитро (1883–1973) (псевдоніми: Закопанець, Дмитро Чорний, Д. Д., Дм. Д., Д-ов) – автор численних інформаційних повідомлень про політичні події в Росії, Австрії та інших європейських країнах. Постійний оглядач закордонної (переважно німецької) преси, перекладач. Під час журналістської роботи в газеті “Слово”, журналах “Праця” та “Наш голос” еволюціонував від класового до національного пріоритету у політичному житті українців.

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

3. Дорошенко Володимир (1879–1963) (псевдоніми: В. Немирич, Білявський) – автор і член редакційної колегії журналу “Праця”. 1921 р. на прохання Андрія Жука видав брошуру “Революційна Українська Партія (1900–1905 рр.)”.

4. Єфремов Сергій (1876–1939) – визначний літературознавець, у Петербурзі 1911 р. видав книжку “Історія українського письменства”.

5. Жук Андрій (1880–1968) (псевдоніми: А. А-ко, Андрієнко, Вовк А., Вовчанський В., Ільченко, Мільченко, А. Хрущ) – головний редактор журналу “Економіст”. Спільно з Валентином Садовським готували журнал “Праця”. Організовував розповсюдження журналу в Росії та Австрії. На сторінках журналу “Наш голос” виступав проти нападів Левка Юркевича та Миколи Порша, захищаючи законність наради членів УСДРП у липні 1909 р. у Львові.

6. Міхура Яким (псевдонім Хведір Кучерявий) (1884–1925) – входив до редакційної колегії газети “Слово”. У цій газеті протягом 1909 р. відзначився публікаціями: “Нариси з робітничого життя”, “Сторінка з минулого” та ін. Близький друг і соратник Валентина Садовського, завжди підтримував заходи і діяльність Закордонної групи УСДРП.

7. Петлюра Симон (1879–1926) (псевдоніми: Тагон, Симон, В. Марченко, В. Салевський, І. Рокитний, О. Ряст, С. Просвітянин, С. П., С. П-ра) – протягом 1908–1911 років працював бухгалтером у страховій транспортній компанії у Петербурзі. У Києві редагував щотижневу газету “Слово”. У протистоянні Центрального Комітету і Закордонної групи не займав позиції жодної зі сторін.

8. Піщанський Д. (псевдоніми: Ціхоцький, Ціхоня, Ц.) – товариш та ідейний соратник Левка Юрченка, автор статей до журналу “Робітник”.

9. Порш Микола (1879–1944) (псевдоніми: Владек; М. Гордієнко, М. Чацький, М. Ч.) – виступав проти “фракційності” і “сектантства” Закордонної групи УСДРП. Особистий опонент Андрія Жука в економічних, політичних, кооперативних поглядах; ідейний опонент журналу “Праця”.

10. Садовський Валентин (псевдоніми: В. Козленко, В. Миля) – головний ініціатор заснування журналу “Праця”. За допомогою своїх публікацій у журналі намагався витворити потужну партійну організацію. Постійно підтримував зв’язок з українськими партійними діячами у Москві, Петербурзі, Києві і всі відомості передавав Андрієві Жуку. Намагався відновити видання журналу “Праця”.

11. Степанківський Володимир (1885–1957) (псевдоніми: В. Коваль, В. Подолянин, С. Подолянин, В. Вержбицький) – представник УСДРП у Лондоні. У своїх статтях до газет “Вперед” та “Рада” проводив думку, що політично українці повинні об’єднуватися навколо національних, а не соціалістичних ідей, застерігав від співпраці з російськими соціал-демократами (РСДРП), які ігнорують українське питання. Був переконаний, що основу для політичного об’єднання українці повинні шукати не в соціалістичних теоріях, а у власних національних традиціях. Валентин Садовський не погоджувався з поглядами Володимира Степанківського на соціалістичні ідеї, що, власне, і стало причиною їхніх ідеологічних розходжень.

12. Юркевич Левко (1884–1917/1918) (псевдонім: Л. Рибалка) – разом з Миколою Поршем виступав проти сепаратної діяльності Закордонної групи УСДРП, яка, на його думку, розбивала єдність соціалістичної партії. На противагу виданню журналу “Праця” у Львові, він заснував журнал “Робітник” у Києві. Головний ініціатор створення журналу “Наш голос” і припинення видання журналів “Праця” і “Робітник”. Провідний публіцист часописів “Робітник” та “Наш голос”.

ДРУКОВАНІ ОРГАНИ

“Вперед” – щотижневий орган Української соціал-демократичної партії, який протягом 1911–1913 рр. видавався у Львові.

“Голос соціал-демократа” – журнал Закордонної групи Російської соціал-демократичної робітничої партії. Видавався у Женеві, а потім у Парижі.

“Дзвін” – літературно-мистецький і громадсько-політичний місячник, виходив за фінансової підтримки Л. Юркевича протягом 1913–1914 рр. у Києві.

“Економіст” – економічно-господарський місячник, виходив протягом 1904–1914 рр. у Львові. Редактор – Андрій Жук.

“Наш голос”: Соціально-демократичний орган – щомісячний журнал УСДРП, який видавався у Львові; мав ліквідувати ідеологічні розбіжності між авторами журналу “Праця” і “Робітник” і стати “органом українських соціал-демократичних робітничих партій Росії та Австрії”. Від листопада 1910 до кінця 1911 рр. підготовлено 12 чисел. Окремий номер присвячено “десятиліттю партії”, до якого увійшли спогади та інформації про видатних партійних діячів УСДРП.

“Праця”: Українська соціально-демократична часопись – журнал, який видавався у Львові членами Закордонної групи УСДРП протягом листопада 1909 – квітня 1910 рр. Всього вийшло три номери (другий та третій спарені). На сторінках журналу розглядалася історія УСДРП, партійного будівництва, велися теоретичні ідеологічні дискусії. Авторами статей були Андрій Жук, Валентин Садовський, Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко та інші. Видання припинилося у зв’язку з підготовкою УСДРП до видання щомісячного журналу “Наш голос”.

“Рада” – політична, економічна і літературна газета, виходила щодня, крім понеділка, у Києві. Продовження щоденної газети “Громадська думка”. Перший номер був виданий 15 вересня 1906 р., а останній – у липні 1914 р. Видання здійснювалося за фінансування Є. Чикаленка.

“Робітник”: Орган Центрального Комітету української соціал-демократичної Партії – журнал Центрального Комітету УСДРП, видавався як альтернатива журналу “Праця”. У січні, березні та травні 1910 р. було видано три номери. На сторінках журналу дискутувалися питання діяльності партії. Авторами статей переважно були Л. Юркевич та Д. Піщанський. Видання припинилося у зв’язку з виданням щомісячного журналу “Наш голос”.

“Слово”: щотижнева газета УСДРП, яка виходила у Києві від 1907 до 7 червня 1909 р. Припинила своє існування у зв’язку з відсутністю матеріальних засобів.

“Соціал-демократ” – щоденна центральна газета Російської соціал-демократичної робітничої партії. До 1914 р. видавалася в Парижі, потім у Женеві.

Ігор Гирич, Валентин Кавунник (Київ). **“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну дискусію в УСДРП 1909–1912 років. Листи В. Садовського до А. Жука.**

Опубліковано листи Валентина Садовського до Андрія Жука, які зберігаються в особовому фондї А. Жука Канадського архіву в Оттаві. У листуванні розглядається організація партійної роботи в УСДРП, ідеологічні розбіжності та конфлікти між членами

“Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну...

Закордонної групи та Центрального Комітету партії протягом 1909–1912 рр. Особлива увага звертається на співпрацю Валентина Садовського і Андрія Жука у заснуванні і виданні журналу “Праця” у Львові, а також на їхню журналістську діяльність.

Ключові слова: Валентин Садовський, Андрій Жук, журнал “Праця”, УСДРП.

Игорь Гирич, Валентин Кавунник (Киев). **“Оппортунизм” или “социализм”: к проблеме о внутривнутриполитической дискуссии в УСДРП 1909–1912 годов. Письма В. Садовского к А. Жуку.**

Печатаются письма Валентина Садовского к Андрею Жуку, которые сохраняются в фонде личного происхождения Андрея Жука Канадского архива в Оттаве. В переписке рассматривается организация партийной работы УСДРП, идеологические разногласия и конфликты между членами Заграничной группы и Центрального Комитета партии на протяжении 1909–1912 гг. Особое внимание обращается на сотрудничество Валентина Садовского и Андрея Жука в основании и издании журнала “Праця” во Львове, а также на их журналистскую деятельность.

Ключевые слова: Валентин Садовский, Андрей Жук, журнал “Праця”, УСДРП.

Ihor Hyrych, Valentyn Kavunnyk (Kyiv). **“Opportunism” or “Socialism”: Considering the Issue of the Intra-Party Discussions in the Ukrainian Social Democratic Labor Party (1909–11). Valentyn Sadovsky’s Letters to Andrii Zhuk.**

The letters of Valentyn Sadovsky to Andrii Zhuk from the personal fonds of the Canadian Archive in Ottawa are published in the article. The content of the correspondence is related to the political organization of the Ukrainian Social Democratic Labor Party, ideological controversies, conflict of interests between the members of the Foreign Group and Central Committee in 1909–12. The authors pay particular attention to Valentyn Sadovsky’s contribution to Andrii Zhuk’s ideas regarding the founding and editing of the magazine of “Pratsia” (“Labor”) in Lviv.

Key words: Valentyn Sadovsky, Andrii Zhuk, “Pratsia”, Ukrainian Social-Democracy Labor Party.